

Theologie en Religiewetenschappen

Faculteit der Geesteswetenschappen,
Universiteit Leiden

Uitgave:

Quality Assurance Netherlands Universities (QANU)
Catharijnesingel 56
Postbus 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: 030 230 3100
Fax: 030 230 3129
E-mail: info@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q331

© 2013 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

Inhoud

Rapport over de bacheloropleidingen Godgeleerdheid, Wereldgodsdiensten en Islamitische Theologie/Islamstudies en de masteropleiding Theology and Religious Studies van de Universiteit Leiden	5
Administratieve gegevens van de opleidingen	5
Administratieve gegevens van de instelling.....	6
Kwantitatieve gegevens over de opleidingen	6
Samenstelling van de commissie.....	6
Werkwijze van de commissie.....	7
Samenvattend oordeel van de commissie.....	11
Behandeling van de standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling.....	19
Bijlagen.....	47
Bijlage 1: Curricula Vitae van de leden van de visitatiecommissie.....	49
Bijlage 2: Domeinspecifiek referentiekader.....	51
Bijlage 3: Beoogde eindkwalificaties	61
Bijlage 4: Overzicht van het programma	67
Bijlage 5: Kwantitatieve gegevens over de opleidingen.....	73
Bijlage 6: Bezoekprogramma.....	85
Bijlage 7: Bestudeerde afstudeerscripties en documenten.....	87
Bijlage 8: Onafhankelijkheidsverklaringen.....	89

Dit rapport is vastgesteld op 14 oktober 2013.

Rapport over de bacheloropleidingen Godgeleerdheid, Wereldgodsdiensten en Islamitische Theologie/Islamstudies en de masteropleiding Theology and Religious Studies van de Universiteit Leiden

Dit rapport volgt het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO.

Administratieve gegevens van de opleidingen

Bacheloropleiding Godgeleerdheid

Naam van de opleiding:	Godgeleerdheid
CROHO-nummer:	56100
Niveau van de opleiding:	bachelor
Oriëntatie van de opleiding:	wo
Aantal studiepunten:	180 ec
Afstudeerrichtingen:	n.v.t.
Locatie:	Leiden
Variant(en):	voltijd en deeltijd
Vervaldatum accreditatie:	31 december 2014

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

Naam van de opleiding:	Wereldgodsdiensten
CROHO-nummer:	50202
Niveau van de opleiding:	bachelor
Oriëntatie van de opleiding:	wo
Aantal studiepunten:	180 ec
Afstudeerrichtingen:	n.v.t.
Locatie:	Leiden
Variant(en):	voltijd en deeltijd
Vervaldatum accreditatie:	31 december 2014

Bacheloropleiding Islamstudies

Naam van de opleiding:	Islamstudies (voorheen Islamitische Theologie)
CROHO-nummer:	56120
Niveau van de opleiding:	bachelor
Oriëntatie van de opleiding:	wo
Aantal studiepunten:	180 ec
Afstudeerrichtingen:	n.v.t.
Locatie:	Leiden
Variant(en):	voltijd en deeltijd
Vervaldatum accreditatie:	31 december 2014

Masteropleiding Theology and Religious Studies

Naam van de opleiding:	Theology and Religious Studies
------------------------	--------------------------------

CROHO-nummer:	60824
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	wo
Aantal studiepunten:	60 ec
Afstudeerrichtingen	- Biblical Studies - Judaism - Christianity - Islam in the Contemporary West - Religion, Culture and Society
Locaties:	Leiden
Variant(en):	voltijd en deeltijd
Vervaldatum accreditatie:	31 december 2014

Het bezoek van de visitatiecommissie Theologie en Religiewetenschappen aan de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden vond plaats op 25, 26 en 27 maart 2013.

Administratieve gegevens van de instelling

Naam van de instelling:	Universiteit Leiden
Status van de instelling:	bekostigd
Resultaat instellingstoets:	positief

Kwantitatieve gegevens over de opleidingen

De vereiste kwantitatieve gegevens over de opleidingen zijn opgenomen in Bijlage 5.

Samenstelling van de commissie

De commissie die de bacheloropleidingen Godgeleerdheid, Wereldgodsdiensten, Islamitische Theologie/Islamstudies en de masteropleiding Theology and Religious Studies van de Universiteit Leiden beoordeelde, bestond uit:

- Prof. dr. Dirk Hutsebaut (voorzitter), emeritus hoogleraar Godsdienstpsychologie aan de KU Leuven, België;
- Prof. dr. Peter Nissen, hoogleraar Spiritualiteitsstudies aan de Radboud Universiteit;
- Prof. dr. Eibert Tigchelaar, hoogleraar Bijbelwetenschappen aan de KU Leuven, België;
- Dr. Sipco Vellenga, Godsdienstsocioloog aan de Universiteit van Amsterdam;
- Prof. dr. Stefan Wild, emeritus hoogleraar Islamitische studies en Semitische talen aan de Universiteit van Bonn, Duitsland;
- Prof. dr. Henk Witte, bijzonder hoogleraar Ignatiaanse spiritualiteit aan Tilburg University;
- Dhr. Ezra Delahaye (studentlid), research master student Theology and Religious Studies aan Tilburg University;

Kees-Jan van Klaveren MA, medewerker van QANU, ondersteunde de commissie als projectleider. Mark Delmartino MA, freelance medewerker van QANU, was secretaris.

De curricula vitae van de leden van de commissie zijn opgenomen in Bijlage 1.

Werkwijze van de commissie

De beoordeling van de bacheloropleidingen Godgeleerdheid, Islamitische Theologie en Wereldgodsdiensten en de masteropleiding Theology and Religious Studies van de Universiteit Leiden was onderdeel van een clusterbeoordeling. In het kader van deze clustervisitatie worden in de periode tussen oktober 2012 en juli 2013 dertig theologische en religiewetenschappelijke opleidingen van tien verschillende instellingen beoordeeld. De commissie hield haar formele startvergadering in twee sessies: voor de ene helft van de commissie direct voorafgaand aan het bezoek aan de Universiteit van Amsterdam (op 8 oktober 2012); voor de andere helft direct voorafgaand aan het bezoek in Utrecht (21 november 2012). Tijdens deze startvergaderingen werd de commissie geïnstrueerd, werden de taakstelling en werkwijze van de commissie besproken en kwam het domeinspecifieke referentiekader Theologie en Religiewetenschappen ter sprake. Dat referentiekader is opgenomen in Bijlage 2 bij dit rapport

De commissie Theologie en Religiewetenschappen is samengesteld uit totaal twaalf commissieleden:

- Prof. dr. Dirk Hutsebaut (voorzitter), emeritus hoogleraar Godsdienstpsychologie aan de KU Leuven;
- Prof. dr. Herman Beck, hoogleraar Godsdienstwetenschap, in het bijzonder van de islam, aan Tilburg University;
- Kiki Boomgaard MA, alumna van de Research Master Religious Studies aan de Universiteit van Amsterdam;
- Ezra Delahaye MA, research master student Theology and Religious Studies aan Tilburg University;
- Prof. dr. Olav Hammer, hoogleraar Religiegeschiedenis aan de University of Southern Denmark;
- Prof. dr. Peter Nissen, hoogleraar Spiritualiteitsstudies aan de Radboud Universiteit;
- Prof. dr. Burcht Pranger, hoogleraar Geschiedenis van het Christendom aan de Universiteit van Amsterdam;
- Dr. Sipco Vellenga, Godsdienstsocioloog aan de Universiteit van Amsterdam;
- Prof. dr. Eibert Tigchelaar, hoogleraar Bijbelwetenschappen aan de KU Leuven;
- Prof. dr. Stefan Wild, emeritus hoogleraar Islamitische studies en Semitische talen aan de Universiteit van Bonn;
- Prof. dr. Henk Witte, bijzonder hoogleraar Ignatiaanse spiritualiteit aan Tilburg University;
- Prof. dr. Hans-Georg Ziebertz, hoogleraar Religiepedagogiek aan de Universiteit van Würzburg;

Voor ieder bezoek wordt op basis van eventuele belangenconflicten, expertise en beschikbaarheid een (sub)commissie samengesteld, bestaande uit vijf of zes commissieleden. Om de consistentie binnen het cluster te waarborgen woont professor Hutsebaut als voorzitter alle bezoeken bij. Coördinator van de clustervisitatie Theologie en Religiewetenschappen is Kees-Jan van Klaveren MA, medewerker van QANU. Om de continuïteit te waarborgen voeren de secretarissen van de verschillende bezoeken

herhaaldelijk overleg met de coördinator, die tevens bij de slotvergaderingen van de locatiebezoeken aanwezig is.

Voorbereiding

De Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden heeft een aantal aspecten beschreven in een facultair deel van de kritische reflecties. Dit onderwijsrapport vormt bij alle visitaties geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden een aanvulling op de kritische reflecties van de opleidingen: het dient als achtergrondinformatie over aard en organisatie van de faculteit en als gemeenschappelijk deel van de kritische reflecties, betreffende zaken die tot de te beoordelen standaarden behoren en die facultair of universitair geregeld zijn. Na ontvangst van de kritische reflecties controleerde de projectleider deze op kwaliteit en compleetheid. De projectleider stuurde deze rapporten door naar de deelnemende commissieleden. Deze lazen de rapportages en formuleerden naar aanleiding van de inhoud vragen. De secretaris verzamelde de vragen en groepeerde deze naar onderwerp en gespreksregiem.

Naast de kritische reflecties lazen de commissieleden gezamenlijk vijftien scripties per opleiding. Deze scripties werden aselekt – en in overleg met de commissievoorzitter – gekozen uit een lijst van afgestudeerden van de laatste twee voltooide studie jaren. Bij het trekken van de steekproef werden eindcijfer en afstudeerrichting als stratificatiecriteria gehanteerd. Ook werd gestreefd naar een evenredige verdeling over afstudeerrichtingen in verhouding tot het totaal aantal afgestudeerden in die richtingen.

Bezoek

Voorafgaand aan het bezoek stelde de projectleider in overleg met de commissievoorzitter en vertegenwoordigers van de opleidingen een programma voor de beide dagen van het bezoek samen. Dit bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als Bijlage 6. Tijdens een interne vergadering in Leiden op 25 maart 2013 bereidde de commissie het bezoek aan de Universiteit Leiden voor.

Voorafgaand aan het bezoek heeft de commissie de opleidingen verzocht om gesprekspartners te selecteren. Uitgangspunt bij deze selectie was het criterium van representativiteit: de opleidingen selecteerden studenten en alumni uit verschillende studie jaren en afstudeerrichtingen en docenten met een variërende mate van senioriteit. Voorafgaand aan het bezoek werd de selectie van gesprekspartners ter goedkeuring aan de commissievoorzitter voorgelegd. Gedurende het bezoek sprak de commissie achtereenvolgens met een vertegenwoordiging van het faculteits- en opleidingsbestuur, studenten, docenten, leden van de opleidings- en examencommissie en alumni.

De commissie bestudeerde tijdens het bezoek bovendien het ter inzage gevraagde materiaal. Studenten en docenten werden in de gelegenheid gesteld om buiten de reguliere gesprekken om met de commissie van gedachten te wisselen. Van deze mogelijkheid is geen gebruik gemaakt. Tijdens het bezoek besprak de commissie tijdens interne overlegmomenten haar voorlopige bevindingen over individuele programma's. Het laatste deel van het bezoek gebruikte de commissie voor een interne vergadering ter bespreking en afstemming van de bevindingen over alle programma's. Het bezoek werd afgesloten met een openbare mondelinge rapportage van de eerste indrukken en algemene waarnemingen door de commissievoorzitter.

Rapportage

Op basis van de bevindingen van de commissie stelde de secretaris een conceptrapport op. De commissieleden die bij het bezoek aanwezig waren werden uitgenodigd om dit rapport te becommentariëren. Na vaststelling van het conceptrapport vroeg de projectleider de betrokken faculteit om het rapport te controleren op feitelijke onjuistheden. Het commentaar van het faculteitsbestuur werd vervolgens besproken met de voorzitter en, waar nodig, met de overige commissieleden. Daarna is het rapport definitief vastgesteld.

Beslisregels

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. 22 november 2011) heeft de commissie de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke Standaarden en de opleiding als geheel gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs verwacht mag worden van een bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Onvoldoende

De opleiding voldoet niet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont op meerdere vlakken ernstige tekortkomingen.

Voldoende

De opleiding voldoet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont over de volle breedte een acceptabel niveau.

Goed

De opleiding steekt systematisch en over de volle breedte uit boven de gangbare basiskwaliteit.

Excellent

De opleiding steekt systematisch en over de volle breedte ver uit boven de gangbare basiskwaliteit en geldt als een (inter)nationaal voorbeeld.

Samenvattend oordeel van de commissie

Dit rapport geeft de bevindingen en overwegingen weer van de commissie Theologie en Religiewetenschappen over de bacheloropleidingen Godgeleerdheid, Wereldgodsdiensten en Islamitische Theologie/Islamstudies en over de masteropleiding Theology and Religious Studies van de Universiteit Leiden. De commissie baseert haar oordeel op informatie uit de kritische reflecties, de bestudeerde bacheloreindwerkstukken en masterscripties, de documenten die tijdens het bezoek ter inzage beschikbaar waren en tijdens de gesprekken verkregen inlichtingen. De commissie heeft voor alle opleidingen zowel positieve aspecten opgemerkt als verbeterpunten gesignaleerd. Na deze tegen elkaar te hebben afgewogen, is de commissie tot het oordeel gekomen dat drie opleidingen voldoen aan de eisen voor basiskwaliteit die de voorwaarde zijn voor heraccreditatie. Met ingang van het studiejaar 2012-2013 is onder de naam Islamstudies het curriculum herzien en geactualiseerd. Vanaf dat jaar wordt het oude programma Islamitische Theologie gefaseerd afgebouwd en het nieuwe programma Islamstudies overeenkomstig ingevoerd. Op het ogenblik van het bezoek was het programma van de bacheloropleiding Islamstudies nog niet volledig uitgewerkt, hoewel de opleiding reeds van start was gegaan. De commissie acht dit hiaat zo fundamenteel voor de opleiding dat zij tot een onvoldoende is gekomen als eindoordeel van de bacheloropleiding Islamstudies.

De drie bachelorprogramma's en het masterprogramma kunnen ook in deeltijd worden gevolgd. Deeltijdstudenten volgen hetzelfde programma, maar in een aangepast tempo. De bevindingen en overwegingen van de commissie hebben betrekking op zowel de voltijdse als de deeltijdse varianten van de vier opleidingen.

Bacheloropleiding Godgeleerdheid

De bacheloropleiding Godgeleerdheid heeft een lange traditie, maar vanaf september 2014 kunnen studenten zich niet meer voor de opleiding inschrijven. Tot 2018 kunnen ingeschreven studenten hun programma afronden. Een voortzetting van de accreditatie is nodig om de studenten tot hun afstuderen te kunnen begeleiden.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De bacheloropleiding Godgeleerdheid beoogt studenten op te leiden die in staat zijn een masteropleiding op het terrein van de godgeleerdheid of kerkelijke theologie aan te vatten en functies uit te oefenen waarvoor academische kennis en vaardigheden op bachelorniveau vereist zijn. Studenten kiezen voor deze opleiding en voor de Universiteit Leiden omwille van de rijke traditie op het vlak van brontalen en de kritische vrijzinnige benadering van religie. De opleiding zet sterk in op onderzoeksvaardigheden en academische attitude. De theologische kenniscomponent is aanwezig maar minder expliciet vertaald in de eindkwalificaties. In de opleiding wordt meer nadruk gelegd op de geschiedenis van het christendom, Bijbelvakken en de toe-eigening van Bijbelse grondtalen.

De commissie stelt vast dat de beoogde eindkwalificaties aan de maat zijn. De eindtermen sluiten aan bij het domeinspecifieke referentiekader van het Disciplineoverlegorgaan Godgeleerdheid (DGO). De eindkwalificaties zijn bovendien geformuleerd op bachelorniveau en vertonen een solide academische oriëntatie.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Volgens de commissie dragen de verschillende vakken in het programma Godgeleerdheid bij tot de realisatie van de eindtermen. De inhoud van de programmaonderdelen met vermelding van de eindkwalificaties, leerdoelen, werkvormen en toetsing is beschreven in de

elektronische studiegids. Tijdens de visitatie heeft de commissie steekproefsgewijs de beschikbare informatie over elf vakken bestudeerd en geconcludeerd dat de inhoudelijke kwaliteit verschilt per vak, maar dat deze kwaliteit voldoende hoog is en aansluit bij de gestelde opleidingsdoelen. De opleiding biedt een samenhangend programma aan met een duidelijke focus op Bijbelwetenschappen, geschiedenis van het Christendom en brontalen.

Een gemeenschappelijke troef van de gevisiteerde Leidse opleidingen is volgens de commissie de sterke wetenschappelijke oriëntatie: onderzoeksvaardigheden worden niet expliciet aangeleerd binnen één vak, maar vormen een onderdeel van verschillende vakken door het curriculum heen. Alle opleidingen schenken ook aandacht aan de perspectieven op de arbeidsmarkt via een aantal keuzemogelijkheden tijdens de universitaire minor.

De onderwijsleeromgeving is zeer gelijkaardig ingericht voor de vier gevisiteerde opleidingen: staf, voorzieningen en studiebegeleiding zijn volgens de commissie aan de maat. Het academisch personeel is goed gekwalificeerd voor de inhoudelijke en onderwijskundige aspecten van het programma. De reële onderwijslast ligt soms hoger dan wat in realiteit wordt gehonoreerd, omdat sommige vakken bijzonder weinig studenten aantrekken maar nog steeds worden gedoceerd. De commissie begrijpt dat docenten op dit ogenblik onder druk staan omwille van de geplande reorganisatie van het instituut, maar stelt niettemin vast dat docenten op een enthousiaste manier blijven lesgeven en studenten begeleiden. Zowel universiteit als faculteit beschikken volgens de commissie over adequate voorzieningen die de studievoortgang van studenten ondersteunen. De commissie constateerde tijdens het bezoek dat de studiecoördinator een cruciale rol speelt bij de logistieke organisatie van het onderwijs, de studiebegeleiding en het overzicht over studenten die met een alternatieve studieroute afwijken van het reguliere programma.

Studenten volgen gemiddeld 12 uur per week college. Met een gemiddelde studielast van circa 30 uur per week is het programma Godgeleerdheid volgens de commissie studeerbaar binnen de voorziene termijn. De redenen voor studievertraging hebben dan ook niet zozeer te maken met de zwaarte van het programma, maar met de concurrentie die de opleiding heeft van andere activiteiten zoals studentenleven, andere studies, werk en gezin. De commissie stelt vast dat de studie van brontalen vaak (veel) meer tijd vereist dan de studiepunten die met deze vakken te verdienen zijn. Dit veroorzaakt echter weinig vertraging.

Alle gevisiteerde opleidingen hebben volgens de commissie behoefte aan meer sturing op het vlak van didactische onderbouwing en kwaliteitszorg. Hier is een actieve rol weggelegd voor de opleidingscommissie, die volgens de commissie tot nu toe onvoldoende haar stempel drukt op de curriculumontwikkelingen. Binnen de opleiding is er geen uniform didactisch concept. De universiteit en de faculteit reiken kaders aan, maar binnen die kaders genieten docenten een grote autonomie. Kwaliteitszorg wordt voornamelijk op facultair niveau aangestuurd, maar dient volgens de commissie binnen de opleiding met meer vaart en inzet ter hand te worden genomen. Deze verbeterpunten staan echter niet in verhouding tot de overwegend positieve indruk van de commissie over de manier waarop bachelorstudenten in staat worden gesteld de eindkwalificaties te realiseren.

Standaard 3: Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties

De commissie heeft tijdens het bezoek met tevredenheid vastgesteld dat binnen de gevisiteerde opleidingen wordt geprobeerd toetsen qua niveau en vorm aan te laten sluiten bij de leerdoelen waarop de cursussen gericht zijn. Op basis van een steekproef heeft de commissie zich een beeld gevormd over de manier waarop toetsing in de praktijk wordt gebracht. Er is voldoende informatie over en variëteit in de toetsvormen. De feedback op toetsproducten is echter van verschillende intensiteit: sommige docenten nemen dit zeer ter

harte en zijn in dit opzicht een voorbeeld voor andere collega's die tekortschieten in hun feedback. Die individuele aanpak ziet de commissie ook terugkomen in de begeleiding van de bacheloreindwerkstukken. Een informele structuur met korte lijnen tussen studenten en docenten is vaak positief, maar heeft als nadeel dat de aanpak zeer verschillend kan zijn per docent. Hoewel studenten in alle opleidingen over het algemeen tevreden zijn met de scriptiebegeleiding, is het volgens de commissie aangewezen om met studenten en docenten striktere afspraken te maken rond tijdsbewaking.

De commissie is opgetogen over de kwaliteit en het gerealiseerde niveau van de eindwerken in de bacheloropleiding Godgeleerdheid: binnen de steekproef van 15 bacheloreindwerkstukken was een aantal eindwerken zelfs van bijzonder goede kwaliteit. Sommige studenten slagen erin reeds na drie jaar een sterk onderzoeksproduct af te leveren.

De eindverantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de toetsing en voor de gerealiseerde eindkwalificaties ligt bij de examencommissie, die haar takenpakket de laatste jaren zag toenemen. Het gesprek met de examencommissie geeft vertrouwen dat het facultaire toetsbeleid adequaat zal worden omgezet binnen de opleiding. De commissie heeft ook lof voor de fraudeaanpak van de examencommissie.

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De bacheloropleiding Wereldgodsdiensten beoogt studenten op te leiden die in staat zijn een masteropleiding op het terrein van religie aan te vatten en met succes functies uit te oefenen waarvoor academische kennis en vaardigheden op bachelorniveau vereist zijn. Diverse deeldisciplines van de godsdienstwetenschap en verschillende religieuze tradities komen aan bod. Studenten kiezen voor deze opleiding en voor Leiden omdat ze het fenomeen religie interessant vinden, omdat ze aangetrokken worden door het zeer brede aanbod aan vakken en omwille van de verschillende invalshoeken waarmee de opleiding naar religie kijkt, zoals vanuit geschiedenis, sociologie, antropologie en filosofie.

De commissie stelt vast dat de beoogde eindkwalificaties aan de maat zijn. De eindtermen sluiten aan bij het domeinspecifieke referentiekader van het DGO. Ze zijn geformuleerd op bachelorniveau en vertonen een solide academische oriëntatie. Het valt de commissie op dat de meeste eindkwalificaties in brede termen worden gesteld, terwijl studenten al vanaf het tweede jaar specialiseren. Bovendien veronderstellen de eindkwalificaties een verplichte keuze tussen historisch-literair of sociaalwetenschappelijk onderzoek, terwijl de opleiding van plan is vanaf september 2013 de prioriteit te leggen bij de sociaalwetenschappelijk bestudering van religie. Het totaaloordeel van de commissie over inhoud, niveau en oriëntatie van de beoogde eindkwalificaties is positief.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

In de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten wordt religie vanuit verschillende disciplines bestudeerd. Het programma bestaat uit een breed gamma aan inleidende vakken in het eerste jaar, waarna studenten in jaar twee en drie specialiseren in één religie en binnen deze afstudeerrichting opteren voor een sociaalwetenschappelijke of historisch-literaire benadering van hun specialisatie. Tijdens het bezoek heeft de commissie steekproefsgewijs de beschikbare informatie over twaalf vakken bestudeerd en geconcludeerd dat de inhoudelijke kwaliteit verschilt per vak maar dat de kwaliteit voldoende hoog is en aansluit bij de gestelde opleidingsdoelen. Vanaf september 2013 wordt de opleiding verder gestroomlijnd en komt de nadruk te liggen op de sociaalwetenschappelijke dimensie van de specialisatie.

De commissie heeft tijdens het bezoek vastgesteld dat de samenhang binnen het programma niet optimaal is. De afstudeerrichtingen en de methodische varianten in het huidige programma geven de indruk dat studenten na een gemeenschappelijk eerste jaar individuele vakkenpakketten volgen waarbij ze grotendeels zelf voor de integratie en de samenhang van het materiaal instaan. De opleiding heeft in de kritische reflectie aangegeven dat de samenhang inderdaad een verbeterpunt is en dat dit de nodige aandacht heeft gekregen en nog steeds krijgt bij de ontwikkeling van het vernieuwde curriculum dat vanaf september 2013 van start gaat. De commissie is tevreden met deze aanpak. Tijdens de gesprekken heeft de commissie een duidelijk beeld gekregen van de stapsgewijze toename van het niveau: van kennisverwerving via inhoudelijke verdieping naar specialisatie. Studenten en docenten hebben de commissie er bovendien op gewezen dat informatie uit het ene vak gebruikt wordt als achtergrondkennis voor andere vakken.

De wetenschappelijke oriëntatie, de afstemming op de arbeidsmarkt en de onderwijsleeromgeving zijn in de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten op gelijkaardige manier vormgegeven als bij de andere gevisiteerde opleidingen aan het Instituut voor Godsdienstwetenschappen. Studenten volgen gemiddeld 12 uur per week college. De weinige studenten die tot nu toe de historisch-literaire methodevariant kiezen, werken een naar verhouding zwaarder programma af. De commissie vindt dit onzorgvuldig, maar gaat ervan uit dat deze situatie automatisch verdwijnt in het vernieuwde curriculum. Met een gemiddelde studielast van circa 25 uur per week is er volgens de commissie ruimte voor meer contacturen en een actievere bijdrage van studenten. De opleiding dient volgens de commissie blijvend aandacht te besteden aan studielast, samenhang en aan meer generieke verbeterpunten op het vlak van didactische onderbouwing en kwaliteitszorg. Naar het oordeel van de commissie zou de opleidingscommissie hierbij een actieve rol moeten innemen. Niettemin heeft de commissie een positieve indruk over de manier waarop bachelorstudenten in staat worden gesteld de eindkwalificaties te realiseren.

Standaard 3: Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties

Het toetsbeleid wordt aangestuurd vanuit de faculteit. Het gesprek met de examencommissie geeft vertrouwen dat het facultaire toetsbeleid en de gerealiseerde eindkwalificaties adequaat worden opgevolgd binnen de opleiding. De commissie heeft het toetsmateriaal beoordeeld bij de vakkenselectie voor de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten: de toetsen zijn over het algemeen van goede kwaliteit, maar de feedback op de toetsproducten verschilt per docent. Volgens de commissie zou de opleiding er goed aan doen om beleid te maken rond feedback en dit beleid ook op te volgen. Een zelfde aanpak dringt zich volgens de commissie op wat betreft scriptiebegeleiding: studenten zijn weliswaar tevreden over de begeleiding, maar doen er vaak (veel) langer over om het bacheloreindwerkstuk te maken dan voorzien. De werkstukken zelf zijn van goede kwaliteit: de commissie heeft steekproefsgewijs 15 eindwerken beoordeeld. Alle eindwerken waren aan de maat en enkele bachelorstudenten zijn erin geslaagd om een bijzonder sterk onderzoeksproduct af te leveren.

Bacheloropleiding Islamstudies

De bacheloropleiding Islamstudies is in volle transitie en wordt op dit ogenblik op twee manieren aangeboden: studenten die zich vóór september 2012 inschreven, volgen het oude programma Islamitische Theologie. Wie dit academisch jaar aan de studie is begonnen, volgt het vernieuwde programma Islamstudies. De commissie heeft een oordeel geveld op basis van de (beperkt) beschikbare informatie over het programma Islamstudies op het ogenblik van de visitatie, eind maart 2013, en dat oordeel is negatief uitgevallen.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De bacheloropleiding Islamitische Theologie is in 2006 gestart als reactie op de behoefte om 'Nederlandse' imams op te leiden en biedt/bodt een normatief perspectief voor moslims in Nederland. De nieuwe variant Islamstudies beoogt studenten op te leiden tot specialist op het brede gebied van islam en maatschappij en heeft meer aandacht voor het vergelijkende en historische perspectief: hoe de islam beleefd en geleefd werd en wordt in binnen- en buitenland.

De commissie stelt vast dat de beoogde eindkwalificaties van beide varianten aan de maat zijn. De eindtermen van zowel Islamitische Theologie als Islamstudies sluiten aan bij het domeinspecifieke referentiekader van het DGO. Bovendien zijn de eindkwalificaties geformuleerd op bachelorniveau en vertonen ze een solide academische oriëntatie. De focus van de opleiding Islamstudies ligt volgens de commissie eerder op het domein van de religiewetenschappen dan op dat van de theologie. De commissie heeft met instemming vastgesteld dat de afstemming op de arbeidsmarkt ook aanwezig is in de nieuwe variant.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het curriculum Islamitische Theologie wordt in de kritische reflectie niet als dusdanig beschreven omdat dit programma wordt omgezet naar het curriculum Islamstudies. In het academisch jaar 2012-13 worden nog de vakken uit het tweede en derde jaar Islamitische Theologie aangeboden, terwijl eerstejaarsstudenten vakken volgen uit het programma Islamstudies. De inhoud van de programmaonderdelen die in dit academisch jaar 2012-13 worden aangeboden, is beschreven in de elektronische studiegids. Tijdens de visitatie heeft de commissie steekproefsgewijs de beschikbare informatie over tien vakken bestudeerd en geconcludeerd dat de inhoudelijke kwaliteit verschilt per vak maar dat deze kwaliteit voldoende hoog is en aansluit bij de gestelde opleidingsdoelen.

Voor wat betreft de bacheloropleiding Islamitische Theologie stelt de commissie vast dat de verschillende vakken in dit programma bijdragen tot de realisatie van de eindtermen. De gesprekken hebben de commissie ook de nodige duidelijkheid verschaft over de samenhang van dit programma waarbij de studie van het Arabisch de kern uitmaakt en de groeiende vertrouwdheid met deze brontaal als rode draad door het curriculum loopt.

Over de opbouw van de bacheloropleiding Islamstudies was alleen volledige informatie beschikbaar voor het eerste jaar, terwijl informatie over het tweede jaar summier aanwezig was en het derde jaar volledig ontbrak. Bij gebrek aan een volledig programma stelt de commissie vast dat de samenhang niet te beoordelen is en derhalve moet worden vastgesteld dat ze ontbreekt. De opleiding heeft daarmee ook onvoldoende aangetoond dat de eindkwalificaties geborgd zijn in het nieuwe programma. De commissie is van oordeel dat de opleiding het nieuwe programma integraal had moeten doordenken alvorens over te gaan tot invoering. Studenten hebben er volgens de commissie recht op dat zij geïnformeerde keuzes kunnen maken en dit is niet het geval: studenten zijn een opleiding gestart zonder kennis over hun programma in de hogere jaren. De opleidingscommissie heeft haar rol bij de totstandkoming van het programma niet ten volle benut en dient volgens de commissie in de toekomst haar verantwoordelijkheid proactief op te nemen. Op basis van wat voorligt ten tijde van het bezoek, voldoet het programma van de bacheloropleiding Islamstudies niet aan de voorwaarden voor heraccreditatie.

De onderwijsleeromgeving is op dezelfde manier vormgegeven als bij de andere gevisiteerde opleidingen. De commissie is tevreden met de nadrukkelijke aandacht die de opleiding schenkt aan de mogelijke uitwegen op de arbeidsmarkt. In dit verband is het belangrijk te

vermelden dat docenten de stagecomponent binnen het programma Islamstudies zullen promoten.

De commissie constateert dat het programma Islamitische Theologie met een gemiddelde studielast van 35 tot 40 uur per week door studenten als behoorlijk zwaar wordt ervaren en aanmerkelijk zwaarder is dan de andere gevisiteerde opleidingen. Studenten die geen studiemilieu als achtergrond hebben, naast hun studie werken of familieverbindingen hebben en/of de opleiding als tweede programma volgen, haken vaak af of lopen aanzienlijke studieoverbelasting op omdat ze de reële studielast onderschatten. De commissie roept de opleiding op de studielast van dit bachelorprogramma te bewaken.

Standaard 3: Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties

Zoals reeds gesteld bij de andere bacheloropleidingen wordt toetsbeleid aangestuurd vanuit de faculteit. Het gesprek met de examencommissie geeft vertrouwen dat het facultaire toetsbeleid en de gerealiseerde eindkwalificaties adequaat worden opgevolgd.

Op het ogenblik van het bezoek waren enkel bacheloreindwerkstukken van het oude programma Islamitische Theologie beschikbaar. De commissie heeft alle eindwerkstukken beoordeeld die tot nu toe werden ingediend en is over het algemeen opgetogen over de kwaliteit en het gerealiseerde niveau van de eindwerken: een aantal was zelfs van bijzonder goede kwaliteit. Aangezien het vernieuwde programma Islamstudies in september 2012 van start is gegaan, is de commissie niet in staat een uitspraak te doen over het gerealiseerde eindniveau van in de nieuwe situatie. De eindkwalificaties van de voormalige bacheloropleiding Islamitische Theologie toonden een ander zwaartepunt dan de doelstellingen van de nieuwe variant Islamstudies. De vaststelling van gerealiseerd eindniveau bij Islamitische Theologie is volgens de commissie geen voldoende voorwaarde voor een automatische toekenning van een gelijkaardig oordeel aan de nieuwe opleiding.

Algemeen eindoordeel

Hoewel het vernieuwde programma van de bacheloropleiding Islamstudies nog niet volledig is uitgewerkt en studenten geen zicht hebben op het curriculum in de hogere jaren, is het nieuwe programma toch van start gegaan. Omwille van het onvolledig programma ontbreekt de samenhang binnen het curriculum en zijn ook de eindkwalificaties van de opleiding onvoldoende geborgd. Dit zijn volgens de commissie essentiële tekortkomingen: ze beoordeelt de bacheloropleiding Islamstudies dan ook als onvoldoende.

Masteropleiding Theology and Religious Studies

De masteropleiding Theology and Religious Studies brengt onder één breed label verschillende programma's samen die voorheen als aparte masteropleidingen werden aangeboden. Op dit ogenblik bestaat de opleiding uit vijf afstudeerrichtingen die op termijn eventueel in elkaar opgaan.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De masteropleiding beoogt studenten op te leiden tot zelfstandige junior-onderzoekers op het terrein van godsdienstwetenschappen die vertrouwd zijn met sociaalwetenschappelijke en historisch-literaire methodes. De nadruk ligt op het verder uitbouwen van academische vaardigheden. Studenten worden voorbereid op een vervolgcarière in de wetenschap of op maatschappelijke functies die een vergelijkbaar niveau van autonoom handelen veronderstellen.

De commissie stelt vast dat de beoogde eindkwalificaties aan de maat zijn. Ze lopen in grote mate parallel met het domeinspecifiek referentiekader uit het DGO-document. De eindtermen zijn gericht op onderzoeksvaardigheden en niet zozeer op inhoudelijke expertise. Dit heeft veel te maken met het brede masterlabel waarin vijf aparte tracks worden aangeboden met beperkte gezamenlijke programmaonderdelen. De eindkwalificaties zijn volgens de commissie geformuleerd op masterniveau en vertonen een solide academische oriëntatie.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Volgens de commissie dragen de verschillende vakken in het programma Theology and Religious Studies bij tot de realisatie van de eindtermen. De inhoud van de programmaonderdelen met vermelding van eindkwalificaties, leerdoelen, werkvormen en toetsing is beschreven in de elektronische studiegids. Tijdens de visitatie heeft de commissie steekproefsgewijs de beschikbare informatie over drie vakken bestudeerd. Zij concludeert dat de inhoudelijke kwaliteit verschilt per vak, maar voldoende hoog is en aansluit bij de gestelde opleidingsdoelen.

Aangezien de universiteit de 'harde knip' hanteert tussen bachelor- en masteropleiding, is de opleiding genoodzaakt om een tweede instroommoment te voorzien voor bachelorstudenten die in het eerste semester afstuderen. Binnen een programma van één jaar werkt dit niet vlot. De organisatie van de verplichte vakken, die de ruggengraat vormen van het programma, kan volgens de commissie beter afgestemd worden op de twee instroommomenten. Wellicht is het aangewezen dat beide vakken tweemaal per jaar worden aangeboden. Ook is er volgens de commissie ruimte voor een betere spreiding tussen de cursussen en de scriptie, eventueel door meer vakken te plannen in het eerste semester waardoor nadien tijd vrijkomt voor het schrijven van de scriptie.

Een sterk punt volgens de commissie is de wetenschappelijke oriëntatie in het masterprogramma: verplichte vakken, specialisatiecursussen en seminars zijn stuk voor stuk onderzoeksgestuurd. Het hele programma is erop gericht studenten op te leiden tot junior-onderzoekers.

De onderwijsleeromgeving van de masteropleiding is op dezelfde wijze vormgegeven als bij de bacheloropleidingen. Om meer studenten aan te trekken is de kennis van brontalen niet langer een instroomeis. De commissie waardeert de inspanningen van de docenten, die hun onderwijs aanpassen en de toetsopdrachten differentiëren op maat van (de voorkennis van) het publiek. De masteropleiding schenkt ook aandacht aan de perspectieven op de arbeidsmarkt via een stagemogelijkheid in het keuzepakket.

Standaard 3: Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties

Toetsing binnen de masteropleiding wordt net zoals bij de bacheloropleidingen aangestuurd door beleid vanuit de faculteit. De examencommissie volgt het toetsbeleid op en borgt het gerealiseerde niveau van de eindkwalificaties. De commissie heeft 15 scripties beoordeeld uit de tijd van de aparte masteropleidingen: alle eindwerken waren aan de maat en enkele scripties waren van goede kwaliteit.

De verbeteringsuggestie rond tijdsbewaking is voor alle opleidingen van belang, maar in het bijzonder voor het masterprogramma: als studenten binnen het jaar willen afstuderen, dienen zij tijdig een scriptieonderwerp en -ontwerp vast te leggen en zich nadien rigoureuus aan de vooropgestelde planning te houden. Dit vergt niet alleen permanente ijver van de masterstudent, maar ook gerichte begeleiding door de docent en opvolging door de studietoelichting.

De commissie beoordeelt de standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Bacheloropleiding Godgeleerdheid

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

Bacheloropleiding Islamitische Theologie/ Islamstudies

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	onvoldoende
Standaard 3: Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	onvoldoende

Masteropleiding Theology and Religions Studies

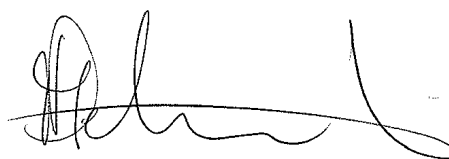
Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

De voorzitter en de secretaris van de commissie verklaren hierbij dat alle leden van de commissie kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 14 oktober 2013

Prof. dr. Dirk Hutsebaut
voorzitter

Mark Delmartino MA
secretaris

Behandeling van de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling

---

Opmerking vooraf

De commissie stelt vast dat de gevisiteerde opleidingen in een transitiefase zitten. Dit kwam duidelijk naar voor in de kritische reflecties en werd bevestigd door de opleidingsdirecteur in een inleidende nota bij deze documenten. Op het ogenblik van de visitatie lag het verzoek van het Faculteitsbestuur bij het College van Bestuur om de bacheloropleiding Godgeleerdheid per 2014 te beëindigen; de opleiding Wereldgodsdiensten wordt heringericht en het nieuwe programma zal per september 2013 worden aangeboden; de opleiding Islamitische Theologie is inmiddels heringericht en sinds september 2012 gestart onder de nieuwe naam Islamstudies; de huidige vijf afstudeerrichtingen binnen de masteropleiding worden in het komende jaar onder de loep genomen met het oog op een eventuele reductie of zelfs afschaffing van de tracks.

In een nota aan de commissie van 20 maart 2013 gaf de faculteitsdecaan de laatste stand van zaken met betrekking tot de verschillende programma's. Hij stelde bovendien dat een reorganisatie van het Leiden Institute for Religious Studies (verder: het instituut) op basis van de nu beschikbare financiële informatie onvermijdelijk is en dat een externe adviseur is aangesteld om medio april advies uit te brengen over de inhoudelijke toekomstrichting van het instituut. De eventuele gevolgen van deze reorganisatie voor de onderwijsprogramma's zijn nog niet bekend; een besluit hierover wordt binnen enkele maanden verwacht.

Voor de commissie waren deze transities en de zorgvuldigheid waarmee ze worden doorgevoerd, een belangrijk aandachtspunt tijdens het bezoek. De commissie heeft zich voor de beoordeling van de standaarden laten leiden door de manier waarop de opleidingen in de praktijk vormgegeven waren op het moment van visitatie, einde maart 2013.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting:

De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding.

1.1 Bevindingen

Ter beantwoording van de vraag of de eindkwalificaties van de opleidingen wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie voldoende zijn geconcretiseerd, beschrijft dit hoofdstuk achtereenvolgens het domeinspecifieke referentiekader, de doelstelling en het profiel van de opleidingen, en het niveau en oriëntatie van de beoogde eindkwalificaties.

1.1.1 Domeinspecifiek referentiekader

Voorafgaand aan de clustervisitatie hebben de deelnemende instellingen, verenigd in het Disciplineoverlegorgaan Godgeleerdheid (DGO), een domeinspecifiek referentiekader opgesteld. Dat kader is in dit rapport opgenomen als Bijlage 2. De commissie kan zich goed vinden in het referentiekader. Het beschrijft dat de opleidingen op het gebied van theologie en religiewetenschappen in Nederland een verscheidenheid aan structuren en doelstellingen bieden. Een belangrijk onderscheid is dat tussen de religiewetenschappelijke en de

theologische opleidingen. Na de vorige onderwijsvisitatie heeft een aantal belangrijke ontwikkelingen plaatsgevonden. Zo is het religiewetenschappelijke accent versterkt en zijn een aantal opleidingen inmiddels in grotere, veelal geesteswetenschappelijke eenheden ingekaderd. De meeste masterprogramma's zijn geherstructureerd en ondergebracht in zogenaamde 'brede labels'. Voor theologische curricula die tevens als ambtsopleiding gelden, is de maximale studieduur van zesenehalf jaar verkort tot zes jaar en wordt kennis van de brontalen niet meer als vooropleidingseis gehanteerd maar in de opleiding zelf verworven.

De domeinspecifieke criteria die in het referentiekader zijn weergegeven, zijn gebaseerd op de Dublin Descriptoren en buitenlandse referentiekaders, met name de *benchmarks* van de Quality Assurance Agency voor Theology and Religious Studies. De opleidingen hebben als doel studenten op te leiden tot een elementair wetenschappelijk (bachelor-), dan wel een meer specialistisch wetenschappelijk (master)niveau op het gebied van het object van de studie. De meeste masteropleidingen duren één jaar, research masters hebben een studieduur van twee jaar, en theologische masters die tevens ambtsopleiding zijn kennen een studieduur van drie jaar.

De opleidingen aan de Universiteit Leiden die ter visitatie worden aangeboden, passen in dit kader: binnen de faculteit Geesteswetenschappen gaat het om bacheloropleidingen in zowel religiewetenschappen als theologie en om een masteropleiding met een breed label. De bacheloropleidingen bieden de mogelijkheid om tijdens het programma gedurende één semester een universitaire minor te volgen die leidt tot tweedegraadsbevoegdheid onderwijs. Masterstudenten konden tot voor kort in Leiden een opleiding volgen tot predikant, waarbij de kerkelijke vakken tijdens de driejarige opleiding werden aangeboden door de Protestantse Theologische Universiteit (PThU).

1.1.2 Doelstelling en profiel van de opleidingen

Bacheloropleiding Godgeleerdheid

Zoals reeds vermeld, wordt de bacheloropleiding Godgeleerdheid afgebouwd. Volgens de kritische reflectie is dit te wijten aan de huidige context van landelijke concentratie van opleidingen, het verdwijnen van de 'kerkelijke opleidingen' van de PThU en de Remonstrantse Broederschap uit Leiden, de daaruit voortvloeiende vermindering van de instroom in de opleiding, en de financieringsmodellen die in grote mate op studenteninstroom zijn gebaseerd. De beslissing tot stopzetting van de instroom per augustus 2014 betekent echter niet dat de opleiding op die datum ten einde is: de opleiding zal blijven bestaan voor de studenten die zich vóór die datum nog aanmelden gedurende de tijd die nodig is om af te studeren, dat wil zeggen tot 2018. De opleiding als zodanig is in afbouw, maar voortzetting van de accreditatie acht de opleiding niettemin nodig om de studenten tot hun afstuderen te kunnen begeleiden. De commissie begrijpt dat studentenaantallen een belangrijke rol spelen in managementbeslissingen, maar vraagt zich wel af waarom het aantal studenten in die mate is afgenomen dat het faculteitsbestuur zich nu genoodzaakt ziet de opleiding stop te zetten en extern advies moet inwinnen om het instituut duurzaam te reorganiseren. Het vertrek van de PThU was volgens gesprekspartners een belangrijke maar zeker niet de enige reden voor de tegenvallende instroom. Een duidelijk profiel voor de opleiding, permanente aandacht vanuit het management en een doelgericht wervingsbeleid hadden wellicht erger kunnen voorkomen. Tijdens de visitatie bracht de decaan naar voren dat het instituut op zoek is naar een profiel dat past bij de faculteit: aandacht voor wereldwijde culturele verschijnselen, met een evenwicht tussen talen en sociale wetenschappen, waarbij de verbinding met geschiedenis en filologie behouden blijft. De commissie hoopt dat het externe advies inderdaad zal leiden tot een duurzame oplossing die

duidelijkheid schept voor de betrokken docenten en waarbij de bestaande expertise binnen het instituut blijft en wordt ingezet voor een potentieel breder publiek van geïnteresseerde studenten in hoofd- en bijvak.

De bacheloropleiding Godgeleerdheid beoogt studenten op te leiden die in staat zijn een masteropleiding op het terrein van de godgeleerdheid of kerkelijke theologie aan te vatten en die functies kunnen uitoefenen waarvoor academische kennis en vaardigheden op bachelorniveau vereist zijn. Studenten gaven tijdens de visitatie aan dat zij kozen voor Leiden omdat theologie op een veelzijdige manier wordt bekeken en de universiteit een rijke traditie heeft op het vlak van talen en een kritische vrijzinnige benadering van religie. Bovendien vonden zij de vakken (op basis van beschrijvingen in de studiegids) zeer interessant en waren studenten opgetogen over de mogelijkheid om ook andere vakken buiten de opleiding te volgen tijdens de universitaire minor. De opleiding beklemtoont de historische-literaire bestudering van religieuze teksten en tradities; vanouds ligt in Leiden de nadruk op de Bijbelwetenschappen. Het valt de commissie dan ook op dat er meer nadruk gelegd wordt op Bijbel, geschiedenis, talen en religies, en minder uitgesproken aandacht wordt besteed aan (eindkwalificaties op het vlak van) theologie en filosofie. Dit heeft te maken met de Leidse traditie om theologieonderwijs aan te bieden volgens de ‘duplex ordo’ waarbij de ‘kerkelijke’ poot (tot voor kort aangeboden door de PThU) is verdwenen en de ‘wereldse’ poot (aangeboden door de Universiteit Leiden) overblijft.

Het verbaasde de commissie aanvankelijk dat aan de ene kant de opleiding in de kritische reflectie aangeeft dat er geen verschil zit in methode tussen godgeleerdheid en wereldgodsdiensten, maar dat aan de andere kant de opleiding tot voor kort wel vasthield aan een apart programma Godgeleerdheid. Volgens de gesprekspartners richten beide opleidingen zich tot verschillende doelgroepen waarbij studenten Godgeleerdheid mede worden aangetrokken door de (te verwerven) kennis van brontalen en studenten Wereldgodsdiensten primair geïnteresseerd zijn in de verscheidenheid aan religies. Op basis van de kritische reflectie en de gesprekken stelt de commissie zich de vraag of specifieke vakken op het gebied van Bijbelwetenschappen en Geschiedenis van het christendom niet als een aparte track kunnen aangeboden worden binnen de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten wanneer de bacheloropleiding Godgeleerdheid definitief verdwijnt.

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

De bacheloropleiding Wereldgodsdiensten beoogt studenten op te leiden die een zodanige academische vorming hebben verworven in termen van kennis, inzicht en vaardigheden op het gebied van religiestudies, dat ze in staat zijn een masteropleiding op het terrein van religie aan te vatten en met succes functies uitoefenen waarvoor academische kennis en vaardigheden op bachelorniveau vereist zijn. De student wordt hiervoor vertrouwd gemaakt met de diverse deeldisciplines van de godsdienstwetenschap en met verschillende religieuze tradities. Vanaf september 2013 komt de nadruk te liggen op de sociaalwetenschappelijke bestudering van de gekozen religie. Onderwijs in de brontalen wordt uitsluitend aangeboden in de vorm van keuzevakken of als universitaire minor. Studenten kiezen voor de opleiding Wereldgodsdiensten in Leiden omdat ze het fenomeen religie interessant vinden, omdat ze aangetrokken worden door het zeer brede aanbod aan vakken en omwille van de verschillende invalshoeken waarmee de opleiding naar religie kijkt, zoals vanuit het perspectief van geschiedenis, sociologie, antropologie en filosofie. Volgens de commissie slaagt de faculteit erin om een bacheloropleiding aan te bieden die zowel de breedte als de diepte in gaat. De commissie betreurt dat, gezien de aanwezige expertise aan de universiteit in het algemeen en het instituut in het bijzonder, de opleiding ervoor heeft gekozen om vanaf

volgend academisch jaar enkel in te zetten op de sociaalwetenschappelijke benadering en minder aandacht te besteden aan de literair-historische bestudering van religie.

Bacheloropleiding Islamitische Theologie/ Islamstudies

De bacheloropleiding Islamitische Theologie is in 2006 gestart als reactie op de behoefte om 'Nederlandse' imams op te leiden. Na bijna zes jaar heeft het College van Bestuur besloten dat deze opleiding niet langer het karakter van 'imamopleiding' kan hebben: het aantal instromers bleek structureel te klein om de opleiding in deze vorm met normale universitaire financiering in stand te houden. In het collegejaar 2011-12 is een vernieuwd programma ontwikkeld – Islamstudies – waarin de studenten tot specialist op het brede gebied van islam en maatschappij worden opgeleid. De studie van Arabisch is niet langer verplicht, maar is wel een keuzeoptie, naast sociaalwetenschappelijke en regionale benaderingen. Tijdens de visitatie gaven docenten aan dat de islam het materiële object van zowel het oude als het herziene programma is. Op basis van bronnen wordt historisch-kritisch bekeken hoe de islam geleefd werd en wordt. Het comparatieve element – een typisch Leids aandachtspunt – komt tot uiting in het bestuderen van de islam in verschillende gebieden buiten Nederland en het Nabije Oosten. Het is de bedoeling om alle vormen van de islam te benaderen als maatschappelijke verschijnselen. Dit vergelijkende historische perspectief is anders dan die van Islamitische Theologie, dat een seculier-academisch perspectief hanteert op het normatief (i.e. theologisch) perspectief van de islamitische godsdienst. Islamitische Theologie is/was erg nadrukkelijk op Nederland gericht en bood een kader voor moslims in Nederland. Nu wordt islam wereldwijd de focus van studie. De opleiding vermoedt dat er heel wat interesse is van (kandidaat-)studenten voor een programma dat de islam vanuit verschillende perspectieven bestudeert. De commissie heeft tijdens de gesprekken een duidelijk beeld gekregen van de rationale voor zowel het oude als het bijgestelde profiel en van de redenen die ten grondslag liggen aan de transitie. De commissie is verheugd dat verwerving van brontalenkennis, een belangrijke component van het oude programma Islamitische Theologie, als volwaardige optie bewaard blijft in het nieuwe programma.

Op de vraag van de commissie in welke mate de bacheloropleiding Islamstudies zich onderscheidt van de track Islam bij Wereldgodsdiensten wordt aangegeven dat Islamstudies dieper ingaat op één religie en meer aandacht heeft voor de historische en filologische benadering. Dit contrasteert met de veel bredere basis die studenten voornamelijk tijdens het eerste jaar Wereldgodsdiensten verwerven, wanneer de verschillende religies individueel aan bod komen. Net zoals dit het geval was bij de bacheloropleiding Godgeleerdheid, begrijpt de commissie dat ook de nieuwe bacheloropleiding Islamstudies een eigen positie inneemt binnen de faculteit Geesteswetenschappen en het instituut. In hoeverre de nieuwe opleiding ook daadwerkelijk een ander type studenten zal aanspreken dan die kiezen voor een bacheloropleiding Wereldgodsdiensten, zal de komende jaren moeten blijken.

Masteropleiding Theology and Religious Studies

Nadat in de eerste periode na de invoering van de bachelor-master structuur verschillende masteropleidingen in het domein van de godsdienstwetenschappen werden ontwikkeld, wordt dit terrein vanaf september 2012 door één brede masteropleiding Theology and Religious Studies afgedekt, met vijf verschillende afstudeerrichtingen. Deze masteropleiding is erop gericht studenten op te leiden tot zelfstandige junioronderzoekers op het brede terrein van de godsdienstwetenschappen, bekend met zowel sociaalwetenschappelijke als historisch-literaire methodes en gespecialiseerd in één van deze twee. In vergelijking met de relevante bacheloropleidingen ligt de nadruk in de masteropleiding op het verder uitbouwen van de academische vaardigheden van onderzoek, analyse en rapportage. De commissie stelt vast op

basis van de gesprekken en de kritische reflectie dat de opleiding zich profileert als onderzoeksgestuurd. Dit aspect komt ook tot uiting in de beoogde eindkwalificaties.

De masteropleiding bereidt studenten voor op een vervolgcarière in de wetenschap of op maatschappelijke functies die een vergelijkbaar niveau van autonoom handelen veronderstellen, zoals beleidsmedewerkers, docenten en journalisten. De commissie vernam tijdens het bezoek dat afgestudeerde masterstudenten inderdaad een baan vinden vanwege de academische reputatie van de opleiding en niet zozeer vanwege de specifieke godsdienst-wetenschappelijke kennis die ze tijdens de opleiding hebben verworven.

Tot nu toe zijn slechts een beperkt aantal studenten ingeschreven voor de masteropleiding. De opleiding begrijpt dat zij bij een gelijkaardige instroom in de toekomst zich niet kan permitteren om vijf afstudeerrichtingen te blijven inrichten. Volgens de docenten worden alle tracks op dit ogenblik heroverwogen. Zo zou het kunnen zijn dat de huidige afstudeerrichting Judaism in de toekomst niet langer als aparte track wordt aangeboden, maar dat opleidingsonderdelen kunnen gekozen worden binnen de track Religion, Culture and Society. Op dit ogenblik gelden nog strikte toegangseisen rond brontalenkennis voor de tracks Biblical studies en Islam. Gezien de ontwikkelingen in de bachelorprogramma's zou die eis in de toekomst kunnen wegvallen waardoor meer studenten kunnen instromen. Bijvoorbeeld, historische of archeologische bijbelwetenschappelijke vakken, zonder verplichte voorkennis van de brontalen, trekken nu reeds studenten aan van andere instituten (oude geschiedenis, archeologie, enz.) en zelfs van andere instellingen. De commissie begrijpt de bezorgdheid van de opleiding dat de geplande wijzigingen daadwerkelijk zullen leiden tot grotere studentenaantallen. Het is voor de commissie wel belangrijk dat ook studenten met een ruime bagage hun gading blijven vinden in het aanbod van de masteropleiding Theology and Religious Studies.

1.1.3 Eindkwalificaties

De eindkwalificaties van de drie bacheloropleidingen omvatten:

- een welomschreven geheel aan basiskennis;
- basale onderzoeksvaardigheden;
- mondelinge en schriftelijke presentatievaardigheden;
- additionele of specialistische kennis en vaardigheden;
- een concrete voorbereiding op de vervolgopleiding;
- een concrete voorbereiding op de beroepsomgeving.

Alle bacheloropleidingen hebben, naast opleidingsspecifieke eindtermen, eenzelfde set eindtermen die aangeven welke academische vaardigheden studenten na het succesvol afronden van het bachelorprogramma verworven hebben: het gaat om elementaire onderzoeksvaardigheden (inclusief heuristische vaardigheden), schriftelijke en mondelinge presentatievaardigheden, en samenwerkings- en leervaardigheden. Zowel de facultaire als opleidingsspecifieke eindtermen zijn terug te vinden in Bijlage 3.

In de domeinspecifieke criteria uit het DGO-document voor de bacheloropleidingen theologie en religiewetenschappen zijn ruwweg dezelfde indelingen terug te vinden als bij de Leidse bacheloropleidingen Godgeleerdheid en Wereldgodsdiensten. Ook de beschrijving van de te verwachten kwalificaties en eindtermen volgens het 'Subject Benchmark Statement Theology and Religious Studies' uit 2007 biedt veel overeenkomsten met de Nederlandse situatie in het algemeen en de Leidse in het bijzonder: afgestudeerden bezitten kennis en vaardigheden op het terrein van religie in het algemeen, meestal van één of meer religies in

het bijzonder, en van de verschillende theoretische en methodologische tradities in het gebied (zowel theologisch, historisch en sociaalwetenschappelijk).

Het DGO-document benadrukt kennis, vaardigheden, academische attitude en oriëntatie op de arbeidsmarkt. De commissie onderschrijft de stelling van de opleiding dat vaardigheden en attitude een belangrijke rol spelen in de eindkwalificaties van de bacheloropleiding Godgeleerdheid. Studenten verwerven de kennis en vaardigheden die nodig zijn om de bronnen (Oude en Nieuwe Testament) zelfstandig te gebruiken. Dit impliceert een relatief zwaar accent op het aanleren van de brontalen en op de basisvaardigheden om de Bijbelteksten te interpreteren. De specifiek-theologische kenniscomponent is ook aanwezig maar minder expliciet vertaald in de eindkwalificaties. De commissie vindt het belangrijk dat afstemming op de arbeidsmarkt expliciet is opgenomen in de opleidingsspecifieke eindkwalificaties, maar stelt vast dat de manier waarop de eindterm is geformuleerd moeilijk om te zetten is in meetbare indicatoren.

De commissie heeft vastgesteld dat de Leidse bacheloropleiding Wereldgodsdiensten zich onderscheidt van andere opleidingen door een breder aanbod van inleidingen in religies en door de ruimte voor specialisatie op een specifieke religie. Dat brede aanbod is deels het gevolg van de rijke context in de Leidse Geesteswetenschappelijke faculteit, waar veel expertise in huis is op het gebied van religies en hun culturele contexten die niet traditioneel tot de speerpunten van een godsdienstwetenschappelijk instituut horen. De eindtermen van de opleiding sluiten aan bij het domeinspecifieke referentiekader van het DGO. Het valt de commissie wel op dat volgens de eindkwalificaties specialisatie expliciet verbonden wordt met het bacheloreindwerkstuk, terwijl studenten reeds vanaf het tweede jaar een religiespecialisatie kiezen. Bovendien impliceren de huidige eindkwalificaties een keuzemogelijkheid tussen historisch-literair of sociaalwetenschappelijk onderzoek die het oude programma ook bood; vanaf september 2013 echter zullen studenten enkel opgeleid worden om zelfstandig sociaalwetenschappelijk onderzoek te doen. De commissie beschouwt deze elementen als aandachtspunten voor de opleiding; ze geven geen aanleiding tot zorg bij de commissie.

In de kritische reflectie Islamitische Theologie/Islamstudies wordt een onderscheid gemaakt tussen studenten die vóór of na 1 september 2012 met de studie zijn gestart. De eindkwalificaties voor nieuwe studenten zijn bijgesteld naar aanleiding van de profielwijziging naar Islamstudies. De eindkwalificaties van de bacheloropleiding Islamitische Theologie passen binnen het domeinspecifiek referentiekader van de bacheloropleidingen theologie. De kenniscomponent binnen de eindkwalificaties is sterk ontwikkeld volgens de commissie, met aandacht voor zowel algemene theologische kennis alsook meer specialistische kennis en begrip van de islam en de (taal van de) bronteksten. Algemene vaardigheden en academische attitudes worden vermeld in de specifieke eindkwalificaties en verder uitgewerkt in de facultaire eindtermen. De focus van de bacheloropleiding Islamstudies ligt volgens de commissie eerder op het domein van de religiewetenschappen. De vernieuwde opleiding vertoont enige gelijkenis met de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten, waarbij de mogelijkheid tot religiespecialisatie vervangen is door de mogelijkheid tot regiospecialisatie. De eindkwalificaties vallen binnen het door DGO geschetste kader, maar zijn volgens de commissie geen kopie van de eindtermen religiewetenschappen. De commissie is positief over de nadrukkelijke verwijzing naar de arbeidsmarkt in de eindkwalificaties van de bacheloropleiding Islamstudies.

De eindkwalificaties van de masteropleiding richten zich volgens de kritische reflectie vooral op de actieve beheersing van de primaire onderzoeksvaardigheden:

- grondige kennis van de algemene theoretische en methodologische debatten;
- gespecialiseerde kennis;
- omgang met complexe problemen en onvolledige informatie;
- voorbereiding op de arbeidsmarkt;
- presentatievaardigheden.

De eindkwalificaties van de masteropleiding Theology and Religious Studies lopen in grote mate parallel met het domeinspecifiek referentiekader uit het DGO-document, dat over het algemeen iets gedetailleerder is. Dit is volgens de commissie te wijten aan de focus op onderzoeksvaardigheden en aan de vormgeving van de opleiding: een brede opleiding met vijf aparte afstudeerrichtingen en weinig gemeenschappelijke onderdelen.

1.1.4 Niveau en oriëntatie

De drie bacheloropleidingen zijn academisch georiënteerd. De commissie stelt dit vast op basis van de domeinspecifieke eindkwalificaties en de facultaire eindtermen. In elk specifiek domein wordt van de afgestudeerde bachelor verwacht dat hij/zij zelfstandig materiaal en informatie kan verzamelen en op geldigheid beoordelen. Bovendien is de afgestudeerde in staat zowel schriftelijk als mondeling verslag te doen van onderzoek en zich hierbij te verantwoorden volgens de in de wetenschap geldende regels. De facultaire eindtermen omvatten onder meer elementaire onderzoeksvaardigheden, zoals de vaardigheid om onder begeleiding een onderzoek op te zetten en uit te voeren.

Volgens de commissie worden de drie opleidingen op bachelorniveau aangeboden. Dit blijkt met name uit de correspondentie tussen de Dublin-descriptoren en de eindtermen van de respectievelijke opleidingen. De commissie is het eens met de stelling in de kritische reflecties dat de descriptor ‘kennis en inzicht’ wordt afgedekt door de respectievelijke domeinspecifieke eindterm(en) van de drie opleidingen, terwijl ‘toepassing van kennis en inzicht’, ‘oordeelsvorming’, ‘communicatie’ en ‘leervaardigheden’ zowel binnen facultaire als opleidingspecifieke eindtermen aan bod komen.

De algemene en domeinspecifieke eindtermen bevestigen volgens de commissie dat ook de masteropleiding academisch georiënteerd is: het gaat dan om kennis en vaardigheden om deel te nemen aan onderzoek en in het wetenschappelijke debat problemen te signaleren en oplossingen voor te stellen. Presentatie- en argumentatievaardigheden staan ten dienste van lopende discussies in de wetenschap, al dan niet voor een publiek van specialisten of geïnteresseerde leken. De wijze waarop de opleiding de eigen eindkwalificaties heeft afgezet tegen de Dublin-descriptoren, toont volgens de commissie aan dat het programma Theology and Religious Studies op masterniveau wordt aangeboden.

1.2 Overwegingen

Volgens de commissie voldoen de vier gevisiteerde opleidingen aan de vereisten van het evaluatiekader voor wat betreft de beoogde eindkwalificaties. De commissie baseert haar positieve oordeel op volgende overwegingen.

Wanneer de commissie kijkt naar de vertaling van de domeinspecifieke criteria in beoogde eindkwalificaties, concludeert ze dat de eindkwalificaties van de bacheloropleiding Godeleerdheid binnen de lijnen van het DGO-document vallen en voldoen aan de vereisten voor een wetenschappelijke opleiding op bachelorniveau. De opleiding zet sterk in op onderzoeksvaardigheden en academische attitude. De theologische kenniscomponent is aanwezig maar minder expliciet vertaald in de eindkwalificaties. In Leiden wordt meer nadruk gelegd wordt op Bijbel, geschiedenis, talen en religies, en minder uitgesproken aandacht

besteed aan (eindkwalificaties op het vlak van) theologie en filosofie. Het profiel van de opleiding is naar mening van de commissie weinig theologisch. De commissie begrijpt dit vanuit de duplex ordo waarin de Leidse faculteit heeft gewerkt. De echt theologische vakken zaten in de kerkelijke opleiding, maar die is nu verdwenen. Ten slotte is het een van de expliciete doelstellingen van de opleiding om studenten voor te bereiden op de arbeidsmarkt.

Een vergelijking van domeinspecifieke criteria en beoogde eindkwalificaties doet de commissie besluiten dat de eindkwalificaties van de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten in overeenstemming zijn met het DGO-document. Twee elementen verdienen volgens de commissie verdere aandacht: de meeste eindkwalificaties worden in redelijk brede termen gesteld terwijl studenten reeds vanaf het tweede jaar specialiseren; de eindkwalificaties verwijzen nog naar een verplichte keuze voor historisch-literair of sociaalwetenschappelijk onderzoek, terwijl het de uitgesproken intentie is van de opleiding om vanaf september 2013 prioriteit te geven aan de sociaalwetenschappelijke bestudering van religie.

De eindkwalificaties van Islamitische Theologie passen volgens de commissie binnen het domeinspecifiek referentiekader dat DGO heeft ontwikkeld voor bacheloropleidingen Theologie: ze zijn inhoudelijk geconcretiseerd, van voldoende niveau en academisch geïntendeerd. De focus van Islamstudies ligt naar de mening van de commissie eerder op het domein van de religiewetenschappen, hoewel de eindkwalificaties van de opleiding niet zonder meer een doorslag zijn van de DGO-eindtermen religiewetenschappen. Niettemin heeft Islamstudies – althans wat haar eindkwalificaties betreft – volgens de commissie ook haar plaats binnen het domeinspecifiek referentiekader. Ook bij deze opleiding is de afstemming op de arbeidsmarkt expliciet opgenomen in de eindtermen.

De commissie is van oordeel dat de eindkwalificaties van de masteropleiding Theology and Religious Studies de eindtermen van DGO afdekken, maar minder expliciet geformuleerd zijn: de eindkwalificaties richten zich veeleer op onderzoeksvaardigheden en niet zozeer op inhoudelijke expertise. Dit is volgens de commissie te wijten aan de concrete situatie van de masteropleiding waar binnen één breed masterlabel vijf aparte tracks worden aangeboden met beperkte gezamenlijke programmaonderdelen. In de eindkwalificaties is er aandacht voor de arbeidsmarkt. De commissie begrijpt dat die aandacht in redelijk algemene termen wordt omschreven aangezien ook DGO aangeeft dat “de werkvelden waarin alumni werkzaam zijn zo divers zijn dat het niet mogelijk is om daarvoor nadere opleidingskwalificaties te formuleren.”

1.3 Conclusie

Bacheloropleiding Godgeleerdheid: de commissie beoordeelt Standaard 1 als ‘voldoende’.

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten: de commissie beoordeelt Standaard 1 als ‘voldoende’.

Bacheloropleiding Islamitische Theologie/Islamstudies: de commissie beoordeelt Standaard 1 als ‘voldoende’.

Masteropleiding Theology and Religious Studies: de commissie beoordeelt Standaard 1 als ‘voldoende’.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.

Toelichting:

De inhoud en vormgeving van het programma stelt de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

2.1 Bevindingen

In dit hoofdstuk over de onderwijsleeromgeving wordt onderzocht of programma, personeel en voorzieningen het mogelijk maken om de beoogde eindkwalificaties te realiseren. Aspecten die achtereenvolgens aan de orde komen zijn: de opbouw en samenhang van de curricula, de professionele en wetenschappelijke oriëntatie, het didactisch concept, de instroom en het rendement, studeerbaarheid en studielast, wetenschappelijk personeel, studiebegeleiding en voorzieningen, en kwaliteitszorg.

2.1.1 Opbouw en samenhang

De verschillende opleidingscomponenten van de individuele programma's zijn beschreven in Bijlage 4 bij dit rapport. De inhoud van de programmaonderdelen met vermelding van de eindkwalificaties, leerdoelen, werkvormen, toetsing, literatuur, docenten en studiepunten staat in de elektronische studiegids van de Universiteit Leiden. De samenhang van het programma en de realisatie daarvan in de eindtermen zijn beschreven in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van elke opleiding. Elke OER bestaat uit een facultair deel en een opleidingsspecifiek deel. De drie bachelorprogramma's en het masterprogramma kunnen ook in deeltijd worden gevolgd. De opleidingen bieden hiervoor geen apart programma's aan maar stellen in overleg met de student een individueel programma op. De bevindingen en overwegingen van de commissie hebben betrekking op zowel de voltijdse als de deeltijdse varianten van de vier opleidingen.

Om zich een oordeel te kunnen vormen over de kwaliteit van de curriculumonderdelen heeft de commissie tijdens de visitatie steekproefsgewijs de beschikbare informatie over de inhoud van in totaal 21 vakken bestudeerd (zie Bijlage 7). Daaruit heeft ze geconcludeerd dat de inhoudelijke kwaliteit verschilt per vak maar dat deze kwaliteit over het algemeen voldoende hoog is en aansluit bij de gestelde opleidingsdoelen. Het niveau van de vakken is zeker gepast voor een academische bachelor- of masteropleiding.

De samenhang van het *bachelorprogramma Godgeleerdheid* wordt volgens de kritische reflectie door de meeste studenten als vanzelfsprekend ervaren: door de lange traditie van de opleiding rond een kern van Bijbelwetenschappen en geschiedenis van het Christendom verwijzen docenten regelmatig naar de thema's die door collega's behandeld worden. De studenten die tijdens de visitatie aan het woord kwamen, vinden dat de individuele vakken logisch op elkaar aansluiten en dat docenten op de hoogte zijn van elkaars vakken. Volgens hen is er ook een stapsgewijze verhoging van het niveau, zowel in het algemeen per jaar als binnen specifieke vakken zoals exegese die in verschillende delen doorheen het hele curriculum worden aangeboden. Op basis van de kritische reflectie, de gesprekken en de beoordeelde vakken stelt de commissie vast dat het programma inderdaad samenhangend is.

De commissie stelt vast dat zowel de historisch-literaire als sociaalwetenschappelijke bestudering van religie in het eerste jaar van de *bacheloropleiding Wereldgodsdiensten* aan bod komen. In het tweede jaar specialiseren studenten zich in één religie en één methodologische

benadering. Volgens de kritische reflectie is op dit ogenblik de samenhang in het programma niet altijd duidelijk, met name voor studenten die de literair-historische richting uitgaan en hun specifieke taalopleiding moeten integreren in een even specifiek pakket aan religievakken. De commissie vindt dat er inderdaad een verschil is in samenhang en intensiteit tussen de twee methodologische benaderingen, maar is tevreden dat de opleiding dit probleem aanpakt met het oog op de nieuwe programmering die per september 2013 ingaat. Het nieuwe programma sluit aan op moderne ontwikkelingen (zoals Nieuwe Religieuze Bewegingen) en legt de nadruk op de sociaalwetenschappelijke benadering. Studenten die zich willen verdiepen in de taal van een bepaalde religie, kunnen hiervoor vakken in de keuzeruimte opnemen. Net zoals de collega's van de bacheloropleiding Godgeleerdheid benadrukken bachelorstudenten Wereldgodsdiensten dat het niveau stelselmatig toeneemt – van kennisverwerving via inhoudelijke verdieping naar specialisatie – en dat informatie uit het ene vak gebruikt wordt voor andere vakken.

Het *bachelorprogramma Islamitische Theologie* wordt in de kritische reflectie niet als dusdanig beschreven omdat dit programma in volle overgang is naar Islamstudies. In het academisch jaar 2012-13 worden nog de vakken uit het tweede en derde jaar Islamitische Theologie aangeboden, terwijl eerstejaarsstudenten vakken volgen uit het programma Islamstudies. De elektronische studiegids en het vakkenoverzicht in de kritische reflectie geven de situatie weer voor dit academisch jaar. Het programma voor het eerste jaar Islamitische Theologie was niet als dusdanig beschikbaar tijdens de visitatie. De commissie gaat ervan uit dat dat programma niet wezenlijk verschilde van wat nu in het eerste jaar Islamstudies wordt aangeboden. Studenten uit de hogere jaren, die het programma Islamitische Theologie volgen, gaven tijdens het gesprek aan dat de studie van het Arabisch en de groeiende vertrouwdheid met deze brontaal het kernpunt uitmaakt van de opleiding.

De opbouw van het programma Islamstudies is slechts bekend op hoofdpunten, niet alle componenten van het programma waren bekend ten tijde van het bezoek. De commissie heeft inzage gehad in het programma van het eerste jaar, dat tijdens dit academisch jaar voor de eerste maal werd aangeboden, terwijl informatie over het tweede jaar summier aanwezig was en het derde jaar volledig ontbrak. Bij gebrek aan volledig programma stelt de commissie vast dat de opleiding niet kan aantonen dat het programma samenhang heeft en de eindkwalificaties voldoende terugkomen in de eindtermen van de verschillende opleidingscomponenten. De commissie is bovendien verwonderd over het feit dat een opleiding van start gaat wanneer studenten niet op de hoogte zijn van hun programma in de hogere jaren. Uit verslagen van en het gesprek met de opleidingscommissie leidt de commissie af dat er beperkt en in een laat stadium van besluitvorming overleg is geweest met de opleidingscommissie over de beoogde wijzigingen in het programma. Tenslotte vraagt de commissie zich af in welke mate de bacheloropleiding Islamstudies nog als een bestaande opleiding kan worden bestempeld en niet veeleer een nieuw programma is ter vervanging van een bestaande opleiding. Ten tijde van het visitatiebezoek kon deze vraag niet beantwoord worden aangezien de programmahoud ontbrak voor een aanzienlijk deel van het curriculum.

De commissie stelt vast op basis van de kritische reflectie en de gesprekken dat de samenhang in het *masterprogramma Theology and Religious Studies* niet vanzelfsprekend is. De twee *Required General Courses* zijn voor alle studenten verplicht en vormen de ruggengraat van de opleiding. Tussen de verschillende afstudeerrichtingen, maar ook binnen de individuele tracks is er ruimte voor meer samenhang. De commissie heeft echter ook vastgesteld dat individuele studenten bij de opmaak van hun programma worden bijgestaan door de studieadviseur en de

beoogde specialisatiedocent. Zij zorgen er mede voor dat uiteindelijk een samenhangend programma ter goedkeuring wordt voorgelegd aan de examencommissie.

Aangezien de universiteit de ‘harde knip’ hanteert tussen bachelor- en masteropleiding, is de opleiding genoodzaakt om een tweede instroommoment te voorzien voor bachelorstudenten die in het eerste semester afstuderen. Voor een opleiding van één jaar is dit geen handige structuur: zowel management als docenten gaven tijdens de gesprekken toe dat de opbouw van het programma voor studenten die in februari beginnen niet optimaal is. Volgens de commissie is een betere afstemming nodig en dienen wellicht beide verplichte vakken in elk semester te worden aangeboden.

De studenten gaven tijdens het gesprek aan dat zij een niveauverschil waarnemen tussen het bachelor- en het masterprogramma, maar dat de aansluiting tussen beide opleidingen vlot verloopt, zeker voor wie in Leiden reeds een bacheloropleiding heeft gevolgd. Op basis van het schriftelijke materiaal uit de vakkenselectie kan de commissie dit niveauverschil niet onmiddellijk opmaken. Ze kan zich wel voorstellen dat de behandeling van het materiaal in de colleges op een ander – hoger – niveau gebeurt en dat er ook meer en diepgaandere inbreng verwacht wordt van de studenten. Binnen bepaalde afstudeerrichtingen zoals Biblical Studies, Judaism of Islam in the contemporary West kan de studentengroep bestaan uit mensen met en mensen zonder kennis van de brontalen. Docenten vinden dit geen probleem en zijn graag bereid om studenten op een gedifferentieerde manier aan het werk te zetten. Studenten met brontalenkennis krijgen taken toebedeeld die rekening houden met die kennis, maar worden daarom niet bevoordeeld bij de beoordeling. Studenten appreciëren die differentiatie. De commissie vindt het belangrijk – en een sterk punt binnen de opleiding – dat studenten inderdaad worden aangesproken op hun niveau en hun specifieke voorkennis.

2.1.2 Wetenschappelijke oriëntatie

De commissie stelt vast dat onderzoeksvaardigheden en -attitudes op verschillende manieren aan bod komen in de gevisiteerde bachelorprogramma's. Het studiemateriaal dat de commissie heeft bestudeerd, komt in deze overeen met het beeld dat de kritische reflectie schetst over de wetenschappelijke oriëntatie van de opleidingen. In de inleidende vakken tijdens het eerste jaar gaat het om meer dan alleen feitenkennis. Studenten leren kijken naar de manier waarop feiten tot stand komen, welke verschillende interpretaties daarvan mogelijk zijn, en hoe die interpretaties het onderzoek sturen. In een eerste paper worden de basisvaardigheden van zoeken, vragen en interpreteren geoefend. In de volgende anderhalf jaar wordt dit verder uitgebouwd, onder andere via specialistische wetenschappelijke publicaties en door studenten met verschillende benaderingen te laten kennis maken. In het derde jaar is de student dan voldoende voorbereid om in het kader van het bacheloreindwerkstuk grotendeels zelfstandig onderzoek te doen op één van de deelgebieden van de studie.

Tijdens de visitatie heeft de commissie de manier waarop academische vaardigheden in de verschillende programma's verwerkt zijn in een aantal panelgesprekken aan de orde gesteld. Studenten uit de hogere jaren gaven aan dat zij zich op het einde van de bacheloropleiding voldoende getraind weten in academische vaardigheden, maar dat zeker in de beginfase van de opleiding hier meer aandacht aan kon worden besteed. Jongere studenten daarentegen bevestigden dat de inleiding in wetenschappelijke methoden intussen naar het eerste semester is verhuisd. Het *Werkboek Studievaardigheden* van het instituut is volgens de studenten een belangrijk hulpmiddel. Volgens de docenten zal de leerlijn academische vaardigheden in de toekomst sterker worden gearticuleerd. In dit academisch jaar is er reeds een algemeen seminar over vaardigheden.

Op basis van de gesprekken met docenten en studenten uit het masterprogramma is de commissie ervan overtuigd dat masterstudenten tijdens de colleges aangespoord worden om eigen onderzoek te doen en de resultaten te presenteren. De begeleiding in het opzetten, uitvoeren en presenteren van die onderzoeken vormt een intrinsiek onderdeel van de opleiding. Op vraag van de commissie geven studenten die ook een bacheloropleiding hebben gevolgd in Leiden aan dat zij een duidelijke toename zien in de eisen die worden gesteld aan onderzoeksvaardigheden op masterniveau.

2.1.3 Professionele oriëntatie

Zoals vermeld bij Standaard 1 worden de vier opleidingen gepresenteerd als academisch georiënteerde studies, die niet direct voor een beroep opleiden. De kennis en vaardigheden geven studenten de bagage en het academisch denkniveau mee om op een breed terrein inzetbaar te zijn. Toch heeft de opleiding ook een professionele oriëntatie in de programma's verwerkt, die ertoe moet leiden dat studenten op het einde van hun bachelor- of masteropleiding klaar zijn voor de arbeidsmarkt en hun verworven kennis en vaardigheden kunnen integreren in een beroep dat niet strikt aansluit bij de opleiding.

De opleiding biedt geen specifiek vak aan dat studenten voorbereidt op de arbeidsmarkt. Binnen de bacheloropleidingen bestaat wel de mogelijkheid om via een zogenaamde 'educatieve minor' van 30 EC tweedegraadsbevoegdheid te verwerven in het onderwijs. Een alternatieve invulling van de minorruimte bestaat erin een stage te doen op een relevante werkplek binnen of buiten het universitaire milieu. Een dergelijke stage is op dit ogenblik nog niet verplicht, maar docenten van de opleiding Islamstudies gaven aan dat zij de stagecomponent willen promoten en zelf op zoek zullen gaan naar zinvolle stageplaatsen in binnen- en buitenland. Binnen de masteropleiding bestaat de mogelijkheid om de keuzeruimte van 15 EC in te zetten voor een arbeidsmarktstage of onderzoeksverblijf in Nederland of het buitenland. Tot nu toe hebben nog niet veel studenten hiervan gebruik gemaakt. De commissie is tevreden met het geschetste aanbod binnen de opleidingen, maar stelt voor om die mogelijkheden ook meer zichtbaarheid te geven in het programma.

Hoewel uit het vorige visitatierapport naar voren kwam dat studenten en alumni vonden dat de opleidingen onvoldoende voorbereiding bieden op de arbeidsmarkt, bleek tijdens deze visitatiegesprekken dat studenten en alumni zich tijdens de studies nauwelijks een beeld vormen van het professionele veld waarin ze met hun studie terecht kunnen. Enkel studenten die op termijn wensen predikant te worden, hadden een duidelijk professioneel toekomstbeeld voor ogen. Andere studenten ambieerden eventueel een onderzoekscarrière maar waren er nog niet uit of die ambitie in hun individuele geval ook realistisch was. Volgens de commissie heeft de faculteit in ieder geval de opmerking uit het vorige visitatierapport ter harte genomen door op regelmatige basis carrièredagen te organiseren, in samenwerking met de studievereniging.

2.1.4 Didactisch concept

In de kritische reflecties wordt geen specifieke aandacht besteed aan de onderwijskundige onderbouwing van de programma's. Uit de gesprekken blijkt dat er binnen de verschillende opleidingen niet gewerkt wordt volgens een welbepaald didactisch concept. Wel wordt aangegeven dat docenten didactisch bekwaam moeten zijn om hun vakinhoudelijke expertise adequaat te kunnen overbrengen. Dit komt verder ter sprake in paragraaf 2.1.7. De commissie stelt vast dat de individuele docent over het algemeen over een grote mate van vrijheid beschikt om te bepalen op welke manier het onderwijs wordt verstrekt. Volgens de commissie is er ruimte voor meer onderwijskundige sturing van de docenten. Enkele van de vakken die de commissie heeft bestudeerd zijn onderwijskundig al aan de maat en kunnen hierbij als

model fungeren: het gaat dan met name over Methoden & Technieken: veldwerk 2, Rituelen en symbolen van de Islam en het vak Comparative Religion.

Vanuit centraal niveau en via de faculteit wordt het algemene onderwijskundige kader aangegeven waarbinnen docenten dienen te opereren. Voor de gevisiteerde opleidingen wordt dit beschreven in de Gids voor de Onderwijskwaliteitszorg in de Faculteit der Geesteswetenschappen (verder: Gids Onderwijskwaliteitszorg). Een belangrijk element is dat de leerdoelen van elk vak in verband moeten staan met de algemene en opleidingsspecifieke eindkwalificaties. Bovendien dient de docent voor elk vak een beschrijving te geven die vóór de start van het academisch jaar wordt opgenomen in de studiegids. Die beschrijving omvat doelstellingen, cursusinhouden, werk- en toetsvormen. De commissie heeft vastgesteld dat die informatie inderdaad beschikbaar is in de elektronische studiegids voor alle vakken die dit academisch jaar worden aangeboden. De leerdoelen van de door de commissie bestudeerde vakken zijn ook terug te voeren op de eindkwalificaties.

De universiteit benoemt het niveau van cursussen op een schaal van 100 (inleidend) tot 600 (gespecialiseerd). De Gids Onderwijskwaliteitszorg geeft een gedetailleerde beschrijving van de criteria per niveau. Op basis van de steekproef aan geconsulteerde vakken kon de commissie zich geen duidelijk beeld vormen van de overeenkomst tussen vak en niveau. Studenten en docenten daarentegen gaven aan dat zij dit onderscheid wel degelijk zien.

2.1.5 Instroom en rendement

Volgens de OER van de respectievelijke bacheloropleidingen hebben alle studenten die voldoen aan de wettelijke voorwaarden rechtstreeks toegang tot de opleiding. Er worden geen bijkomende eisen gesteld met betrekking tot de voorkennis van brontalen. In de bacheloropleidingen Godgeleerdheid en Islamitische Theologie brengen de vakken Grieks, Hebreeuws of Arabisch studenten op het gewenste kennisniveau. Uit de kritische reflectie blijkt dat jaarlijks 10 tot 15 studenten Godgeleerdheid, 15 tot 20 studenten Wereldgodsdiensten en minder dan 10 studenten Islamitische Theologie instroomden. Het vertrek van de PThU en de aankondiging dat de bacheloropleiding Godgeleerdheid zal worden afgebouwd, heeft geleid tot een stevige afname van instromers: in september 2012 schreven welgeteld twee studenten zich in. Het eerste cohort Islamstudies bestaat uit vijf studenten, waarvan drie de opleiding in deeltijd volgen. Meer informatie over instroom, rendement en uitstroom is beschikbaar in Bijlage 5.

Afgestudeerde bachelorstudenten in Godgeleerdheid, Wereldgodsdiensten en Islamitische Theologie/Islamstudies hebben rechtstreeks toegang tot de masteropleiding wanneer zij de track volgen die in het verlengde van hun bachelorstudie ligt. De toelatingseisen voor andere studenten uit binnen- en buitenland en hun geschiktheid voor specifieke afstudeerrichtingen wordt gedetailleerd omschreven in de OER van de masteropleiding. Een toelatingscommissie van drie leden uit de faculteit Geesteswetenschappen bepaalt in overleg met de vakdocent het eventuele deficiëntieprogramma voor elke individuele kandidaat. Uit de gesprekken kwam naar voren dat ongeveer 20% van de kandidaten wordt afgewezen. Na een moeizame start werden er sinds 2008-2009 steeds 15 tot 25 masterstudenten per jaar ingeschreven. Een groep die tot nu toe nog onvoldoende toegang tot de masteropleiding lijkt gevonden te hebben zijn studenten van relevante hbo-opleidingen. Voor deze studenten worden op individuele basis 'pre-master' trajecten vastgesteld van maximaal 60 EC. Binnen deze trajecten volgen studenten bepaalde vakken of leggen zij mondelinge tentamens of thuis-examens af. Hoewel de commissie deze mogelijkheden in principe toejuicht, stelt ze zich wel de vraag in welke mate zulke trajecten de onderwijslast van docenten niet verder zullen vergroten.

De rendementen van de bacheloropleidingen waren een belangrijk punt van zorg in de vorige visitatie en zijn volgens de kritische reflecties ondanks een lichte verbetering nog steeds niet aan de maat. Nadat een eerste groep van circa 30% is afgevallen tijdens de propedeuse, maakt ongeveer 75% van de resterende studenten Godgeleerdheid en Wereldgodsdiensten de studie ook af. Over het algemeen doen ze er echter ruim langer over dan de beoogde drie jaar. Bij Islamitische Theologie valt een gelijkaardige groep af tijdens de propedeuse maar maakt slechts 45% van de overblijvende studenten de studie ook af. Hierbij speelt in het geval van Islamitische Theologie de spanning tussen de verwachtingen van de inschrijvers – een interessante opleiding in combinatie met een andere studie – en de realiteit van de een relatief zware opleiding met een pittig talenprogramma.

Hoewel uitgebreidere analyses nog gemaakt moeten worden, lijken de maatregelen van de afgelopen tien jaar (bindend studieadvies, intensievere studiebegeleiding, meer contacturen, meer deeltoetsen, enz.) niet structureel tot hogere rendementen te hebben geleid. De meest succesvolle maatregel was naar verluidt de zogenaamde ‘langstudeerdersboete’ die maar liefst 14 studenten Wereldgodsdiensten en 22 studenten Godgeleerdheid in 2012 stimuleerde om de opleiding af te maken.

Bij het ontwerp van de vernieuwde bacheloropleiding Wereldgodsdiensten vormt het verhogen van de rendementen van de opleiding een belangrijk doel. De kritische reflectie beschrijft dat hierbij zwaarder wordt ingezet op:

- het vormen van een jaargroep die in de eerste twee jaar van de studie een meer gezamenlijk traject volgt;
- het consequenter inzetten op het aanleren van academische vaardigheden en daarbij vooral de onderzoeks- en schrijfopdrachten strakker te begeleiden;
- het vergroten van het aantal contacturen om daarmee studenten makkelijker in het studieritme te houden;
- een vernieuwde opzet van het afstudeerproject, inclusief een verplicht scriptieseminar dat studenten helpt hun bachelorwerkstuk in een afgebakende periode te schrijven.

De commissie constateert op basis van de gesprekken met studenten dat deze bacheloropleiding studenten aantrekt met een brede belangstelling voor religie, die echter moeilijk tot een keuze komen wanneer het om specialisatie gaat. Wellicht heeft een aantal studenten ook op dit punt extra coaching nodig.

Ook bij de bacheloropleiding Islamstudies is meer expliciete aandacht voor onderzoeks- en schrijfvaardigheden voorzien in de jaarlijkse seminars. Het resultaat van deze inspanningen zal pas in de toekomst duidelijk worden, maar de opleiding ziet nu al wel dat een nieuwe generatie studenten serieuzer omspringt met planning en met de eisen van het bindend studieadvies. Volgens de commissie zijn de verschillende opleidingen toe aan een mentaliteitswijziging: korte lijnen tussen docenten en studenten zijn prettig, maar geven vaak aanleiding tot vrijblijvendheid en een onderhandelcultuur. Om rendementen te verhogen, dient men realistische maar afdwingbare (en sanctioneerbare) afspraken te maken tussen studenten, docenten en opleiding. De opleiding zou werk kunnen maken van een studentvolgsysteem dat ook na de propedeuse wordt voortgezet. De commissie heeft tijdens het bezoek vernomen dat er aanzetten zijn tot een meer rigoureuze volgen van studenten en raadt de opleiding aan deze inspanningen voort te zetten.

Wat betreft de uitstroom, kiezen afgestudeerde bachelorstudenten doorgaans voor een masteropleiding: in sommige gevallen gaat het om de eigen masteropleiding Theology and

Religious Studies, maar de tweejarige onderzoeksmaster of – voor bachelors Godgeleerdheid – de driejarige masteropleiding Gemeentepredikant bij de PThU behoren ook tot de mogelijkheden. Een aantal studenten besluit eerst de arbeidsmarkt op te gaan. Ook de afgestudeerde masterstudenten zijn over het algemeen succesvol in de overgang naar een vervolgstudie of baan. De commissie stelt vast dat alumni relatief snel een interessante baan vinden die aansluit bij het opleidingsniveau. Bij sollicitaties maken de aangeleerde vaardigheden het verschil, niet zozeer de verworven kennis uit de opleiding. Wanneer de afgestudeerde religiewetenschapper een relevante baan op het oog heeft buiten het eigenlijke studiegebied, heeft hij wel af te rekenen met concurrentie van andere afgestudeerde geesteswetenschappers.

2.1.6 Studielast en studeerbaarheid

Tijdens de gehele studie staat gemiddeld 12 uur per week college ingeroosterd, 2 uur per cursus. Afhankelijk van de keuzeprogramma's kan dit aantal licht afwijken: bij een taalstudie loopt dit bijvoorbeeld op tot 14 of 16 uur per week. Naast de ingeroosterde uren vinden regelmatig besprekingen plaats over studievoortgang, toetsproducten en eindwerkstuk. In vergelijking met grotere opleidingen besteden docentmentoren en studiebegeleiding volgens de kritische reflectie relatief veel tijd aan één-op-één begeleiding van studenten. Masterstudenten volgen tussen 8 en 12 uur college per week.

Het bachelorprogramma Godgeleerdheid wordt niet als bijzonder gemakkelijk ervaren: volgens de kritische reflectie besteden de meeste studenten gemiddeld 30 uur per week aan de studie. Voor Wereldgodsdiensten is dit gemiddeld 22 tot 26 uur per week, hoewel studenten die een taalvariant volgen gemiddeld genomen een zwaarder programma afwerken. De studielast in de opleiding Islamitische Theologie is zwaarder, schattingen spreken van 40 uur per week. Het studietempo komt onder druk te staan omdat velen dit met werk of andere opleidingen combineren. Het doelpubliek bestaat bovendien voor een gedeelte uit islamitische studenten die binnen hun familie meestal behoren tot de eerste generatie studerende. Ondanks adequaat voorbereidend wetenschappelijk onderwijs blijkt de overstap naar universitair onderwijs groot te zijn. Soms laat het niveau van Nederlands te wensen over voor een studie op universitair niveau. Studenten, docenten en alumni bevestigden tijdens het locatiebezoek bovenstaande studielast: de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten is goed studeerbaar en zelfs te combineren met een bijbaantje. Volgens docenten vatten sommige studenten de hele studie wat te licht op en zou een hogere effectieve studiebelasting leiden tot betere resultaten. De commissie sluit zich hierbij aan: binnen de nominale studiebelasting is er volgens de commissie ruimte voor meer contacturen en een actievere bijdrage van studenten.

De reden voor de soms lange vertraging in het traject heeft volgens de kritische reflectie niet zozeer te maken met de zwaarte van het programma maar met de concurrentie die elk van de gevisiteerde bacheloropleidingen heeft van andere activiteiten zoals studentenleven, andere studies, werk en gezin. De commissie heeft dit punt stelselmatig bevraagd bij studenten, die met talrijke voorbeelden aangaven dat studievertraging inderdaad in de meeste gevallen te wijten is aan factoren buiten het programma. De studie van brontalen – Grieks, Hebreeuws, Arabisch – wordt omschreven als pittig en vereist vaak (veel) meer studietijd dan de studiepunten die met deze vakken te verdienen zijn. In die gevallen steken studenten naar eigen zeggen zelf een tandje bij.

2.1.7 Staf

In de kritische reflecties is voor elk van de opleidingen een overzicht toegevoegd van de docenten en hun kwalificaties. Het academisch personeel is zonder uitzondering als onderzoeker actief. De faculteit volgt het universitaire beleid om de wetenschappelijke staf in

gecombineerde onderwijs- en onderzoeksfuncties te benoemen en onderschrijft het profiel dat de universiteit als geheel voor ogen staat: deskundig op het betreffende wetenschapsgebied op basis van eigen wetenschappelijk onderzoek; bekend en ervaring met diverse onderwijs- en toetsvormen; bekend met het beroepsveld en kennis van relevante maatschappelijke ontwikkelingen. De commissie stelt vast dat de staf van de vier opleidingen gekwalificeerd is voor haar onderwijstaken.

De faculteit bevordert gezamenlijk onderwijs van opleidingen en gebruik van expertise over de instituuetsgrenzen heen. De kritische reflectie geeft aan dat de opleiding Godgeleerdheid tot september 2012 over een relatief grote staf voor Bijbelwetenschappen beschikte, maar dat twee universitaire hoofddocenten andere banen hebben geaccepteerd en niet zijn vervangen. De overgebleven staf zal samen met collega's uit LIAS (regiostudies) en LUCL (linguïstiek, in het bijzonder voor Grieks en Hebreeuws) het programma Godgeleerdheid uitvoeren. Een aantal docenten dat functioneert in de religietrajecten van de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten is niet opgenomen in het overzicht omdat ze zijn aangesteld bij LIAS en LUCL. Zonder hun bijdrage zouden de religiespecialisaties op het gebied van antieke godsdiensten, hindoeïsme, boeddhisme, jodendom en islam er volgens de kritische reflectie veel minder overtuigend uitzien. De opleiding Islamitische Theologie/Islamstudies maakt dan weer gebruik van de brede expertise bij LIAS. De commissie erkent dat de ruime waaier aan expertise en vakken een absolute troef vormt voor de gevisiteerde opleidingen.

Volgens de kritische reflectie besteedt het instituut aandacht aan de onderwijskwaliteit van docenten, die aangemoedigd worden om cursussen rond activerend doceren, studentenbegeleiding, toetsing en onderwijsgerelateerde informatietechnologie te volgen. De directe onderwijsbegeleiding voor docenten gebeurt door de leidinggevende hoogleraren. Bij problemen heeft de onderwijsdirecteur een gesprek met de betreffende docent om samen een oplossing te zoeken. De universiteit heeft de Basiskwalificatie Onderwijs (BKO) ingevoerd: alle docenten die vanaf 2008 zijn benoemd voor minimaal 0,5 fte moeten binnen twee jaar na aanstelling dit certificaat verwerven. Onderdeel van de BKO is de basiskwalificatie Engels. De meeste docenten uit de gevisiteerde opleidingen hebben dit de afgelopen jaren gedaan of zijn hiermee bezig. Docenten die al langer in dienst zijn, doorlopen dit collegejaar een door de faculteit opgestelde aangepaste procedure. Een BKO-certificaat is vereist bij bevordering. De commissie heeft ten tijde van de visitatie geen precieze cijfers ontvangen over de docentkwaliteit.

In de kritische reflectie wordt aangegeven dat het niet eenvoudig is om een juiste inschatting te maken van de docent-studentratio. De faculteit heeft de docent-studentratio voor alle opleidingen op dezelfde manier laten berekenen. De facultaire docent-studentratio bedraagt 1:17,5. Indien gerekend wordt volgens de facultaire normen, gaat het – afhankelijk van de gevisiteerde opleiding – om een verhouding tussen afgerond 1:3 en 1:5. Omdat vrijwel alle docenten in andere opleidingen worden ingezet, is het volgens de kritische reflectie reëler om de docent-studentratio over het geheel van deze opleidingen te bekijken: op basis van 145 ingeschreven studenten en ongeveer 15 fte aan onderwijsstaf komt men aldus op een meer realistische ratio van 1:10. Hierbij is niet inbegrepen dat veel colleges door bijvakstudenten worden gevolgd en dat eigen studenten keuzevakken volgen bij docenten van andere instituten die niet bij de 15 fte zijn gerekend.

Tijdens de gesprekken gaven docenten en management aan dat docenten in theorie 40% van hun tijd besteden aan onderwijs, 40% aan onderzoek en 20% aan bestuurstaken en dienstverlening. Achteraf begreep de commissie dat het formele verdeelmodel voor universitair (hoofd)docenten en hoogleraren opgebouwd is uit 75% onderwijs, 21%

onderzoek en 4% bestuurstaken. De commissie stelt vast dat de reële onderwijslast van een aantal docenten erg hoog ligt. Aangezien er veel verschillende cursussen worden aangeboden, ook keuzecursussen op initiatief van docenten, besteden docenten in werkelijkheid meer tijd aan onderwijs. In die gevallen wordt enkel de overeengekomen onderwijsbelasting in rekening gebracht. Volgens de commissie is er zeker ruimte voor een meer efficiënte programmering van (keuze)vakken. Zo is het bijvoorbeeld belangrijk na te gaan of (keuze)cursussen met een zeer beperkt aantal studenten wel gewenst zijn. In dat verband worden er trouwens door de opleiding steeds meer eisen gesteld aan studentenaantallen: bepaalde keuzevakken worden niet meer gedoceerd indien een ondergrens aan deelnemers niet wordt gehaald. In andere gevallen worden cursussen opengesteld voor studenten buiten de opleiding, waardoor minimaal aantallen wel gehaald worden maar docenten hun onderwijs moeten afstemmen op een studentenpubliek met verschillende voorkennis.

Gezien de talrijke veranderingen in de programma's en de voorgenomen reorganisatie binnen het instituut, staan docenten de laatste tijd naar eigen zeggen onder druk. Er zijn aan de ene kant de talrijke bijkomende vergaderingen over hervormingen en de impact die deze veranderingen hebben op de cursus- en toetsinhoud van de docenten, maar aan de andere kant is de druk ook van emotionele aard aangezien de positie van elke docent op de tocht staat. Volgens studenten heeft de kwaliteit van het onderwijs niet te lijden onder de veranderingen. De commissie heeft reeds tijdens de visitatie haar appreciatie uitgedrukt voor de enthousiaste manier waarop docenten hun onderwijs blijven verzorgen.

2.1.8 Studiebegeleiding en voorzieningen

Naast centrale voorzieningen zoals de universiteitsbibliotheek kan de student ook gebruik maken van de facultaire Studenten Loopbaan Service voor stageondersteuning en loopbaanbegeleiding, het academisch talentcentrum, talenpractica en weblectures. In de kritische reflectie wordt expliciet verwezen naar de goed geoutilleerde bibliotheekcollectie voor de studie van de Islam. De studenten hebben aan de commissie bevestigd dat zij tevreden zijn met de materiële voorzieningen; studenten die dat wensen, vinden tussen de lessen voldoende studieplekken.

De opleidingen hebben een eigen studietoecoördinator in dienst, die de logistieke organisatie van het onderwijs coördineert en een cruciale rol speelt in de studietoebegeleiding op zowel bachelor- als masterniveau. De studietoecoördinator helpt studenten bij het opstellen van studieplannen, roept ze op voor gesprek waar nodig, en zoekt met de student naar alternatieve oplossingen bij studievertraging. Tijdens de visitatie is studietoebegeleiding uitgebreid aan bod gekomen omdat de commissie zich een beeld wou vormen van de inspanningen van de opleiding om het studierendement te verhogen. Studenten worden in het eerste jaar regelmatig aangesproken en gevolgd; na de propedeuse gebeurt dat veeleer op vrijwillige basis en wordt van studenten verwacht dat zij zelf contact opnemen bij eventuele problemen. Tijdens het laatste semester speelt de studietoecoördinator een belangrijke rol bij de scriptieopzet en het afstemmen van de geplande begeleiding door de betrokken docent. Studenten en docenten hebben aangegeven dat zij tevreden zijn over de manier waarop de studietoecoördinator haar taak invult binnen de opleidingen; de drempel naar studietoebegeleiding is laag. De commissie stelt vast dat de studietoecoördinator een centrale positie inneemt binnen de opleidingen en haar taak ter harte neemt. Aangezien heel wat studenten thuis wonen en/of hun studie combineren met andere studies of werk, is het volgens de studietoecoördinator niet altijd eenvoudig om met hen contact te blijven houden. Het zijn vaak ook deze studenten die om externe redenen aanzienlijke studievertraging oplopen of zelfs uitvallen. Zulke uitval of vertraging is voor de studietoebegeleiding dan ook moeilijk te anticiperen, laat staan te vermijden.

2.1.9 Kwaliteitszorg en verbetermaatregelen

In de kritische reflecties wordt kwaliteitszorg niet als zodanig beschreven. Individuele elementen van kwaliteitszorg zoals cursus- en docentenevaluaties komen wel aan de orde. De commissie heeft ook inzage gehad in de facultaire Gids Onderwijskwaliteitszorg. Dit document scheidt het kader om de kwaliteit van de opleidingen waar te maken, te evalueren en zo mogelijk te verbeteren. Dit is een zaak van verschillende actoren: in de opleidingscommissie bespreken studenten en docenten het programma, de examencommissie beoordeelt de kwaliteit van toetsen, het opleidingsbestuur verbetert het onderwijsprogramma, docenten benutten feedback om onderwijs te verbeteren, leidinggevenden bespreken het onderwijs met de docenten, en het instituut is verantwoordelijk voor de kwaliteit van het personeel.

De kritische reflecties bevatten een sterkte-zwakteanalyse die het faculteitsbestuur liet uitvoeren vóór de visitatie. Het gaat zowel om reflecties op facultair niveau als om SWOT-analyses per opleiding. Troeven van de drie bacheloropleidingen zijn volgens de kritische reflecties de gekwalificeerde en gemotiveerde staf, de kleine studiegroepen en de studiebegeleiding; instroom, uitval en rendementen zijn daarentegen een punt van zorg zijn voor de hele faculteit en in het bijzonder voor de gevisiteerde opleidingen. In bepaalde gevallen is er volgens deze analyses ruimte voor verbetering wat betreft de samenhang binnen een programma. Troeven van het masterprogramma zijn de internationale reputatie van het instituut en de docenten en de motivatie van studenten. De samenhang binnen het programma en het niveauverschil tussen instromende studenten zijn punten van zorg. De commissie heeft tijdens de visitatie vastgesteld dat deze analyse accuraat is.

Bij de vorige visitatie heeft de commissie geadviseerd om meer aandacht te besteden aan het beroepenveld buiten de predikantenopleiding en aan beroepsmogelijkheden na afronding van de bacheloropleiding. De commissie adviseerde toen ook slechts één herkansingsmoment toe te laten, een scriptiebeoordelingsformulier in te voeren, alsook een procedure voor het geval er een groot beoordelingsverschil is tussen de beide scriptiebeoordelaars. De commissie vond het belangrijk dat docenten regelmatig discussiëren over de samenhang tussen eindtermen en leerdoelen per cursus, en dat meer tijd zou worden vrijgemaakt voor de begeleiding van studenten na het eerste jaar. Tenslotte zouden docenten hun wijze van scriptiebegeleiding en -beoordeling beter op elkaar kunnen afstemmen.

Hoewel individuele punten nog voor verbetering vatbaar zijn zoals blijkt uit enkele overwegingen onder deze en de volgende standaard, stelt de huidige visitatiecommissie vast dat de opleidingen werk hebben gemaakt van die aandachtspunten uit het vorige rapport. Afstemming op de arbeidsmarkt is een aandachtspunt geworden binnen de opleiding en de faculteit, hoewel de uitstroommogelijkheden voor zowel bachelor- als masterstudenten zeer divers zijn. De eindkwalificaties zijn voor de huidige opleidingen aantoonbaar en samenhangend vertaald in eindtermen van programmaonderdelen. Er is een scriptiebeoordelingsformulier dat studenten kennen en docenten gebruiken en ook de scriptiebegeleiding is vastgelegd in procedures. Bovendien hebben docenten aan de commissie uitgelegd hoe men binnen de verschillende opleidingen op dezelfde manier omgaat met beoordelingsverschillen. Er is tenslotte beleid dat voorziet in één herkansingsmoment.

2.2 Overwegingen

Volgens de commissie voldoen drie van de vier gevisiteerde opleidingen aan de vereisten van het evaluatiekader voor wat betreft de onderwijsleeromgeving. Dit is niet het geval voor de bacheloropleiding Islamitische Theologie/Islamstudies. De commissie baseert haar oordeel op de volgende overwegingen.

Op basis van de gesprekken concludeert de commissie dat de *bacheloropleiding Godgeleerdheid* een samenhangend programma aanbiedt met een duidelijke focus op Bijbelwetenschappen en brontalen. Volgens de commissie is er nog ruimte voor verbetering in de samenhang van de *bacheloropleiding Wereldgodsdiensten*. Tijdens de visitatie kwam duidelijk naar voren dat dit verbeterpunt door de opleiding zelf reeds ter hand is genomen. De commissie ondersteunt dan ook de plannen van deze opleiding om elke student te begeleiden bij de samenstelling van een intern coherent studiepakket. De *masteropleiding Theology and Religious Studies* focust op individuele afstudeerrichtingen en omvat twee gezamenlijke vakken. Deze vakken vormen de ruggengraat van het programma en kunnen volgens de commissie beter afgestemd worden op de twee instroommomenten. Wellicht is het aangewezen dat beide vakken tweemaal per jaar worden aangeboden. Ook is er volgens de commissie ruimte voor een betere spreiding tussen de cursussen en de scriptie, eventueel door meer vakken te plannen in het eerste semester waardoor nadien meer tijd vrijkomt voor het eindwerk.

Wat betreft de *bacheloropleiding Islamitische Theologie* stelt de commissie vast dat de verschillende vakken uit dit oude programma bijdragen tot de realisatie van de eindtermen. Bij gebrek aan een volledig programma voor de herziene *bacheloropleiding Islamstudies* stelt de commissie vast dat de samenhang ontbreekt. De opleiding toont daarmee ook onvoldoende aan dat de eindkwalificaties geborgd zijn in het nieuwe programma. De commissie is van oordeel dat de opleiding het nieuwe bachelorprogramma integraal had moeten doordenken alvorens over te gaan tot invoering. Volgens de commissie dient de opleiding vooreerst het programma uit te werken voor het tweede en derde jaar, om vervolgens op basis van een volledig curriculum aan te tonen op welke manier de leerdoelen van de verschillende programmaonderdelen overeenkomen met de eindkwalificaties. Tijdens het bezoek was het voor de commissie niet duidelijk of en hoe het opleidingsmanagement bij de ontwikkeling van dit programma formeel en inhoudelijk rekening had gehouden met de meningen van relevante actoren zoals de instituutdirectie, docenten en studenten. Het opleidingsmanagement heeft naar eigen zeggen wel uitgebreid samengewerkt met het instituut voor Regiostudies.

De eindkwalificaties van de masteropleiding en van de bacheloropleidingen Godgeleerdheid en Wereldgodsdiensten zijn naar mening van de commissie aantoonbaar vertaald in de leerdoelen van individuele programmaonderdelen. Op basis van gesprekken met studenten en docenten en na bestudering van een aantal vakken is de commissie tot de conclusie gekomen dat individuele programmaonderdelen van voldoende kwaliteit zijn – sommige zijn zelfs uitstekend – en in een logische volgorde in de respectievelijke curricula aan bod komen. De moeilijkheidsgraad van de cursussen neemt stapsgewijs toe. Het geheel aan vakken is duidelijk op het niveau van een bachelor-, resp. masteropleiding. Op basis van het bestudeerde cursusmateriaal en de toelichting van masterstudenten over de manier waarop zij colleges voorbereiden en volgen, is de commissie ervan overtuigd dat de vakken in het masterprogramma op een ander niveau staan dan wat wordt aangeboden in de bachelorprogramma's: de masteropleiding sluit aan op de bacheloropleiding, maar beoogt kennis- en inzicht op een hoger niveau en verwacht van de studenten een grotere zelfstandigheid in de verwerking van de leerstof en een actievere deelname tijdens de colleges.

De wetenschappelijke oriëntatie is sterk ontwikkeld binnen de gevisiteerde programma's. De commissie ziet een duidelijk verband tussen de plaats die wetenschappelijke vaardigheden en attitudes innemen binnen de respectievelijke eindkwalificaties, programma's en eindwerken. De vakken die de commissie steekproefsgewijs heeft bekeken, bevestigen dat het aanleren van onderzoeksvaardigheden een belangrijke component is van de opleidingen. Het *Werkboek Studievaardigheden & Scriptiehandleiding* is volgens de commissie een sterk instrument om bachelorstudenten verschillende vaardigheden bij te brengen. De wetenschappelijke oriëntatie

is ook prominent aanwezig in het masterprogramma: verplichte vakken, specialisatiecursussen en seminaries zijn stuk voor stuk zeer onderzoeksgestuurd en dragen bij tot de vorming van junioronderzoekers.

De commissie stelt vast dat de verschillende opleidingen ondanks de sterke academische oriëntatie toch aandacht schenken aan de mogelijke uitwegen op de arbeidsmarkt. De commissie is positief over de inspanningen van de faculteit en de opleiding om de stagecomponent binnen de opleidingen te promoten. Aangezien een aantal studenten uiteindelijk in het onderwijs terecht komt, stelt de commissie voor om studenten ook warm te maken voor de educatieve minor en de daaruit volgende onderwijsbevoegdheid.

Op basis van de kritische reflectie en de gesprekken stelt de commissie vast dat de gevisiteerde opleidingen niet opereren vanuit één welbepaald didactisch concept. De universiteit en de faculteit reiken weliswaar kaders aan waarbinnen de opleiding zich dient te ontwikkelen, maar binnen die kaders heerst er volgens de commissie een grote mate van autonomie voor docenten. Het zou volgens de commissie de opleidingen ten goede komen indien meer sturing wordt gegeven aan zulke onderwijskundige visie. Enkele van de vakken die de commissie heeft bestudeerd zijn onderwijskundig al aan de maat en kunnen hierbij als model fungeren.

Aangezien de instroom van studenten recent is teruggelopen, hoopt de commissie dat de geplande programmawijzigingen effectief zullen leiden tot grotere studentenaantallen. Op dit ogenblik kan hier nog geen uitspraak over gedaan worden. Lage studentenaantallen laten van de ene kant wel maatwerk toe, maar zijn van de andere kant niet bevorderlijk voor het rendement: de ruime beschikbaarheid van docenten vertaalt zich volgens de commissie in een grotere mate van vrijblijvendheid bij studievoortgang. De commissie is er zich terdege van bewust dat de opleiding pogingen onderneemt om het rendement te verhogen, maar nog geen bijzondere resultaten kan voorleggen. Volgens de commissie is het van belang dat procedures die tot doel hebben de studievertraging te belemmeren op papier worden gezet en nauwkeurig worden opgevolgd. Hier ligt volgens de commissie een belangrijke taak weggelegd voor de opleidingscommissie.

Volgens de commissie zijn de bachelorprogramma's Godgeleerdheid en Wereldgodsdiensten goed studeerbaar binnen de voorziene termijn. Voor een voltijdse opleiding weegt het programma Wereldgodsdiensten zelfs iets te licht en is er ruimte binnen de nominale studiebelasting voor meer contacturen en een actievere bijdrage van studenten. Enkele vakken – vooral de studie van brontalen – wegen dan weer beduidend zwaarder dan hun studiepunten zouden doen vermoeden. Voor de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten stelt de commissie vast dat studenten die voor de literair-historische aanpak kozen een naar verhouding zwaarder programma moeten afwerken dan de groep die zich bekwaamt in sociaalwetenschappelijke methodes. De commissie gaat er echter wel vanuit dat deze situatie zal verdwijnen wanneer het vernieuwde curriculum van start gaat in september 2013.

De commissie is van oordeel dat het academisch personeel van de gevisiteerde opleidingen goed gekwalificeerd is voor zowel inhoudelijke als onderwijskundige aspecten van het programma. De commissie onderschrijft bovendien het belang dat de opleiding en de faculteit hechten aan adequate onderwijskwalificaties. De actieve inbreng van expertise uit andere instituten verhoogt de kwaliteit van het onderwijs. De commissie stelt vast dat de reële onderwijslast van een aantal docenten hoger ligt dan wat in realiteit wordt gehonoreerd. Deze situatie zal allicht in de toekomst verdwijnen wanneer elementen van efficiëntie en effectiviteit zullen doorwegen bij de beslissing over het al dan niet inrichten van (keuze)vakken. De

commissie heeft kennis gemaakt met een docentenkorps dat, ondanks de druk van programmavernieuwingen en het mogelijke baanverlies, op enthousiaste manier blijft lesgeven en studenten begeleiden. Deze betrokkenheid verdient volgens de commissie een pluim.

De commissie is van oordeel dat zowel universiteit als faculteit over adequate voorzieningen beschikken die de studievoortgang van studenten ondersteunen. De programma's voorzien in de mogelijkheid om stage te lopen tijdens de opleiding. De commissie rekent erop dat zowel docenten als facultaire diensten deze stagecomponent blijven promoten en verder uitbreiden.

Tijdens de visitatie heeft de commissie een positief beeld gekregen van de manier waarop studiebegeleiding in de praktijk wordt gerealiseerd: de studiecoördinator speelt hierbij een belangrijke rol omdat zij het overzicht heeft over de verschillende opleidingen, studenten, docenten, programmaonderdelen en toetsing. Studiebegeleiding tijdens de propedeuse is aan de maat volgens de commissie, terwijl ook in latere jaren studenten de mogelijkheid hebben om één-op-één begeleid te worden. De commissie is ook positief over de ondersteuning die masterstudenten krijgen bij de samenstelling van hun programma en het ontwerp van hun scriptie.

De commissie stelt vast dat kwaliteitszorg voornamelijk vanuit facultair niveau wordt aangestuurd en dat de opleidingen slechts in beperkte mate specifieke of systematische aandacht besteden aan kwaliteitsbewaking. Verschillende actoren binnen de opleiding zijn er op hun manier wel mee bezig, maar dit heeft naar mening van de commissie veeleer een ad hoc karakter. Enkel op het vlak van toetsing (zie Standaard 3) is er sprake van enige vorm van systematiek en een eerste aanzet tot beleid. De commissie is ervan overtuigd dat de opleidingen gebaat zijn bij een strakkere vorm van kwaliteitsbewaking en dat de opleidingscommissie hierbij een belangrijke rol te spelen heeft.

De commissie heeft met instemming kennisgenomen van de inspanningen die de faculteit, het instituut en de opleidingen tijdens de afgelopen jaren hebben ondernomen om de verbeteringsuggesties uit te werken die tijdens de vorige visitatie werden voorgesteld.

2.3 Conclusie

Voor wat betreft de bacheloropleidingen Godgeleerdheid en Wereldgodsdiensten en de masteropleiding Theology and Religious Studies beoordeelt de commissie Standaard 2 – onderwijsleeromgeving – als voldoende. De verbeterpunten die worden aangegeven op het vlak van samenhang, didactisch concept, rendement en kwaliteitszorg staan niet in verhouding tot de overwegend positieve indruk van de commissie over de manier waarop bachelor- en masterstudenten van bovenstaande opleidingen in staat worden gesteld de eindkwalificaties te realiseren.

De bacheloropleiding Islamitische Theologie is op het ogenblik van de visitatie aan het uitdoven. Het programma van de nieuwe opleiding Islamstudies loopt weliswaar al in het eerste jaar, maar is niet volledig uitgewerkt voor de volgende jaren. Zonder volledig curriculumontwerp kan de commissie niet vaststellen of de beoogde eindkwalificaties gerealiseerd worden en of er sprake is/zal zijn van een inhoudelijk samenhangend programma. Een bijkomend bezwaar is dat men studenten heeft laten instromen zonder duidelijke informatie over het curriculum in de hogere jaren. Daarom oordeelt de commissie negatief over de samenhang van het programma en de borging van de eindkwalificaties in de programmaonderdelen.

Bacheloropleiding Godgeleerdheid: de commissie beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten: de commissie beoordeelt Standaard 2 als ‘voldoende’.

Bacheloropleiding Islamitische Theologie/Islamstudies: de commissie beoordeelt Standaard 2 als ‘onvoldoende’.

Masteropleiding Theology and Religious Studies: de commissie beoordeelt Standaard 2 als ‘voldoende’.

Standaard 3: Toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing en toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting:

Het gerealiseerde niveau blijkt uit de tussentijdse en afsluitende toetsen, de afstudeerwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolgopleiding functioneren. De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk.

3.1 Bevindingen

Dit hoofdstuk onderzoekt eerst het systeem van toetsing en beoordeling. Vervolgens komt de vraag aan de orde of studenten de beoogde eindkwalificaties van de opleidingen realiseren.

3.1.1 Systeem van toetsing en beoordeling

Omdat het systeem van toetsing een cruciale waarborg is voor het realiseren van de geformuleerde leerdoelen, heeft de commissie stilgestaan bij de validiteit van toetsen en beoordelingen. In de bacheloropleidingen is een opbouw en fasering zichtbaar waarbij in de eerste jaren de nadruk ligt op toetsing via schriftelijke tentamens met open kennis- en inzichtvragen, terwijl in de latere jaren de cursussen vaak bestaan uit een combinatie van tussentijdse deeltoetsen en afsluitende presentaties en/of papers. In de masteropleiding wordt vooral via participatie, presentaties en papers getoetst. De commissie stelt met instemming vast dat docenten in hun cursusbeschrijvingen de relatie tussen leerdoelen en toetsing, en tussen toetsing en beoordeling expliciteren.

De visitatiecommissie heeft ook zelf steekproefsgewijs naar toetsen gekeken en daarvan vastgesteld dat ze aansloten bij de gestelde leerdoelen en van voldoende niveau waren. Uit de bestudeerde vakinformatie blijkt dat de opleiding inderdaad verschillende toetsvormen hanteert, van schriftelijke tentamens tot essays en presentaties. In een aantal gevallen maken ook mondelinge tentamens deel uit van de toetsing. Uit de steekproef komt naar voren dat docenten elk op eigen wijze en in verschillende mate feedback geven op de diverse toetsproducten. Het was voor de commissieleden duidelijk welke toetsvorm werd gehanteerd, maar de ter beschikking gestelde informatie gaf niet altijd duidelijk aan op welke basis een beoordeling tot stand kwam. Vaak ontbrak schriftelijk materiaal ter motivering van een cijfer voor een presentatie of een werkstuk. Aan de andere kant heeft de commissie ook vakken bekeken waar toetsing op zeer gedegen wijze plaats vond en uitgebreid gerapporteerd werd. Tijdens de gesprekken gaven verschillende docenten aan dat zij de laatste jaren meer aandacht besteden aan toetsing maar dat nog niet alle docenten over voldoende toetsexpertise beschikken. In dat geval doen zij een beroep op collega's of laten zich bijstaan door experts op centraal niveau.

Deze indruk, die niet specifiek gebonden is aan één bepaalde opleiding, werd bevestigd tijdens verschillende gesprekken met studenten. In principe krijgen studenten feedback op papers of presentaties, waarbij docenten reageren op basis van een beoordelingsformulier. Soms reageren docenten via e-mail of met commentaar in de tekst. In sommige gevallen worden voorbeeldtoetsen op Blackboard ter beschikking gesteld. Over het algemeen zijn studenten tevreden met de toetsing en wordt er vanuit de docenten redelijk systematisch directe feedback gegeven. Wanneer dit niet – of niet tijdig – gebeurt, worden vragen van studenten om een schriftelijke reactie of een mondelinge bespreking gehonoreerd.

In de facultaire notitie 'Studiesucces en onderwijsorganisatie: koers en keuzes' uit 2012 is een aantal maatregelen ter verbetering van studiesucces opgenomen: toetsing per vak gebeurt via deelttoetsen of via een gestructureerd schrijfproces. Op universitair niveau is afgesproken dat

bij enkelvoudige tentamens slechts één herkansing mogelijk is. De universiteit verplicht bovendien alle opleidingen om een toetsplan te ontwikkelen. Hoewel aangekondigd in de verschillende kritische reflecties, was dit document nog niet beschikbaar ten tijde van de visitatie. De commissie heeft wel kunnen vaststellen dat informatie over toetsing deel uitmaakt van de vakkenbeschrijving in de elektronische studiegids.

De eindverantwoordelijkheid voor zowel de kwaliteit van de toetsing als voor de gerealiseerde eindkwalificaties ligt bij de examencommissie. Het takenpakket van de examencommissie is de laatste jaren aanmerkelijk toegenomen en wordt beschreven in de facultaire Gids Kwaliteitszorg Geesteswetenschappen (november 2010) en in de 'Regels en richtlijnen van de examencommissies van de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden' uit februari 2012. De commissie vernam tijdens het gesprek met de examencommissie dat toetscontrole een concrete manier is om de kwaliteit van toetsing te borgen: in dat geval toetst de examencommissie steekproefsgewijs de toetsen en antwoordschema's die door docenten stelselmatig ter beschikking worden gesteld aan de examencommissie. De commissie vernam ook dat docenten die taken opnemen binnen de examencommissie inmiddels een workshop gevolgd hebben bij het Leids Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikkeling en Nascholing (ICLON) over kwaliteitsborging van toetsing.

De commissie heeft zich in verschillende gesprekken een beeld gevormd van de manier waarop het BA-eindwerkstuk wordt begeleid. De hele procedure staat uitgebreid beschreven in het 'Werkboek studievaardigheden & Scriptiehandleiding 2012-2013'. De commissie is erg opgetogen over de kwaliteit en de gebruiksvriendelijkheid van dit document. Het BA-eindwerkstuk kan in één semester gemaakt worden, voor de masterscriptie voorziet men twee semesters. Hoewel veel ruimte wordt gelaten voor zelfstandigheid, weten studenten zich gesteund door hun scriptiebegeleider. Studenten zijn er zich terdege van bewust dat de studievertraging die vaak optreedt tijdens de scriptie veeleer aan hun eigen werktempo ligt en aan hun eventuele wens op een goed cijfer, en niet zozeer aan de feedback van docenten die over het algemeen tijdig reageren. Om studievertraging tegen te gaan, is het volgens de commissie aangewezen om niet alleen de kwaliteit van het eindwerk te beoordelen, maar ook rekening te houden met het moment van inlevering. Op die manier worden ijverige studenten die zich aan de vooropgestelde timing houden beloond.

De commissie heeft tijdens het gesprek met de examencommissie ruim aandacht besteed aan het beleid ten aanzien van fraude. De commissie stelt met tevredenheid vast dat de examencommissie op proactieve wijze invulling geeft aan het facultair beleid dat in eerste instantie gericht is op preventie. Bij aanvang van de studie geeft de studieadviseur tijdens een plenaire sessie informatie over fraude – vooral plagiaat. Bovendien nemen individuele docenten voorzorgsmaatregelen door studenten bewust te maken van wat plagiaat is en het facultaire beleid hierover bekend te maken. Zij maken hun opdrachten minder plagiaatgevoelig en sporen het systematisch op via het programma SafeAssign. Wanneer er toch fraude wordt ontdekt – de commissie stelde dit vast op basis van recente verslagen van de examencommissie – wordt dit ten gronde behandeld. De voorzitter van de examencommissie gaf tijdens het gesprek aan dat fraude binnen de eigen opleidingen adequaat wordt aangepakt maar dat er nog werk aan de winkel is bij het afstemmen van fraudeaanpak en -opvolging van studenten uit andere faculteiten of opleidingen die een bijvak volgen. De commissie vindt de aanpak van de examencommissie ten aanzien van fraude en plagiaat vertrouwenwekkend.

3.1.2 Gerealiseerde eindkwalificaties

De gerealiseerde eindkwalificaties van de verschillende opleidingen zijn volgens de kritische reflecties op drie manieren direct aantoonbaar: in de eindwerkstukken, in de uitstroom naar de arbeidsmarkt en in de doorstroming naar vervolgoopleidingen. De laatste twee aspecten zijn in de sectie over de onderwijsleeromgeving reeds aan bod gekomen.

Het eindwerkstuk voor zowel bachelor- als masteropleidingen wordt altijd door ten minste twee docenten beoordeeld, waarbij de tweede beoordelaar niet de begeleider van de student is. De beoordeling gebeurt aan de hand van een beoordelingsformulier dat studenten kennen en dat gebruikt wordt om het resultaat met de student te bespreken. De commissie heeft verspreid over de vier opleidingen in totaal 55 bacheloreindwerkstukken en scripties bekeken en komt tot de conclusie dat alle eindwerken van voldoende tot hoog niveau zijn: geen enkele scriptie werd doorgestuurd voor tweede lezing omwille van (vermeende) onvoldoende kwaliteit. In de meeste gevallen was het taalgebruik van een behoorlijk niveau, in enkele gevallen zelfs uitstekend. Sommige studenten slagen er volgens de commissie in reeds na drie jaar een sterk product af te leveren dat ruime aandacht besteedt aan onderzoek en blijkt geeft van gevorderde onderzoeksvaardigheden. Een aantal commissieleden gaf aan dat de score van de beoordelaars zeer nauw aansloot bij het eigen oordeel. Opvallend voor alle opleidingen is de variëteit aan onderwerpen en de spreiding in de beoordelingscijfers. De gemiddelde eindcijfers lagen een half punt hoger bij de opleiding Islamitische Theologie: dit kan volgens de commissie verklaard worden door het feit dat slechts de meest gemotiveerde studenten uiteindelijk aan een eindwerk toekwamen en dit ook afleverden.

In enkele gevallen was het religiewetenschappelijk karakter van het eindwerk minder duidelijk: sommige scripties over de islam konden ook eindwerken zijn binnen de opleiding Politieke/Sociale wetenschappen, in één geval zelfs binnen de opleiding Letterkunde. De commissie verwonderde zich ook over de diversiteit in de lengte van de afstudeerproducten. Studenten en docenten gaven aan dat er regels zijn (10.000 woorden voor 10 EC) maar dat die regels niet steeds even strikt worden opgevolgd. In sommige gevallen wordt het bacheloreindwerkstuk ook gebruikt als toetsproduct van een ander vak, waardoor de lengte van het eindwerk toeneemt. Sinds kort wordt met het oog op rendement meer aandacht besteed aan de scriptieomvang. Studenten en docenten gaven aan dat sommige studenten met het oog op een betere score meer en langer willen werken aan de scriptie. Ook dit fenomeen wordt de laatste tijd bewaakt en beperkt. Een informele structuur met korte lijnen tussen studenten en docenten is vaak zeer positief, maar heeft volgens de commissie als nadeel dat de aanpak tussen docenten zeer verschillend kan zijn. Tijdens het bezoek had de commissie de indruk dat betrekkelijk veel afspraken niet op papier stonden en wat wel op papier stond met de nodige flexibiliteit werd behandeld. Volgens de commissie is er met name wat betreft de randvoorwaarden van de scriptie – duur en omvang – ruimte voor verbetering.

3.2 Overwegingen

Volgens de commissie voldoen de vier gevisiteerde opleidingen aan de vereisten van het evaluatiekader voor wat betreft toetsing en gerealiseerde eindkwalificaties. De commissie baseert haar positieve oordeel op volgende overwegingen.

De commissie stelt met tevredenheid vast dat er binnen de opleidingen werk wordt gemaakt van toetsing: de eerste aanzetten naar een meer systematische benadering van toetsing zijn gezet en de implementatie van het facultaire toetsbeleid vereist nu verdere aandacht, uitwerking en opvolging voor elk van de gevisiteerde opleidingen en bij de verschillende docenten. Op basis van het gesprek met de examencommissie heeft de visitatiecommissie er alle vertrouwen in dat het toetsbeleid adequaat zal worden omgezet. De commissie heeft ook

alle lof voor de proactieve manier waarop fraude wordt aangekaart binnen de opleidingen en opgevolgd door de examencommissie.

Bij de steekproefsgewijze beoordeling van toetsproducten merkte de commissie geen bijzondere verschillen op tussen de individuele opleidingen: er is voldoende informatie beschikbaar over en voldoende variëteit in de toetsvormen. De feedback op toetsproducten is echter van verschillende intensiteit omdat docenten hun individuele toetsactiviteiten nog teveel uitvoeren naar eigen inzicht. De opleiding zou er volgens de commissie goed aan doen om kwaliteitseisen te stellen aan toetsfeedback en dit ook actief op te volgen. Sommige docenten nemen feedback zeer ter harte en kunnen hierbij als voorbeeld dienen.

De commissie is over het algemeen opgetogen over de kwaliteit van de eindwerken op zowel bachelor- als masterniveau. Alle eindwerken die de commissie heeft bekeken, waren van voldoende niveau en een aantal bacheloreindwerkstukken was zelfs van bijzonder goede kwaliteit. Juist zoals bij toetsing stelde de commissie ook bij de bestudering van de scripties en in de gesprekken met docenten en studenten geen bijzondere verschillen vast tussen de opleidingen.

Studenten zijn tevreden met de scriptiebegeleiding. Toch is het volgens de commissie aangewezen om met studenten en docenten striktere afspraken te maken en na te leven rond tijdsbewaking. De opleidingen zijn op dit vlak toe aan een mentaliteitswijziging: de kwaliteit van de scripties is goed, maar de randvoorwaarden (met name omvang en duur van de scriptie) moeten volgens de commissie beter in het oog worden gehouden.

3.3 Conclusie

De commissie wenst te benadrukken dat op basis van de steekproef aan scripties zij het gerealiseerde eindniveau van de vier opleidingen hoog vond. De toetsing is volgens de commissie echter nog niet voldoende uitgewerkt op dit ogenblik om de gevisiteerde opleidingen als ‘goed’ te kwalificeren op de volledige standaard.

Aangezien de bacheloropleiding Islamstudies slechts in september 2012 van start is gegaan, is de commissie niet in staat een uitspraak te doen over het gerealiseerde eindniveau van deze opleiding. De eindkwalificaties van de oude bacheloropleiding Islamitische Theologie verschillen erg van de doelstellingen van de nieuwe bacheloropleiding Islamstudies. De vaststelling van gerealiseerd eindniveau bij de oude opleiding is volgens de commissie geen voldoende voorwaarde voor een automatische toekenning van een gelijkaardig oordeel aan de nieuwe opleiding.

Bacheloropleiding Godgeleerdheid: de commissie beoordeelt Standaard 3 als ‘voldoende’.

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten: de commissie beoordeelt Standaard 3 als ‘voldoende’.

Bacheloropleiding Islamitische Theologie/Islamstudies: de commissie beoordeelt Standaard 3 als ‘voldoende’.

Masteropleiding Theology and Religious Studies: de commissie beoordeelt Standaard 3 als ‘voldoende’.

Algemeen eindoordeel

De commissie heeft vier opleidingen gevisiteerd die alle op de één of andere manier in een transitiefase zitten. De *bacheloropleiding Godgeleerdheid* heeft een lange traditie, maar instromen is nog één academiejaar mogelijk. Daarna dooft de opleiding langzaam uit en kunnen ingeschreven studenten tot 2018 hun programma afronden. De commissie heeft tijdens de visitatie vastgesteld dat de eindkwalificaties aan de maat zijn en op adequate manier vertaald worden in leerdoelen van programmaonderdelen. Studenten krijgen een degelijke opleiding in Bijbelwetenschappen en talen en verwerven tijdens hun studie de nodige academische vaardigheden, zoals de commissie zelf heeft vastgesteld bij de beoordeling van een aantal BA-eindwerkstukken. Ettelijke aspecten van de onderwijsleeromgeving worden gezamenlijk met de andere gevisiteerde opleidingen aangeboden en zijn van voldoende kwaliteit (staf, studiebegeleiding, voorzieningen) of worden op dit ogenblik ter harte genomen (toetsing, kwaliteitszorg).

De *bacheloropleiding Wereldgodsdiensten* bekijkt religie vanuit verschillende standpunten. Het programma biedt een ruim overzicht aan inleidende vakken en de mogelijkheid tot specialisatie in zeven afstudeerrichtingen. Vanaf september 2013 wordt de opleiding verder gestroomlijnd en ligt de nadruk op de sociaalwetenschappelijke dimensie van de gekozen specialisatie. De commissie heeft ook voor deze opleiding vastgesteld dat de eindkwalificaties aan de maat zijn en op adequate manier vertaald worden in leerdoelen van programmaonderdelen. Studenten tonen bovendien in het BA-eindwerkstuk aan dat zij het beoogde niveau realiseren. De onderwijsleeromgeving is op orde voor wat betreft studiebegeleiding, staf en voorzieningen. Er is volgens de commissie wel nood aan meer systematiek op het vlak van didactische onderbouwing, kwaliteitszorg en toetsing. De commissie is ook van oordeel dat de studielast binnen de opleiding kan verhoogd worden via meer contacturen en een actievere inbreng van studenten. Deze verbeterpunten staan echter niet in verhouding tot de overwegend positieve indruk van de commissie over de manier waarop studenten in staat worden gesteld de eindkwalificaties te realiseren.

De *bacheloropleiding Islamitische Theologie* is in volle transitie en wordt op dit ogenblik op twee manieren aangeboden: studenten die dit academisch jaar aan de studie begonnen, volgen het programma Islamstudies terwijl oudere studenten nog het programma Islamitische Theologie volgen. De eindkwalificaties van beide varianten vallen volgens de commissie binnen het domeinspecifieke referentiekader en voldoen aan de (internationale) eisen van een academische opleiding op bachelorniveau. De commissie heeft enkel BA-eindwerkstukken beoordeeld van Islamitische Theologie en vond deze van hetzelfde hoge niveau als bij de andere gevisiteerde opleidingen. Hoewel het herziene programma Islamstudies nog niet volledig is uitgewerkt, is dit programma toch van start gegaan. Volgens de commissie had de opleiding het programma eerst integraal moeten doordenken vooraleer tot invoering over te gaan. Zonder volledig curriculum kan de commissie niet vaststellen of de beoogde eindkwalificaties gerealiseerd worden en of er sprake is van een samenhangend programma. Bovendien kunnen studenten geen geïnformeerde keuzes maken.

De *masteropleiding Theology and Religious Studies* brengt onder één breed label verschillende programma's samen die voorheen als aparte masteropleidingen werden aangeboden. Op dit ogenblik bestaat de opleiding uit vijf afstudeerrichtingen die op termijn eventueel in elkaar opgaan. De commissie heeft tijdens de visitatie vastgesteld dat de eindkwalificaties aan de maat zijn en adequaat vertaald worden in leerdoelen van programmaonderdelen. De commissie heeft masterscripties beoordeeld uit de tijd van de aparte opleidingen en stelt vast dat studenten blijk geven van goede methodologische onderzoeksvaardigheden. Ook in de

huidige masteropleiding ligt de focus op onderzoek. Volgens de commissie is er bij de opbouw van het curriculum ruimte voor verbetering wat betreft het aanbod en de verdeling van de vakken over de twee semesters. Op die manier zullen masterstudenten nog beter in staat zijn de eindkwalificaties binnen de daarvoor gestelde tijd te realiseren.

Conclusie

De commissie beoordeelt de *bacheloropleiding Godgeleerdheid* als ‘voldoende’.

De commissie beoordeelt de *bacheloropleiding Wereldgodsdiensten* als ‘voldoende’.

De commissie beoordeelt de *bacheloropleiding Islamitische Theologie/Islamstudies* als ‘onvoldoende’.

De commissie beoordeelt de *masteropleiding Theology and Religious Studies* als ‘voldoende’.

BIJLAGEN

Bijlage 1: Curricula Vitae van de leden van de visitatiecommissie

---

Prof. dr. D. (Dirk) Hutsebaut (1943) studeerde filosofie en psychologie aan de KU Leuven. Tussen 1970 en 1976 was hij assistent-onderzoeker aan het Centrum voor Godsdienstpsychologie, waar hij promoveerde op een dissertatie over religieuze houdingen bij volwassenen. Vanaf 1976 doceerde hij 'Psychologie van de religieuze ontwikkeling bij adolescenten'; vanaf 1980 ook 'Psychologie van de religieuze ontwikkeling bij kinderen'. In 1986 werd hij benoemd tot hoofddocent Godsdienstpsychologie en methodologie van het empirisch religieonderzoek. Hij doceerde daarnaast het vak 'Psychology of Religion' aan studenten theologie, wijsbegeerte en antropologie. Na zijn promotie tot hoogleraar was hij gedurende zes jaar voorzitter van het departement Psychologie aan de Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de KU Leuven. Sinds 2006 is hij met emeritaat. Hij doceerde nog twee jaar het vak 'Psychologie van de religieuze ontwikkeling'. Sinds 2011 doceert hij het vak Godsdienstpsychologie aan het Lumen Christi Institute in Arusha, Tanzania.

Dhr. E. (Ezra) Delahaye MA (1988) is een promovendus in filosofie aan de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit en masterstudent aan de Tilburg School of Catholic Theology of Tilburg University. Hij behaalde zijn MA in filosofie aan de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit in 2012. Zijn promotie-onderzoek richt zich op de interpretatie van de apostel Paulus in de hedendaagse metafysica.

Prof. dr. P.J.A. (Peter) Nissen (1957) is als hoogleraar Spiritualiteitsstudies verbonden aan de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij studeerde theologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en promoveerde in 1988 cum laude te Amsterdam. Vervolgens was hij docent kerkgeschiedenis aan verschillende theologische opleidingen in Nederland. Van 1994 tot 1998 was hij bovendien bijzonder hoogleraar Cultuur in Brabant aan de Katholieke Universiteit Brabant. Van 1998 tot 2008 was hij hoogleraar Kerkgeschiedenis/Geschiedenis van het Christendom aan de Radboud Universiteit Nijmegen, waar hij van 2003 tot 2007 tevens decaan was van de Faculteit der Theologie. Van 2008 tot 2009 was hij hoogleraar Cultuurgeschiedenis van het Christendom aan de Universiteit van Tilburg en van 2009 tot 2012 hoogleraar Cultuurgeschiedenis van de Religiositeit, in het bijzonder vanaf de vroegmoderne tijd, aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij is voorzitter van landelijke onderzoekschool voor theologie en religiewetenschap, NOSTER, redactievoorzitter van *Trajecta. Religion, Culture and Society in the Low Countries*, redactielid van *Speling*, redactieraadslid van de reeks *Studies in Theology and Religion* (Brill); en lid van de wetenschappelijke adviesraad van *Ons Geestelijk Erf*. Hij schreef meerdere (hand)boeken en wetenschappelijke artikelen over thema's op het raakvlak van geschiedenis, cultuur, kerk, religie en spiritualiteit. Hij redigeerde een groot aantal bundels en maakt deel uit van het 'Theologisch Elftal' van het dagblad *Trouw*.

Prof. dr. E.J.C. (Eibert) Tigchelaar (1959) is sinds 2009 als onderzoeksprofessor bijbelwetenschappen verbonden aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven. Hij promoveerde in 1994 aan de Rijksuniversiteit Groningen, en had daarna aanstellingen als post-doc in Groningen (1997-2005) en als full professor aan the Florida State University (2006-2009). Hij publiceert voornamelijk op het terrein van de Dode-Zeerollen, als co-editor van de rollen van Qumran grot 11 (*Discoveries in the Judaean Desert 23*; Oxford: Clarendon, 1998) en van *The Dead Sea Scrolls Study Edition* (Leiden: Brill, 2000), en als auteur van *To Increase Learning for the Understanding Ones* (Leiden: Brill, 2001) en vele artikelen in

boeken en in tijdschriften als *Revue de Qumran*. Hij is editor-in-chieff van de *Journal for the Study of Judaism*, en secretaris van de *International Organization for Qumran Studies*.

Dr. S.J. (Sipco) Vellenga (1956) studeerde filosofie en sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen en godsdienstsociologie aan de Vrije Universiteit. Was als wetenschappelijk assistent vier jaar werkzaam aan laatstgenoemde universiteit en promoveerde aldaar. Vanaf 1989 is hij universitair docent godsdienstsociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij verzorgt modules op het terrein van de sociale wetenschappen van de godsdienst, islam in Europa, religie en de publieke sfeer, en religie, conflict en geweldsbeheersing. Van 1998-2002 was hij directeur van het onderwijsinstituut Theologie & Religiestudies van de UvA. Hij is voorzitter van de Vlaams-Nederlandse Werkgroep Godsdienstsociologie. Tevens is hij lid van de redactie van het Nederlands Theologisch Tijdschrift. Sinds 2007 is hij regelmatig Visiting Scholar bij het Institute for Islam Studies and Christian – Muslim Relations van de University of Birmingham.

Prof. dr. S. (Stefan) Wild (1937) studeerde tussen 1954 en 1961 Semitische Talen, Filosofie en Oude Testamentswetenschap aan de universiteiten van München, Yale (USA), Erlangen en Tübingen. Hij promoveerde in München met een dissertatie over Arabische lexicografie en werd in 1962 Referent aan het Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft in Beiroet/Libanon. Van 1963 tot 1968 was hij assistent aan het Orientalische Seminar van de Universiteit Heidelberg. Hij habileerde 1968 in München met een studie over Libanese plaatsnamen. Van 1968 tot 1973 was hij directeur van het Orient-Institut in Beiroet. In februari 1974 werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleraar voor Arabisch, Semitologie, Islam in zijn sociaal-historische aspecten en het Syrisch aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Vanaf september 1977 tot aan zijn emeritaat in 2002 was hij hoogleraar voor Semitische Talen en Islamwetenschap aan de Universiteit van Bonn. Hij was tussen 1982 en 2008 uitgever van de tijdschrift *Die Welt des Islams. International Journal for the Study of Modern Islam* (Leiden).

Prof. dr. H.P.J. (Henk) Witte (1947) is bijzonder hoogleraar theologie en spiritualiteit vanuit Ignatiaans perspectief aan de Tilburg School of Catholic Theology van Tilburg University. Na zijn studie in Tilburg en Nijmegen was hij als wetenschappelijk medewerker, later universitair docent dogmatiek werkzaam aan de Theologische Faculteit Tilburg. Tussen 1995 en 2005 werkte hij tevens als senior beleidsmedewerker aan het Secretariaat van de Nederlandse Bisschoppenconferentie en vanaf 2005 als universitair hoofddocent aan wat nu de Tilburg School of Catholic Theology is. Van 2007 tot 2011 was hij lid van het managementteam als vicedecaan onderwijs. Hij is gepromoveerd in Tilburg op een onderwerp betreffende Vaticanum II en publiceerde vooral op het gebied van de ecclesiologie, oecumenica en ambts-theologie.

Bijlage 2: Domeinspecifiek referentiekader

Domeinspecifieke criteria (Disciplineoverleg Godgeleerdheid, juni 2012)

Inleiding: Religiewetenschap en theologie sinds de vorige onderwijsvisitatie

De opleidingen op het gebied van religiewetenschappen en theologie in Nederland bieden een grote verscheidenheid aan structuren en doelstellingen. Zij hebben gemeen dat zij religies bestuderen vanwege hun belang voor respectievelijk het individu, de samenleving en de cultuur; in het geval van theologische opleidingen ook vanwege het belang voor kerken en levensbeschouwelijke instellingen.

Een belangrijk onderscheid is dat tussen enerzijds de theologische opleidingen waarin de christelijke, islamitische en andere religies in al hun facetten centraal staan en anderzijds de religiewetenschappelijke opleidingen waarin het fenomeen religie in meer algemene zin en de verschillende religies in het bijzonder centraal staan. Ook is er een verschil in wetenschapsopvatting, dat echter niet altijd op dezelfde wijze wordt gearticuleerd. De religiewetenschappen bestuderen religie als een cultureel fenomeen en hanteren een cultuurwetenschappelijke benadering. Religiewetenschappers gaan niet uit van openbaring of van normatieve religieuze tradities, maar kunnen deze uiteraard wel als menselijk fenomeen bestuderen. Empirische benaderingen spelen in de religiewetenschap een grote rol. In de theologie is er een grote verscheidenheid van benaderingen. Vaak is er nauwelijks verschil met de religiewetenschappelijke benadering, maar in andere gevallen onderscheidt theologie zich van religiewetenschap doordat zij het zelfverstaan van de religieuze traditie doordenkt, religieuze documenten en/of een bepaalde traditie als gezaghebbend accepteert en zich aan laat spreken door religieuze waarheidsclaims. Bovendien maken in deze opvatting de disciplines systematische theologie en praktische theologie deel uit van de theologische encyclopedie. De verschillende theologische disciplines dragen bij aan de academische zelfontvouwing van een religieuze traditie. Wat de universitaire inrichting van het domein religiewetenschap en theologie betreft, is de afgelopen jaren het onderscheid tussen een religiewetenschappelijke en een theologische bestudering van religie toegenomen.

Ten opzichte van de vorige onderwijsvisitatie hebben tenminste vier belangrijke ontwikkelingen plaatsgevonden: (1) een versterking van het religiewetenschappelijk accent; (2) een toenemende institutionele inkadering van opleidingen in het religiedomein in grotere, veelal geesteswetenschappelijke, eenheden; (3) verkorting van de maximale studieduur voor een theologisch curriculum inclusief ambtsopleiding tot in totaal zes jaar; (4) volledige afschaffing van de vooropleidingen klassieke talen en inbouw van modules die de kennis van de brontalen moeten waarborgen in het theologisch curriculum.

Ad (1). Tot in de jaren tachtig bestonden er geen separate religiewetenschappelijke opleidingen, maar maakten de religiewetenschappen in meerdere of mindere mate deel uit van het theologisch curriculum. Sindsdien worden in toenemende mate separate religiewetenschappelijke opleidingen aangeboden. Die tendens heeft zich de afgelopen periode doorgezet, met name aan de RU, de UL en de UU. Op dit moment is het landschap veelkleurig en bestaan er naast strikt theologische en strikt religiewetenschappelijke opleidingen ook opleidingen die religiewetenschappelijke en theologische componenten in één opleiding combineren.

Ad (2). Van oudsher werden academisch theologische opleidingen (en voor zover die bestonden, religiewetenschappelijke opleidingen) aangeboden door zelfstandige theologische universiteiten of door theologische faculteiten binnen bredere universiteiten. De afgelopen

jaren is er een trend tot fusie van theologische faculteiten met andere faculteiten (waarbij ‘geesteswetenschappen’ favoriet lijkt). Twee tot dusver zelfstandige katholieke theologische universiteiten (TFT en KTU) zijn als faculteit opgegaan in een universiteit, maar de kerkelijke opleidingen van de protestantse kerk in Nederland zijn juist verzelfstandigd in een nieuwe Protestantse Theologische Universiteit. Waar theologische opleidingen zijn opgegaan in grotere institutionele verbanden, heeft dat in meerdere of mindere mate invloed op de algehele onderwijscultuur aan die opleidingen (onderwijs- en examenreglementen, evaluatiecycli, regels over het minimum aantal studenten in cursussen, etc.). Ook kan het invloed hebben op de curricula.

Ad (3). Ten tijde van de vorige visitatie werden academisch-theologische opleidingen die een ambtsopleiding insloten, gefinancierd voor maximaal zes-en-half jaar; studenten ontvingen voor eenzelfde periode studiefinanciering. Sinds de invoering van de BaMa structuur bestaan er nog slechts bachelor- en masteropleidingen. Bacheloropleidingen duren drie jaar, masteropleidingen een, twee of drie jaar. Studenten die vroeger in nominaal zes-en-half jaar bachelor, master en ambtsopleiding konden doen, doe nu in zes jaar een driejarige bachelor, gevolgd door een driejarige master die een ambtsopleiding insluit. De totale studieduur is voor deze studenten dus verkort.

Ad (4). Voor sommige studenten is de totale studieduur nog meer verkort, namelijk voor die studenten die in het verleden een vooropleiding van één of twee jaar moesten doen. Tot en met het collegejaar 2009–2010 bestond er nog een tweedeling tussen bacheloropleidingen die kennis van Grieks en Latijn veronderstelden, en bacheloropleidingen waarin de mogelijkheid om kennis van deze ‘brontalen’ (en van het Hebreeuws, de derde voor theologie belangrijke brontaal) te verwerven, was geïntegreerd. Sinds 1 januari 2010 is overal de instroomeis m.b.t. Grieks en Latijn vervallen; daarmee is het ook het fenomeen van de vooropleiding Grieks en Latijn verdwenen. In de hier beschreven criteria gaan wij uit van de nieuwe situatie (zonder vooropleiding).

Bij het opstellen van deze domeinspecifieke criteria is gebruikgemaakt van soortgelijke documenten uit het buitenland, met name van de benchmarks van de Quality Assurance Agency voor Theology and Religious Studies. Het referentiekader is gebaseerd op de descriptorren van het kwalificatieraamwerk voor het hoger onderwijs, de zgn. Dublin Descriptorren. Binnen de Dublin Descriptorren worden vijf aspecten onderscheiden: kennis en inzicht, toepassen van kennis en vaardigheden, oordeelsvermogen, communicatie en leervermogen.

Soorten opleidingen

De bachelor- en masteropleidingen die in de visitatie Religiewetenschap en theologie worden beoordeeld, hebben als doel studenten op te leiden tot een elementair wetenschappelijk (bachelor), dan wel een meer specialistisch wetenschappelijk (master) niveau op het gebied van het object van de studie.

Zowel in de religiewetenschappen als in de theologie duren de bacheloropleidingen drie jaar; van die drie jaar kan brontalenstudie (Grieks, Latijn, Hebreeuws, Arabisch, of nog andere talen) een kleiner of groter deel uitmaken. De driejarige bachelor opleidingen worden door de overheid bekostigd en de studenten in deze opleidingen ontvangen drie jaar studiefinanciering. Met uitzondering van de UvA bieden alle aan de visitatie deelnemende instellingen een bachelor theologie aan; bacheloropleidingen religiewetenschap zijn er aan de RU, de RUG, de UL, de UU, de UvA, de UvT en de VU.

In vervolg op de bacheloropleiding worden één-, twee- en driejarige masteropleidingen aangeboden. De meeste masteropleidingen (doorstroom masters, eenjarige masters) hebben een studieduur van één jaar. Research masters hebben een studieduur van twee jaar. Theologische masters die tevens ambtsopleiding zijn kennen een studieduur van drie jaar.

Wie toegelaten wil worden tot een kerkelijk ambt, volgt een bachelor theologie en een driejarige master theologie. De driejarige masters worden door de overheid bekostigd. De studenten hebben gedurende deze periode recht op studiefinanciering. De studieduur van zes jaar die wordt volgemaakt wanneer men zowel de bachelorgraad als de mastergraad behaalt, is in overeenstemming met wat internationaal zowel door de protestantse kerken (verenigd binnen de Europese, Leueningse Kirchengemeinschaft) alsook door de rooms-katholieke kerk in de apostolische constitutie Sapientia Christiana wenselijk wordt geacht. Vrijwel alle instellingen die dit type opleiding aanbieden, staan rechtstreeks onder kerkelijk gezag of hebben de kerkelijke verantwoordelijkheid voor deze opleiding nader geregeld. Driejarige masteropleidingen zijn er aan de PThU, de ThUK, de RU, TST (UvT), de TUA en de VUA.

Naast driejarige masteropleidingen zijn er opleidingen van twee jaar; dit zijn research masters. Deze opleidingen leiden op tot onderzoeker. Hoewel de research master een eindkwalificatie is, wordt beoogd dat een aanzienlijk deel van de afgestudeerden van research masters na hun mastersgraad tevens een doctoraat behaalt. Deze tweejarige opleidingen worden door de overheid bekostigd. De studenten hebben gedurende deze periode recht op studiefinanciering. Research masters in de theologie worden aangeboden aan de UvT en de VUA. De UVA biedt een tweejarige strikt religiewetenschappelijke onderzoeksmaster aan. De RUG biedt een research master in godsdienstwetenschap en theologie aan. Research masteropleidingen vallen buiten de in DGO-verband georganiseerde onderwijsvisiteatie en blijven hier daarom verder buiten beschouwing.

Verder bestaan er theologische masteropleidingen van één jaar, die zich op meerdere beroepsvelden richten. Zij leiden op tot een loopbaan in de (theologische) wetenschap of tot beroepen op het terrein van het onderwijs, de geestelijke verzorging, de kerken, de media, de zorg, de overheid of het bedrijfsleven waar de in deze studie verworven kennis gewaardeerd wordt. Deze eenjarige masteropleidingen worden door de overheid bekostigd. De studenten hebben gedurende deze periode recht op studiefinanciering. Eenjarige opleidingen in de theologie worden aangeboden aan de PThU, de RUG, de ThUK, de UU, de UvT, de VUA.

Binnen het domein van de opleidingen op het gebied van de religiewetenschappen worden éénjarige masterprogramma's aangeboden gericht op de kennis van het fenomeen religie in het algemeen en de verschillende religies in het bijzonder. De aandacht is hierbij speciaal gericht op hun bronteksten, geschiedenis, leer en praktijken. In deze masterprogramma's zijn meestal beroepsvoorbereidende studie-onderdelen opgenomen ten behoeve van beroepen op het terrein van religieuze gemeenschappen en/of maatschappelijke organisaties, het onderwijs, de overheid, de media en de zorg. Sommige opleidingen kennen in plaats van of naast de beroepsvoorbereidende onderdelen een onderzoeksvariant. Eenjarige religiewetenschappelijke masteropleidingen worden aangeboden aan de RU, RUG, UL, de UU, de VUA, de UvA en de UvT.

Beschrijving van de eisen voor de bacheloropleidingen

De bachelorprogramma's voor de diverse theologische opleidingen kennen minder dan vroeger een vaste, parallelle structuur. Sommige opleidingen kennen een strakke opbouw met weinig keuzemogelijkheden, andere opleidingen laten relatief veel keuzevrijheid aan de

student. Dit laatste is veelal het geval in opleidingen die in meer of minder sterke mate zijn ingebed in geesteswetenschappelijke faculteiten of schools.

De bachelorprogramma's van de opleidingen op het gebied van de religiewetenschappen zijn veelal in nauwe samenwerking met faculteiten sociale en/of geesteswetenschappen opgesteld. De keuzevrijheid van studenten is meestal groot.

Omdat de visitatie betrekking heeft op een breed spectrum van opleidingen, is gekozen voor een referentiekader dat niet prescriptief van aard is, maar veel ruimte geeft aan opleidingen om eigen keuzes te maken en accenten te leggen. Hier worden slechts generieke criteria geven; in de kritische reflecties kunnen de opleidingen aangeven, hoe ze deze toepassen en op welke wijze zij aan de NVAO-criteria voor niveau en oriëntatie voldoen.

Binnen DGO bestaat er overeenstemming over de volgende eindtermen en -kwalificaties voor een bachelor theologie:

Kennis

- Een algemene oriëntatie in de theologie en de plaats die de theologie binnen het geheel der wetenschappen inneemt;
- Elementaire kennis van en inzicht in de Bijbelwetenschappen, de geschiedenis van het christendom en de theologie, de geschiedenis van de filosofie, de godsdienstfilosofie en/of de systematische theologie, de ethiek, de religiewetenschappen, en de sociale wetenschappen en/of de praktische theologie;
- Elementaire kennis van en inzicht in de methoden van de theologie als wetenschap;
- Meer gevorderde kennis van en inzicht in één van de bovengenoemde terreinen van de theologie, die onder meer blijken uit een scriptie/bacheloreindwerkstuk.

Vaardigheden

- In staat tot analyse van wetenschappelijke teksten en tot schriftelijke en mondelinge rapportage daarover;
- In staat tot verzamelen, selecteren en organiseren van secundaire literatuur en primaire bronnen en hiermee zelfstandig kunnen werken;
- In staat tot het schrijven van een werkstuk volgens de binnen de theologie gangbare eisen;
- Het beheersen van voor de theologie relevante ICT-vaardigheden;
- In staat om de religieuze dimensies van maatschappelijke vraagstukken te onderkennen, en deze vraagstukken vanuit theologisch perspectief te evalueren;
- Vermogen tot het toepassen van de verworven kennis in een context die typerend is voor de theologie;
- Het beschikken over flexibiliteit om de verworven kennis en vaardigheden te integreren in een beroep dat niet strikt aansluit bij de opleiding;
- In staat tot zelfstandige oriëntatie op relevante beroepssectoren.

Academische attitude

- Blijk geven van het vermogen tot oordeelsvorming op het vakgebied mede gebaseerd op het afwegen van relevante sociaal-maatschappelijke, wetenschappelijke en ethische aspecten;
- Blijk geven van het vermogen tot reflectie op eigen verantwoordelijkheid;
- Respect tonen voor de meningen en (geloofs-)overtuigingen van anderen.

Afstemming op de arbeidsmarkt

- Respect tonen voor de meningen en (geloofs-)overtuigingen van anderen. Uit de opleiding blijkt dat de eindkwalificaties afgestemd zijn op de eisen van de arbeidsmarkt. Mogelijke beroepsuitgangen zijn die van het leraarschap met een tweedegraads bevoegdheid of het kerkelijk werkerschap. Vanuit beroepsperspectief dienen de bacheloropleidingen theologie echter vooral gezien te worden als generalistische opleidingen, die hun waarde op de arbeidsmarkt ontleen aan de academische vorming en vaardigheden die boven omschreven zijn.

Naast deze eindtermen die alle opleidingen gemeenschappelijk hebben, zijn er per opleiding additionele eindtermen.

Binnen DGO bestaat er overeenstemming over de volgende eindtermen voor een bachelor religiewetenschappen:

Kennis

- Een algemene oriëntatie in de religiewetenschappen en de plaats die de religiewetenschappen binnen het geheel der wetenschappen innemen;
- Elementaire kennis van en inzicht in de wereldreligies, hun geschiedenis, hun voornaamste geschriften, hun verwevenheid met diverse culturen, hun invloed op het persoonlijk en maatschappelijk leven;
- Elementaire kennis van en inzicht in de methoden van de religiewetenschappen;
- Meer gevorderde kennis van en inzicht in één religie en/of thema binnen de religiestudies, die onder meer blijkt uit een scriptie/bacheloreindwerkstuk;

Vaardigheden

- In staat tot analyse van wetenschappelijke teksten en tot schriftelijke en mondelinge rapportage daarover;
- In staat tot verzamelen, selecteren en organiseren van secundaire literatuur en primaire bronnen en hiermee zelfstandig kunnen werken;
- In staat tot het schrijven van een werkstuk volgens de eisen van de religiewetenschap;
- Het beheersen van voor het vakgebied relevante ICT-vaardigheden;
- In staat om de religieuze dimensies van maatschappelijke vraagstukken te onderkennen, en deze vraagstukken vanuit religiewetenschappelijk perspectief te evalueren;
- Vermogen tot het toepassen van de verworven kennis in een context die typerend is voor de religiewetenschap;
- Het beschikken over flexibiliteit om de verworven kennis en vaardigheden te integreren in een beroep dat niet strikt aansluit bij de opleiding;
- In staat tot zelfstandige oriëntatie op relevante beroepssectoren.

Academische attitude

- Blijk geven van het vermogen tot oordeelsvorming op het vakgebied mede gebaseerd op het afwegen van relevante sociaal-maatschappelijke, wetenschappelijke en ethische aspecten;
- Blijk geven van het vermogen tot reflectie op eigen verantwoordelijkheid;
- Respect tonen voor de meningen en overtuigingen van anderen.

Afstemming op de arbeidsmarkt

- Uit de opleiding blijkt dat de eindkwalificaties afgestemd zijn op de eisen van de arbeidsmarkt. Een mogelijke beroepsuitgang is die van het leraarschap met een tweedegraads bevoegdheid. Vanuit beroepsperspectief dienen de bacheloropleidingen religiewetenschap echter vooral gezien te worden als generalistische opleidingen, die hun waarde op de arbeidsmarkt ontleen aan de academische vorming en vaardigheden die boven omschreven zijn.

Naast deze eindtermen die alle opleidingen gemeenschappelijk hebben, zijn er per opleiding additionele eindtermen.

Eén verdere bacheloropleiding moet hier nog apart genoemd worden: Islam en Arabisch (UU). De reden om deze opleiding mee te nemen in de landelijke visitatie van theologische en religiewetenschappelijke opleidingen is dat deze opleiding vanaf 2007 is ondergebracht bij het departement Religiewetenschap en Theologie van de UU, en in samenhang daarmee is geherprofileerd tot een opleiding die de islamstudie centraal stelt, meer dan de taal- en letterkunde. Deze herprofilering is met ingang van 1 september 2012 ook zichtbaar gemaakt in een nieuwe opleidingsnaam, te weten Islam en Arabisch.

De vorige visitatie van deze opleiding, die toen nog Arabische, Nieuwperzische en Turkse Talen en Culturen heette, vond plaats in 2006 als onderdeel van de onderwijsvisitatie Overige Talen van Europa en het Nabije en Midden-Oosten (QANU 2007). Het daarin gebruikte domeinspecifieke referentiekader voor die opleidingen was gebaseerd op een Common European Framework for Languages, en richtte zich op de volgende kennisdomeinen: taalverwerving, letterkunde, cultuur- en geschiedenis, taalkunde, en wetenschapsfilosofische achtergronden. Het kader hield er al wel rekening mee dat sommige gevisiteerde opleidingen de taal- en letterkunde meer centraal konden stellen, terwijl voor andere de cultuur en geschiedenis van een regio belangrijker is.

Gezien het huidige profiel en de inbedding van de Utrechtse opleiding Arabische Taal en Cultuur (ATC, vanaf 1 september 2012 “Islam en Arabisch”, I&A) kunnen de criteria die binnen DGO zijn afgesproken voor een bachelor religiewetenschappen tevens worden gebruikt voor ATC/I&A, met uitzondering van de eis dat de studenten elementaire kennis dienen te hebben van de wereldreligies. In plaats van die eis kunnen de criteria voor taalverwerving en voor cultuur en geschiedenis uit de visitatie van Overige Talen van Europa en het Nabije en Midden-Oosten van 2006 worden gehanteerd, te weten:

- Kennis van de taalkundige structuur van het Arabisch (syntaxis, fonologie, morfologie, semantiek, etc.)
- Kennis van de woordenschat van het Arabisch
- Kennis van de synchrone en diachrone dimensie van de betreffende taal gelieerd aan taalkundige theorieën.
- Brede kennis van en inzicht in de landen, de culturen en de en samenleving waarin Arabisch wordt of werd gebruikt;
- Kennis van de geschiedenis van die landen.

Beschrijving van de eisen van de masterprogramma's

Binnen DGO bestaat overeenstemming over de volgende algemene eindtermen en -kwalificaties voor alle masters binnen het domein:

Kennis

Afgestudeerden

- beschikken over gespecialiseerde vakkennis en methodisch inzicht op een zodanig niveau, dat zij zich zelfstandig verder kunnen ontwikkelen in de door hen gekozen disciplinaire specialisatie. Zij zijn in staat om zelfstandig onderzoek te doen.

Vaardigheden

Afgestudeerden

- beschikken over de technische en theoretische vaardigheden om op een zelfstandige en wetenschappelijke wijze bronnen en literatuur te verzamelen, te analyseren en te beoordelen met als doel op een creatieve wijze verklarende of inzichtelijke werkhypothesen te formuleren en te toetsen en daarmee een bijdrage te leveren aan relevante wetenschappelijke debatten;
- zijn in staat om te gaan met divers en weerbarstig bronnenmateriaal.
- zijn in staat tot reflectie op academisch niveau op religie in het algemeen en op de actuele situatie van godsdienstige gemeenschappen en individuen in hun historische en hedendaagse maatschappelijke context;
- zijn in staat een zelfstandig oordeel te vormen op het terrein van theologie en religiewetenschap;
- zijn in staat verworven kennis toe te passen op complexe vraagstukken rond theologie en/of religie;
- zijn in staat vakmatige inzichten en de resultaten van (eigen) wetenschappelijk onderzoek mondeling en schriftelijk te vertalen naar een breed publiek van specialisten en niet-specialisten, en deel te nemen aan het maatschappelijk debat.

Academische attitude

Studenten

- zijn bereid en in staat tot rekening houden met historische, methodische, maatschappelijke en ethische aspecten bij de wetenschappelijke oordeelsvorming over en analyse van complexe vraagstukken op het eigen vakgebied.

Afstemming op de arbeidsmarkt

- Afgestudeerden beschikken over voldoende van de genoemde vaardigheden om de academische beroepen of functies te kunnen vervullen waarvoor de betreffende masteropleiding opleidt. Hierbij kan men denken aan kerkelijke ambten en de functies van eerstegraads bevoegd leraar, geestelijk verzorger, consulent op het gebied van religie, en wetenschappelijk onderzoeker. Daarnaast is te denken aan andere academische beroepen, waarin duurzame kennisontwikkeling, -verwerving of -verwerking, bereidheid om nieuw en/of onontgonnen terrein te betreden en het dragen van verantwoordelijkheid samengaan. Complicerende factor is, dat de werkvelden waarin alumni werkzaam zijn, zo divers zijn dat het niet mogelijk is om daarvoor nadere opleidingskwalificaties te formuleren. Na het verwerven van een werkplek zoeken alumni doorgaans van daaruit meer toegespitste vorming.

Naast deze eindtermen en -kwalificaties die alle opleidingen gemeenschappelijk hebben, zijn er per opleiding additionele eindtermen.

Masteropleidingen die opleiden tot een ambt

De eisen ten aanzien van de theologische masteropleidingen die tevens opleiden tot een kerkelijke ambt, zijn door de meeste kerken expliciet geformuleerd en door de

onderwijsinstellingen direct of indirect overgenomen. De erkenning van de zijde van de protestantse kerk in Nederland en de rooms-katholieke kerk van de opleiding tot geestelijk verzorging is door hen nauw verbonden met de inhoud van de ambtsopleiding.

De protestantse kerk in Nederland stelt in ordinantie 13, artikel 1.4 van haar Kerkorde, dat de opleiding van haar predikanten in ieder geval omvat

- de uitleg en theologie van de Heilige Schrift
- de geschiedenis van de kerk, in het bijzonder de geschiedenis van de Reformatie en die van de kerken in Nederland
- de leer en het belijden van de kerk
- de ethiek
- de verhouding van de kerk tot andere kerken, godsdiensten en levensbeschouwingen
- de theorie en praktijk van ambt en gemeente
- het kerkrecht
- alsmede een tijdens de opleiding te volgen stage in een gemeente.

Diverse kleinere kerkgenootschappen hebben hun ambtsopleiding als inwonend seminarie/instituut ondergebracht bij een van de te visiteren instellingen, en hebben daarbij een overeenkomst gesloten waarbij ofwel een deel van de opleiding aan die instelling door eigen hoogleraren en universitair docenten wordt gegeven, ofwel aan die instelling deel uitmaakt van de eigen kerkelijke opleiding. Dit geldt bijvoorbeeld voor de baptisten, hersteld hervormden, nederlands-gereformeerden, oudkatholieken, remonstranten en vrij-evangelischen. Voor zover dit type kerkelijke opleidingen overheidssubsidie ontvangt, geeft de overheid die subsidie door via de universiteit aan welke zij zijn gevestigd, en stelt de overheid hierbij als voorwaarde dat deze universiteit voor de kwaliteitstoetsing zorg draagt. Voor zover dit type opleidingen niet door de overheid wordt gefinancierd, ziet de overheid ook niet toe op de kwaliteit. Daarom vallen deze opleidingen buiten de reguliere visitatie. De VUA kiest hier voor een andere lijn en beschouwt de aan de VUA gevestigde bekostigde opleidingen van de hersteld hervormde kerk, de doopsgezinde broederschap en de baptisten als regulier onderwijs; en laat deze dus mee visiteren.

De Tilburg School of Theology van de UvT en de Theologische Faculteit van de RU zijn bij de inrichting van hun opleidingen gebonden aan de apostolische constitutie *Sapientia Christiana* of *Ex Corde Ecclesiae*, die als kader dienen voor alle kerkelijk opgerichte en/of kerkelijk erkende katholieke theologische faculteiten ter wereld. Juist als kader laten zij ook de nodige ruimte voor concretisering die rekening houden met nationale wetgeving. Over de afstemming van de curricula op de kerkelijke documenten en de benoeming van docenten die een *mandatum docendi* behoeven voeren beide instellingen overleg met hun grootkanselier en/of hun *ordinarius loci*, en met de Congregatie voor Katholieke Educatie te Rome.

Binnen DGO bestaat er overeenstemming over de volgende eindtermen voor een driejarige master theologie:

- Afgestudeerden voldoen aan bovengenoemde algemene eindtermen en kwalificaties.
- Afgestudeerden beschikken over de eindtermen, vaardigheden en attitude die zij nodig hebben om toegelaten te worden tot het kerkelijk ambt waartoe de master opleidt, en om dit ambt met vrucht te kunnen vervullen. Deze kwalificaties verschillen van kerk tot kerk en daarmee ook van master tot master.

Naast deze eindtermen die alle opleidingen gemeenschappelijk hebben, zijn er per opleiding additionele eindtermen.

Masteropleidingen geestelijke verzorging

Op het gebied van krijgsmacht en justitie heeft de overheid bepaalde zendende instanties bevoegd verklaard; binnen het leger en justitiële inrichtingen worden alleen geestelijk verzorgers aangesteld die een binding met een dergelijke zendende instantie hebben. Op het gebied van zorginstellingen – die doorgaans als de werkgever optreden – worden er door de overheid geen beroepseisen geformuleerd. In de praktijk worden in de zorginstellingen geestelijke verzorgers met zeer uiteenlopende opleidingen zowel op WO-niveau als ook op HBO-niveau aangesteld, in veel gevallen met ambtsbevoegdheid, maar in toenemende mate ook zonder. De masteropleidingen die opleiden tot geestelijk verzorger bij zorginstellingen zijn door de Vereniging van Geestelijk Verzorgers bij Zorginstellingen geaccrediteerd aan de hand van een toetsingskader (<http://skgv.mijnregister.nl/files/Toetsingskader%20bij-%20en%20nascholing1.pdf>), en opgenomen in het register van geaccrediteerde opleidingen van de Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers. Naast éénjarige opleidingen tot geestelijk verzorger bestaan er ook driejarige masteropleidingen die tevens opleiden tot een kerkelijk ambt en die voldoen aan de eerder genoemde kerkelijke eisen.

Met het oog op een bredere inzet in tal van andere organisaties biedt een enkele faculteit ook een éénjarige masteropleiding op het terrein van de geestelijke zorg in organisaties aan.

Binnen DGO bestaat er overeenstemming over de volgende eindtermen voor een master geestelijke verzorging:

- Afgestudeerden voldoen aan bovengenoemde algemene eindtermen en kwalificaties.
- Afgestudeerden beschikken over de kwalificaties die zij nodig hebben om toegelaten te worden tot de functie van geestelijk verzorger bij het leger of een justitiële inrichting, voldoen aan de eisen zoals gesteld in het toetsingskader van de VGVZ (<http://skgv.mijnregister.nl/files/Toetsingskader%20bij-%20en%20nascholing1.pdf>), of beschikken over gelijkwaardige kwalificaties.
- Afgestudeerden van een driejarige master geestelijke verzorging voldoen tevens aan de eindtermen die boven genoemd zijn bij masteropleidingen die opleiden tot een ambt.
- Naast deze eindtermen die alle opleidingen gemeenschappelijk hebben, zijn er per opleiding additionele eindtermen.

Educatieve masteropleidingen

Hoewel er (nog) geen wettelijke criteria voor de opleiding tot docent in het godsdienst-/levensbeschouwelijk onderwijs zijn geformuleerd, zijn er door humanistische, protestantse en rooms-katholieke beroepsverenigingen wel ‘profielen’ van de betreffende docent op de 1e en 2e graadsniveau opgesteld. Aan sommige universiteiten kan men via een minor in het bachelorprogramma een tweedegraads lesbevoegdheid verkrijgen. Er zijn twee varianten van de eerstegraads universitaire lerarenopleiding: een éénjarige educatieve master waartoe men kan worden toegelaten na voltooiing van een ander eenjarig masterprogramma binnen het religiedomein, en een tweejarig educatief masterprogramma, waarin de eenjarige universitaire lerarenopleiding wordt gecombineerd met eenjarig vakinhoudelijk verdiepingsprogramma op masterniveau. In beide gevallen maakt een onderwijsstage van 30 EC deel uit van het programma. Feitelijk duurt de masteropleiding tot leraar in beide gevallen twee jaar na de bachelor. Deze opleidingen zijn door de overheid bekostigd en er wordt studiefinanciering voor toegekend.

Binnen DGO bestaat er overeenstemming over de volgende eindtermen voor een educatieve masteropleiding:

- Afgestudeerden voldoen aan bovengenoemde algemene eindtermen en kwalificaties.

- Afgestudeerden beschikken over de pedagogische en didactische kwalificaties die in het Nederlandse onderwijsveld gebruikelijk zijn voor docenten met een eerstegraads lesbevoegdheid.

Educatieve masteropleidingen vallen buiten de in DGO-verband georganiseerde visitatieronde.

Overige masteropleidingen

De eisen voor de theologische masterprogramma's die voor meerdere beroepsvelden opleiden, verschillen per instelling en per studievariant.

Bijlage 3: Beoogde eindkwalificaties

Bacheloropleidingen

Naast opleidingsspecifieke eindkwalificaties leidt elke Leidse geesteswetenschappelijke opleiding op tot facultair geformuleerde **algemene academische vaardigheden**.

I. Elementaire onderzoeksvaardigheden, waaronder heuristische vaardigheden

De afgestudeerde Bachelor kan

- Vakwetenschappelijke literatuur verzamelen en selecteren met behulp van traditionele en digitale methoden en technieken; deze analyseren en beoordelen op kwaliteit en betrouwbaarheid; en op basis hiervan een goed afgebakende probleemstelling formuleren.
- Onder begeleiding een onderzoek van beperkte omvang opzetten en uitvoeren met inachtneming van de voor het vakgebied relevante traditionele en digitale methoden en technieken; en op basis hiervan een beargumenteerde conclusie formuleren.
- Ook buiten zijn eigen vakgebied gebruik maken van zijn verworven onderzoeksvaardigheden

II. Schriftelijke presentatievaardigheden

De afgestudeerde Bachelor kan

- Onderzoeksresultaten helder en beargumenteerd uiteenzetten
- Een antwoord formuleren op vragen betreffende (een onderwerp in) het vakgebied: in de vorm van een heldere en goed opgebouwde schriftelijke presentatie; overeenkomend met de criteria die het vakgebied daaraan stelt; met gebruikmaking van relevante illustratie- of multimediale technieken; en gericht op een specifieke doelgroep.

III. Mondelinge presentatievaardigheden

De afgestudeerde Bachelor kan

- Onderzoeksresultaten helder en beargumenteerd uiteenzetten
- Een antwoord formuleren op vragen betreffende (een onderwerp in) het vakgebied: in de vorm van een heldere en goed opgebouwde mondelinge presentatie; overeenkomend met de criteria die het vakgebied daaraan stelt; met gebruikmaking van moderne presentatietechnieken; en gericht op een specifieke doelgroep.

IV. Samenwerkings- en leervaardigheden

De afgestudeerde Bachelor kan

- Actief deelnemen aan een vakinhoudelijke discussie
- Sociaal en communicatief optreden in samenwerkingssituaties
- Op constructieve wijze aan medestudenten feedback geven en van medestudenten feedback ontvangen en gegronde kritiek verwerken tot een herziening van het eigen standpunt of de eigen argumentatie
- Aanwijzingen en kritiek van begeleiders goed verwerken, en in nieuwe situaties met eerder gegeven aanwijzingen en kritiek rekening houden
- Een realistische planning kunnen maken en zich houden aan overeengekomen plannings- en prioritering.

Bacheloropleiding Godgeleerdheid

Naast algemene academische vaardigheden hebben afgestudeerden van de bacheloropleiding Godgeleerdheid de onderstaande eindkwalificaties bereikt:

- De bachelor heeft kennis van de volgende religieuze tradities in hun historische verschijningsvormen: christendom en islam, alsmede van twee van de volgende religieuze tradities: antieke godsdiensten, hindoeïsme, boeddhisme, jodendom en nieuwe religieuze bewegingen. Het christendom wordt nader bestudeerd langs de lijnen van een aantal van de belangrijke sub-disciplines van de godgeleerdheid:
  - de bachelor is in staat oudtestamentische, hellenistisch-joodse, nieuwtestamentische en kerkhistorische bronnen, waartoe de bachelor zelfstandig toegang heeft, wetenschappelijk verantwoord te interpreteren;
  - de bachelor is in staat vragen van godsdienstige of morele aard te beschrijven en te analyseren in het licht van de wijsgerige traditie;
  - de bachelor heeft kennisgenomen van godsdienstwetenschappelijke methoden om religieuze verschijnselen te beschrijven en te analyseren;
  - de bachelor heeft kennisgenomen van godsdienstsociologische onderzoeksmethoden en van de toepassing hiervan op religieus-maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen;
  - de bachelor heeft kennisgenomen van godsdienstpsychologische onderzoeksmethoden op het gebied van zingevingsvraagstukken.
- De bachelor kan op die terreinen gegevens en informatie kritisch beoordelen, problemen formuleren en analyseren, zelfstandig materiaal en informatie verzamelen en/of argumenten aanvoeren voor mogelijke oplossingen.
- De bachelor is in staat zowel mondeling als schriftelijk verslag te doen van onderzoek naar een onderwerp van tamelijk grote omvang en zich hierbij te verantwoorden volgens de in de wetenschap geldende regels.
- De bachelor heeft door middel van het volgen van een keuzevak van 30 ECTS-punten zijn/haar kennis en vaardigheden op één of twee van de theologische deeldisciplines verdiept, of in een keuzevak zijn/haar kennis en vaardigheden verbreed op het gebied van een buiten de theologie liggend vak, dan wel een keuzevak gevolgd dat hem/haar voorbereidt op een concreet omschreven maatschappelijke loopbaan.
- De bachelor kan de kennis en vaardigheden vermeld onder a. t/m d. in de praktijk te nutte maken in beroepen of functies die toepassing van wetenschappelijke theologische kennis vragen.
- De bachelor bezit de leervaardigheden en de inhoudelijke kennis om een masteropleiding op het gebied van de godgeleerdheid aan te vangen.

Bacheloropleiding Islamitische Theologie

Naast algemene academische vaardigheden hebben afgestudeerden van de bacheloropleiding Islamitische Theologie die voor 1 september 2012 met de studie zijn gestart, de onderstaande eindkwalificaties bereikt:

- De bachelor beheerst het Arabisch zoals gebruikt in discussies over dogmatische, juridische en ethische zaken, in heden en verleden, op een dusdanig niveau dat substantiële literatuur zelfstandig gelezen kan worden.
- De bachelor heeft kennis en begrip van islamitische bronteksten, van theologische, wetsgeleerde en praktische verhandelingen uit verschillende periodes en stromingen, zowel soennitisch als sjii'tisch, en van de geloofspraktijk, op zodanig niveau dat claims ten aanzien van opvattingen en gebruiken in een of meer islamitische stromingen op hun

merites kunnen worden beoordeeld in relatie tot de in de betreffende stromingen als normatief aanvaarde literatuur.

- De bachelor heeft kennis van christendom en jodendom als levende godsdiensten.
- De bachelor heeft kennis van moderne godsdienstwetenschappelijke en sociaalwetenschappelijke methoden in de bestudering van godsdiensten.
- De bachelor heeft kritische zin en analytisch vermogen alsmede de bekwaamheid om inzichten uit verschillende tradities te combineren bij het beoordelen van literaire of historische data of waarheidsclaims.
- De bachelor is in staat op het aan de orde zijnde terrein wetenschappelijke problemen te formuleren en analyseren, zelfstandig informatie te verzamelen en de geldigheid daarvan te beoordelen, voorstellen te doen voor verder onderzoek, en argumenten aan te dragen voor de oplossing van de geformuleerde problemen.
- De bachelor is in staat de kennis en vaardigheden vermeld in de voorafgaande eindtermen in de praktijk ten nutte te maken in beroepen of functies die de toepassing van godsdienstwetenschappelijke kennis op bachelorniveau vragen.
- De bachelor is in staat tot heldere presentatie van inzichten en analyses, zowel schriftelijk als mondeling, zowel voor een publiek van specialisten als voor een publiek van niet-specialisten.

Naast algemene academische vaardigheden hebben afgestudeerden die na 1 september 2012 met de studie zijn gestart en het **bachelorprogramma Islamstudies** volgen, de onderstaande eindkwalificaties bereikt:

- De bachelor heeft kennis van moderne godsdienstwetenschappelijke, sociaalwetenschappelijke en (cultuur-)historische methoden in de bestudering van de islam.
- De bachelor heeft kennis van de islam als normatief systeem en als geleefde praktijk in zijn historische, geografische en sociale verscheidenheid en de relaties daartussen.
- De bachelor heeft kennis en begrip van islamitische bronnen en praktijken en van theologische, rechtsgeleerde en praktische verhandelingen (in vertaling dan wel in de originele taal) uit verschillende periodes en stromingen, zowel soennitisch als sjii'tisch, in de vorm van:
  - gezaghebbende islamitische bronnen;
  - alternatieve visies en minderheidsstandpunten met name wat betreft de hedendaagse discussies;
  - de geleefde praktijk van moslims in heden en verleden en in hun respectievelijke maatschappelijke context.
- De bachelor kan op het terrein van de studie van islam en moslimse samenlevingen problemen formuleren en analyseren, zelfstandig materiaal en informatie verzamelen en op hun geldigheid beoordelen, en argumenten aanvoeren voor mogelijke oplossingen van de geformuleerde problemen.
- De bachelor heeft zich ontwikkeld tot specialist op het gebied van de islam in een bepaalde regio, te weten: het Westen, het Midden-Oosten, Indonesië of een andere regio naar keuze. Bij het onderzoek naar de islam in de betreffende regio is de bachelor in staat gebruik te maken van methoden van historisch/literair onderzoek; en één van de volgende twee: (i) methoden van sociaalwetenschappelijk onderzoek; of (ii) kennis van de relevante taal in de gekozen regio. De bachelor heeft de mogelijkheid in het kader van zijn/haar programma te kiezen voor de bestudering van een van de volgende talen: Arabisch, Perzisch, Turks, Indonesisch, Hindi/Urdu, Swahili.

- De bachelor heeft door middel van het volgen van een keuzevak, een buitenlandverblijf of een stage van 30 ECTS zijn/haar kennis en vaardigheden op het gebied van de gekozen specialisatie verdiept, dan wel zijn/haar kennis en vaardigheden op het gebied van een buiten de specialisatie liggend vak verbreed, of een keuzevak gevolgd dat hem/haar heeft voorbereid op een concreet omschreven maatschappelijke loopbaan.
- De bachelor is in staat de kennis en vaardigheden zoals omschreven in de voorafgaande eindtermen in de praktijk in te zetten in beroepen of functies die deskundigheid over de islam en moslimse samenlevingen op bachelorniveau vragen.
- De bachelor is in staat tot heldere presentatie van inzichten en analyses, zowel schriftelijk als mondeling, en zowel voor een publiek van specialisten als voor een publiek van niet-specialisten.

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

Naast algemene academische vaardigheden hebben afgestudeerden van de bacheloropleiding Wereldgodsdiensten de onderstaande eindkwalificaties bereikt:

- De bachelor heeft kennis van de antieke godsdiensten, hindoeïsme, boeddhisme, jodendom, christendom en islam in hun historische verschijningsvormen.
- De bachelor heeft kennis van hedendaagse verschijningsvormen van religie.
- De bachelor heeft godsdienstwetenschappelijke kennis van algemene en vergelijkende aard.
- De bachelor heeft kennisgenomen van de beginselen van de verschillende methoden die tot het geheel van de godsdienstwetenschap behoren, hetgeen inhoudt dat de bachelor:
  - bekend is met de historisch-kritische studie van religieuze teksten;
  - in staat is vragen van godsdienstige of morele aard te beschrijven en te analyseren in het licht van de wijsgerige traditie;
  - in staat is religieuze verschijnselen te beschrijven en te analyseren volgens godsdienstwetenschappelijke methoden;
  - heeft kennisgenomen van godsdienstsociologische onderzoeksmethoden van religieus-maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen;
  - heeft kennisgenomen van godsdienstpsychologische onderzoeksmethoden van zingevingsvraagstukken;
  - heeft kennisgenomen van de onderzoeksmethoden van de antropologie van de religie.
- De bachelor kan op het terrein van religie problemen formuleren en analyseren, zelfstandig materiaal en informatie verzamelen en op hun geldigheid beoordelen, en argumenten aanvoeren voor mogelijke oplossingen van de geformuleerde problemen.
- De bachelor is in staat zowel mondeling als schriftelijk verslag te doen van onderzoek naar een onderwerp van tamelijk grote omvang en zich hierbij te verantwoorden volgens de in de wetenschap geldende regels.
- De bachelor heeft een specialistische godsdienstwetenschappelijke competentie op het gebied van één godsdienstige traditie dan wel op het gebied van de vergelijkende godsdienstwetenschap, hetgeen inhoudt dat de bachelor:
  - ofwel historisch-literair onderzoek kan doen op het terrein van zijn/haar specialisatie, zodanig dat hij/zij religieuze teksten in de grondtaal kan lezen en zich zelfstandig kan bewegen in de interpretatiegeschiedenis van deze teksten,
  - ofwel volgens de methoden en technieken van de sociale wetenschappen onderzoek kan doen naar verschijnselen die zich heden ten dage voordoen in de religie waarin hij/zij zich heeft gespecialiseerd,

- door middel van het volgen van een keuzevak van 30 ECTS-punten zijn/haar kennis en vaardigheden op het gebied van de specialisatie heeft verdiept, dan wel zijn/haar kennis en vaardigheden heeft verbreed op het gebied van een buiten de specialisatie liggend vak, dan wel een keuzevak gevolgd dat hem/haar voorbereidt op een concreet omschreven maatschappelijke loopbaan.
- Ook zonder de onder punt g. genoemde keuzevakken is de bachelor in staat de kennis en vaardigheden vermeld onder a. t/m j. in de praktijk ten nutte te maken in beroepen of functies die toepassing van godsdienstwetenschappelijke kennis vergen.

Masteropleiding Theology and Religious Studies

Afgestudeerden van de masteropleiding Theology and Religious Studies hebben de onderstaande eindkwalificaties bereikt:

- the master is able to design, conduct and evaluate research in the field of Religious Studies in general and the field of specialization in particular, against the background of current and past academic debates;
- the master is able to employ the scholarly methods commonly used in his or her discipline of specialization;
- the master has the ability to integrate knowledge and handle complexity, formulate judgments with incomplete or limited information, offer suggestions for further research and arguments for solution of problems;
- the master is able to adequately and creatively use his or her knowledge and skills in professions that require knowledge of Religious Studies in general and his or her field of specialization in particular;
- the master can communicate conclusions of his or her research, and the knowledge and rationale underpinning these, to specialist and non-specialist audiences, clear and unambiguously.

Bijlage 4: Overzicht van de programma's

Bacheloropleiding Godgeleerdheid

Het volledige programma (180 EC) bestaat uit drie jaar van elk 60 EC. Het vaste gedeelte van 150 EC bestaat uit:

- algemeen godsdienstwetenschappelijke vakken, in jaar één en twee – 35 EC
- inleidingen in de verschillende religieuze tradities, in jaar één en twee – 15 EC
- kernvakken rond de studie van het Christendom, verspreid over drie jaren – 90 EC
- eindwerkstuk, in jaar drie – 10 EC

Een universitaire minor van 30 EC, in jaar drie. Deze keuzeruimte kan bestaan uit een coherent geheel van vakken over een nieuw vakgebied, een eigen samengesteld pakket van vakken binnen en/of buiten de eigen opleiding, een keuzepakket dat één of meerdere vaste programmaonderdelen uitdiept, of het vakkenpakket van de 'educatieve minor' die voorbereid is op het leraarschap. De examencommissie beoordeelt de individuele voorstellen.

Programma jaar één

- 10 EC Grieks voor niet-classici I
- 5 EC Inleiding godsdienstwetenschap
- 5 EC Inleiding sociaalwetenschappelijke benaderingen van godsdienst en geloof
- 5 EC Literatuur en cultuur van het Oude Israël
- 5 EC Islamologie
- 10 EC Grieks voor niet-classici II
- 5 EC Christendom: middeleeuwen en reformatie
- 5 EC Geschiedenis van de filosofie
- 5 EC Godsdienstwijsbegeerte
- 5 EC Keuzevak: Inleiding hindoeïsme of Nieuwe religieuze bewegingen en new age

Programma jaar twee

- 10 EC Bijbels Hebreeuws I
- 5 EC Godsdienstpsychologie
- 5 EC Inleiding tot het nieuwe testament
- 5 EC Modern Christendom I
- 5 EC Keuzevak: Inleiding boeddhisme of Antieke godsdiensten of Inleiding Jodendom
- 5 EC Bijbels Hebreeuws II
- 5 EC Ethiek
- 5 EC Exegese Nieuwe Testament I
- 5 EC Exegese Oude Testament I
- 5 EC Godsdienstsociologie
- 5 EC Modern Christendom II

Programma jaar drie

- 5 EC Exegese Nieuwe Testament II
- 5 EC Exegese Oude Testament II
- 15 EC Keuzeruimte
- 5 EC Scriptie
- 5 EC Exegese Nieuwe Testament III
- 5 EC Exegese Oude Testament III
- 15 EC Keuzeruimte
- 5 EC Scriptie

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

Het volledige programma (180 EC) bestaat uit drie jaar van elk 60 EC.

Het eerste jaar is voor iedereen hetzelfde en omvat 25 EC aan algemeen godsdienstwetenschappelijke vakken en 35 EC aan inleidingen in verschillende religieuze tradities.

In jaren twee en drie wordt voortgebouwd op de godsdienstwetenschappelijke inleidingen met een gezamenlijk programma van 30 EC.

De overige 90 EC worden gevuld met vier blokken:

- religiespecialisatie – 30 EC
- methodische verdieping, historisch-literair of sociaalwetenschappelijk – 20 EC
- bachelorwerkstuk, in jaar drie – 10 EC
- universitaire minor, in jaar twee of drie – 30 EC

Religiespecialisaties vallen samen met de afstudeerrichtingen: Antieke godsdiensten, Boeddhisme, Christendom, Hindoeïsme, Islam, Jodendom, Nieuwe religieuze bewegingen.

Behalve de universitair vastgestelde en goedgekeurde minoren, moeten alle invullingen aan de examencommissie worden voorgelegd die het voorstel beoordeelt op niveau en samenhang.

Programma jaar één

- 5 EC Inleiding godsdienstwetenschap
- 5 EC Inleiding sociaalwetenschappelijke benaderingen van godsdienst en geloof
- 5 EC Inleiding antieke godsdiensten
- 5 EC Introduction to Buddhism
- 5 EC Jodendom- inleiding
- 5 EC Islamologie
- 5 EC Geschiedenis van het Christendom
- 5 EC Inleiding hindoeïsme
- 5 EC Introduction to New Religions
- 5 EC Geschiedenis van de filosofie
- 5 EC Godsdienstwijsbegeerte
- 5 EC Seminar I vergelijkende godsdienstwetenschap

Programma jaar twee

- 5 EC Antropologie van de religie
- 5 EC Godsdienstpsychologie
- 5 EC Wetenschapsfilosofie
- 10 EC Specialisatie cursus afstudeerrichting
- 5 EC Keuzevak per specialisatie: Methoden & Technieken of Taal volgens specialisatie
- 5 EC Ethiek
- 5 EC Godsdienstsociologie
- 5 EC Seminar II vergelijkende godsdienstwetenschap
- 5 EC Specialisatie cursus afstudeerrichting
- 10 EC Keuzevak per specialisatie: Methoden & Technieken II of Taal II volgens specialisatie

Programma jaar drie

- 10 EC Specialisatie cursus afstudeerrichting
- 15 EC Vrije keuzeruimte

- 5 EC Sharia and national law in the Muslim world
- 5 EC Modern Islamic theology
- 10 EC Keuze specialisatie: Taalvariant: grammatica + tekstcollege
  Sociaalwetenschappelijke variant: Methoden & Technieken III

Masteropleiding Theology and Religious Studies

Het programma van de masteropleiding bestaat uit één jaar van 60 EC onderverdeeld in:

- een gemeenschappelijk blok voor alle studenten – 10 EC
- een blok met vakken verbonden aan de gekozen specialisatie (track) – 15 EC
- een blok met keuzevakken (eventueel stage of buitenlandverblijf) – 15 EC
- een scriptie over een onderwerp gerelateerd aan de specialisatie – 20 EC

Studenten kunnen instromen in februari en september. Het basisvak “Required general course” wordt gedurende het hele jaar aangeboden en studenten leggen examen af na hun tweede semester.

Specialisaties vallen samen met de afstudeerrichtingen: Biblical Studies, Judaism, Christianity, Islam in the Contemporary West, Religion Culture and Society.

Keuzevakken worden voorafgaandelijk goedgekeurd door de examencommissie en de begeleider.

Programma semester één

- 0 EC Required general course Religious Studies
- 5 EC Comparative Religion: Themes and Topics in the Study of Religion
- 10 EC Specialisation courses
- 5 EC Electives
- 10 EC Thesis

Programma semester twee

- 5 EC Required general course Religious Studies
- 10 EC Electives
- 10 EC Thesis
- 5 EC Specialisation courses

Specialisatiecursussen (SC) en keuzevakken per afstudeerrichting

Biblical Studies

- 5 EC Archaeology of ancient religions
- 5 EC Judaism in the Greco-Roman period
- 5 EC Literature and Religion of Ancient Israel
- 5 EC Foundations of Early Christian Tradition
- 5 EC Hebrew Bible and its Reception
- 5 EC Hellenistic Religions

Christianity

- 5 EC Global Christianity: the Middle East (SC)
- 5 EC Seminar (SC)
- 5 EC Self-secularization or the adaptability of Christianity
- 5 EC Foundations of Early Christian Tradition
- 5 EC Religion, art and identity of Christian societies in the Middle East

Islam in the Contemporary West

- 5 EC Interpreting Islam (SC)
- 5 EC Islamic Jurisprudence for Muslims in Europe (SC)
- 5 EC Anthropology of Muslim Societies
- 5 EC Piety, Modernity and Gender in Islam
- 5 EC European policies and jurisprudence
- 5 EC Culture and society in the Medieval Muslim World

Religion, Culture and Society

- 5 EC Ethics and Religion
- 5 EC Sociology of Religion
- 5 EC Philosophy of Religion
- 5 EC Indian Philosophy II
- 5 EC Religion and Politics
- 5 EC Psychology of Religion
- 5 EC Hellenistic Religions

Bijlage 5: Kwantitatieve gegevens over de opleidingen

Instroom-, doorstroom- en uitstroomgegevens

Bacheloropleiding Godgeleerdheid

Instroom voltijd

Jaar	Cohortomvang met vooropleidingscategorie					Totaal
	VWO	HBO prop	HBO*	Buitenland	Overig	
02/ 03	8	2	0	1	3	14
03/ 04	6	0	2	0	0	8
04/ 05	3	1	1	0	3	8
05/ 06	4	1	1	0	4	10
06/ 07	5	0	3	1	2	11
07/ 08	7	0	2	0	1	10
08/ 09	10	1	1	0	0	12
09/ 10	6	1	2	1	1	11
10/ 11	1	0	0	0	1	2

*Hbo is inclusief de studenten die een schakelprogramma/pre-master doen

Instroom deeltijd

Jaar	Cohortomvang met vooropleidingscategorie					Totaal
	VWO	HBO prop	HBO*	Buitenland	Overig	
02/ 03	1	0	1	0	0	2
03/ 04	1	0	0	0	1	2
04/ 05	0	1	0	0	2	3
05/ 06	0	1	0	0	1	2
06/ 07	0	0	1	0	5	6
07/ 08	0	0	0	0	1	1
08/ 09	0	0	1	0	1	2
09/ 10	0	0	0	0	1	1
10/ 11	0	0	0	0	4	4

*Hbo is inclusief de studenten die een schakelprogramma/pre-master doen

Rendement voltijd

Cohort	Omvang	% van	Bachelorrendement van herinschrijvers					hoop
			na 3 jaar	na 4 jaar	na 5 jaar	na 6 jaar	> 6 jaar	/inst
	herins.	totale cohort						> 6 jaar
	absoluut	Percentage (cumulatief), wordt niet vermeld als het totaal kleiner dan 4 is						
02/ 03	9	64	33	56	67	89	89	89
03/ 04	4	50	0	25	50	50	50	50
04/ 05	7	88	0	0	43	57	71	71
05/ 06	6	60	50	83	83	83		
06/ 07	9	82	44	56	56			
07/ 08	8	80	13	50				
08/ 09	10	83	30					
09/ 10	8	73						
10/ 11	1							

Rendement deeltijd

Cohort	Omvang	% van	Bachelorrendement van herinschrijvers					hoop
			na 3 jaar	na 4 jaar	na 5 jaar	na 6 jaar	> 6 jaar	/inst
	herins.	totale cohort						> 6 jaar
	absoluut	Percentage (cumulatief), wordt niet vermeld als het totaal kleiner dan 4 is						
02/ 03	1							
03/ 04	0							
04/ 05	3							
05/ 06	2							
06/ 07	3							
07/ 08	1							
08/ 09	1							
09/ 10	1							
10/ 11	4	100						

Uitstroom voltijd en deeltijd samen

Jaar	Aantal Geslaagden
03/ 04	0
04/ 05	3
05/ 06	3
06/ 07	3
07/ 08	9
08/ 09	13
09/ 10	4
10/ 11	8

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

Instroom voltijd

Jaar	Cohortomvang met vooropleidingscategorie					Totaal
	VWO	HBO prop	HBO*	Buitenland	Overig	
02/ 03	2	1	2	0	2	7
03/ 04	7	2	2	0	1	12
04/ 05	11	2	0	1	2	16
05/ 06	7	3	2	0	0	12
06/ 07	13	2	0	0	2	17
07/ 08	9	5	2	0	2	18
08/ 09	7	3	0	1	1	12
09/ 10	9	1	0	0	3	13
10/ 11	15	1	0	0	1	17

* HBO is inclusief de studenten die een schakelprogramma/premaster doen

Instroom deeltijd

Jaar	Cohortomvang met vooropleidingscategorie					Totaal
	VWO	HBO prop	HBO*	Buitenland	Overig	
02/ 03	0	0	3	0	3	6
03/ 04	1	1	1	0	4	7
04/ 05	0	0	3	0	1	4
05/ 06	0	0	1	0	1	2
06/ 07	1	0	1	0	2	4
07/ 08	1	0	1	0	2	4
08/ 09	0	0	2	0	1	3
09/ 10	0	0	1	0	2	3
10/ 11	0	0	1	0	1	2

* HBO is inclusief de studenten die een schakelprogramma/premaster doen

Rendement voltijd

Cohort	Omvang	% van	Bachelorrendement van herinschrijvers					hoop
			na 3 jaar	na 4 jaar	na 5 jaar	na 6 jaar	> 6 jaar	/inst
	herins.	totale cohort						> 6 jaar
	absoluut	Percentage (cumulatief), wordt niet vermeld als het totaal kleiner dan 4 is						
02/ 03	5	71	20	20	40	60	60	60
03/ 04	8	67	0	50	63	75	75	75
04/ 05	12	75	8	25	25	42	50	50
05/ 06	6	50	0	33	67	67		
06/ 07	12	71	0	42	58			
07/ 08	13	72	15	46				
08/ 09	9	75	11					
09/ 10	10	77						
10/ 11	13	76						

Rendement deeltijd

Cohort	Omvang	% van	Bachelorrendement van herinschrijvers					hoop
			na 3 jaar	na 4 jaar	na 5 jaar	na 6 jaar	> 6 jaar	/inst
	herins.	totale cohort						> 6 jaar
	Absoluut	Percentage (cumulatief), wordt niet vermeld als het totaal kleiner dan 4 is						
02/ 03	5	83	20	20	20	20	40	40
03/ 04	4	57	0	25	25	50	50	50
04/ 05	4	100	0	0	25	25	25	25
05/ 06	0							
06/ 07	1							
07/ 08	4	100	0	0				
08/ 09	1							
09/ 10	2							
10/ 11	1							

Uitstroom voltijd en deeltijd samen

Jaar	Aantal Geslaagden
04/ 05	3
06/ 07	9
07/ 08	4
08/ 09	13
09/ 10	12
10/ 11	12

Bacheloropleiding Islamitische Theologie/Islamstudies

Instroom voltijd

Jaar	Cohortomvang met vooropleidingscategorie					Totaal
	VWO	HBO prop	HBO*	Buitenland	Overig	
06/ 07	1	1	2	0	5	9
07/ 08	4	5	2	0	1	12
08/ 09	0	1	0	0	2	3
09/ 10	1	0	2	0	0	3
10/ 11	2	1	0	0	0	3

* HBO is inclusief de studenten die een schakelprogramma/premaster doen

Instroom deeltijd

Jaar	Cohortomvang met vooropleidingscategorie					Totaal
	VWO	HBO prop	HBO*	Buitenland	Overig	
08/ 09	0	0	2	0	0	2
09/ 10	0	1	3	0	2	6
10/ 11	0	0	0	2	1	3

* HBO is inclusief de studenten die een schakelprogramma/premaster doen

Rendement voltijd

Cohort	Omvang	% van totale cohort	Bachelorrendement van herinschrijvers					hoop
			na 3 jaar	na 4 jaar	na 5 jaar	na 6 jaar	> 6 jaar	> 6 jaar
	absoluut	Percentage (cumulatief), wordt niet vermeld als het totaal kleiner dan 4 is						
06/ 07	7	78	14	43	43			
07/ 08	8	67	0	38				
08/ 09	3							
09/ 10	1							
10/ 11	3							

Rendement deeltijd

Cohort	Omvang	% van totale cohort	Bachelorrendement van herinschrijvers					hoop
			na 3 jaar	na 4 jaar	na 5 jaar	na 6 jaar	> 6 jaar	> 6 jaar
	absoluut	Percentage (cumulatief), wordt niet vermeld als het totaal kleiner dan 4 is						
08/ 09	2							
09/ 10	2							
10/ 11	3							

Uitstroom voltijd en deeltijd samen

Jaar	Aantal Geslaagden
08/ 09	2
09/ 10	4
10/ 11	3

Masteropleiding Islamitische Theologie

Instroom

	Cohortomvang en onderwijs-herkomst masterinstroom				
	Eigen	Andere universiteiten			
Jaar	universiteit	NL	HBO	Buiten HO	Totaal
06/ 07	0	1	0	3	4
07/ 08	0	0	1	1	2
08/ 09	1	0	0	0	1
09/ 10	2	0	0	0	2
10/ 11	2	0	0	3	5

Rendement

	Eigen universiteit		Andere universiteit NL		HBO		Buiten HO	
afstudeer	Geslaagd	Duur opl.	Geslaagd	Duur opl.	Geslaagd	Duur opl.	Geslaagd	Duur opl.
cohort	absoluut	gem in mnd	absoluut	gem in mnd	absoluut	gem in mnd	absoluut	gem in mnd
07/ 08			1	24			1	24
08/ 09							1	12
10/ 11	1	12			1	44		

Uitstroom

Jaar	Aantal Geslaagden
07/ 08	2
08/ 09	1
10/ 11	2

Masteropleiding Godgeleerdheid

Instroom voltijd

	Cohortomvang en onderwijs-herkomst masterinstroom				Totaal
	Eigen universiteit	Andere universiteiten		Buiten HO	
Jaar	universiteit	NL	HBO	Buiten HO	Totaal
04/ 05	0	2	0	0	2
05/ 06	2	2	0	0	4
06/ 07	0	0	0	2	2
07/ 08	2	1	0	1	4
08/ 09	16	4	0	2	22
09/ 10	20	2	0	2	24
10/ 11	8	1	0	2	11

Instroom deeltijd

	Cohortomvang en onderwijs-herkomst masterinstroom				Totaal
	Eigen universiteit	Andere universiteiten		Buiten HO	
Jaar	universiteit	NL	HBO	Buiten HO	Totaal
04/ 05	0	0	0	2	2
05/ 06	0	1	0	0	1
06/ 07	0	0	1	0	1
08/ 09	1	0	0	0	1
09/ 10	0	2	0	0	2
10/ 11	1	0	0	0	1

Rendement voltijd

	Eigen universiteit		Andere universiteit NL		HBO		Buiten HO	
	aantal	verbljfs-duur (gem in mnd)	aantal	verbljfs-duur (gem in mnd)	aantal	verbljfs-duur (gem in mnd)	Aantal	verbljfs-duur (gem in mnd)
cohort	geslaagd	duur (gem in mnd)	geslaagd	duur (gem in mnd)	geslaagd	duur (gem in mnd)	Geslaagd	duur (gem in mnd)
05/ 06			2	13				
07/ 08	2	72			1	12	2	16
08/ 09	9	56	1	45			2	12
09/ 10	6	61	2	43			3	30
10/ 11	13	66	2	23			1	29

Rendement deeltijd

	Eigen universiteit		Andere universiteit NL		HBO		Buiten HO	
	aantal	verblijfs- duur	aantal	verblijfs- duur	aantal	verblijfs- duur	Aantal	verblijfs- duur
cohort	geslaagd	(gem in mnd)	geslaagd	(gem in mnd)	geslaagd	(gem in mnd)	Geslaagd	(gem in mnd)
06/ 07			1	24	1	1		

Uitstroom voltijd en deeltijd samen

Jaar	Aantal Geslaagden
05/ 06	2
06/ 07	2
07/ 08	5
08/ 09	12
09/ 10	11
10/ 11	16

Contacturen

Tijdens de gehele bachelorstudie staat gemiddeld 12 uur per week college ingeroosterd, 2 uur per cursus. Afhankelijk van de keuzeprogramma's kan dit aantal licht afwijken: bij een taalstudie loopt dit bijvoorbeeld op naar 14 of 16 uur per week. Naast de ingeroosterde uren vinden regelmatig besprekingen plaats over studievoortgang, papers en eindwerkstuk. In vergelijking met andere opleidingen besteden docentmentoren en studiebegeleiding volgens de kritische reflectie relatief veel tijd aan één-op-één begeleiding van studenten. Masterstudenten volgen tussen 8 en 12 uur college per week.

Gerealiseerde docent-studentratio

In de kritische reflectie wordt aangegeven dat het niet eenvoudig is om een juiste inschatting te maken van de **docent-studentratio**. Dit omdat docenten niet voor slechts één opleiding worden ingezet, maar in dienst zijn van een instituut en van daarin voor meerdere opleidingen onderwijs verzorgen. De faculteit heeft de docentstudentratio voor alle opleidingen op dezelfde manier laten berekenen, namelijk op basis van de totaal beschikbare onderwijscapaciteit voor Geesteswetenschappen en alle ingeschreven bachelor- en masterstudenten. De facultaire docent-studentratio bedraagt 1:17,5. Indien gerekend wordt volgens de facultaire normen, gaat het – afhankelijk van de gevisiteerde opleiding – om een verhouding tussen afgerond 1:3 en 1:5. Omdat vrijwel alle docenten in andere opleidingen worden ingezet, is het volgens de kritische reflectie reëler om de docentstudentratio over het geheel van de gevisiteerde godsdienstwetenschappelijke opleidingen te bekijken: op basis van 145 ingeschreven studenten en ongeveer 15 fte aan onderwijsstaf leidt dit tot een ratio van 1:10. Hierbij is niet inbegrepen dat veel colleges door bijvakstudenten worden gevolgd en dat eigen studenten keuzevakken volgen bij docenten van andere instituten die niet bij de 15 fte zijn gerekend.

Docentkwaliteit

Bacheloropleiding Godgeleerdheid

Graad	MA	PhD	BKO
Percentage	100 %	84,2 %	15,8 %

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

Graad	MA	PhD	BKO
Percentage	100 %	84,2 %	15,8 %

Bacheloropleiding Islamitische Theologie/Islamstudies

Graad	MA	PhD	BKO
Percentage	100 %	84,2 %	15,8 %

Masteropleiding Theology and Religious Studies

Graad	MA	PhD	BKO
Percentage	100 %	80,9 %	19,1 %

Bijlage 6: Bezoekprogramma

maandag	25 maart	
15.30	18.45	Vorbereidende vergadering commissie
dinsdag	26 maart	
9.00	10.00	Inhoudelijk verantwoordelijken <ul style="list-style-type: none"> • Prof. dr. Wim van den Doel (decaan) • Prof. dr. mr. Maurits Berger (opleidingsvoorzitter) • Dr. Elizabeth den Boer (stuco) • Sanne Arens (beleidsmedewerker)
10.00	10.45	Studenten BA godgeleerdheid <ul style="list-style-type: none"> • Narik Semonian • Lies van Heteren • Josine Heijnen • Douwe de Roest
10.45	11.30	Docenten BA godgeleerdheid <ul style="list-style-type: none"> • Prof. dr. J.K. Zangenberg • Prof. dr. B. ter Haar Romeny • Prof. dr. E.G.E. van der Wall
11.30	12.30	Intern overleg commissie BA godgeleerdheid
12.30	13.30	Lunch
13.30	14.15	Studenten BA Islamitische Theologie <ul style="list-style-type: none"> • Eveline van Rijn • Sahin Meysami Azad • Arnold Mol • Soumia Ait Hida
14.15	15.00	Docenten BA Islamitische Theologie <ul style="list-style-type: none"> • Prof. dr. mr. M. Berger • Dr. N.M. Dessing • Prof. dr. L. Buskens
15.00	16.00	Intern overleg commissie BA Islamitische Theologie
16.00	16.45	Studenten BA Wereldgodsdiensten <ul style="list-style-type: none"> • Arinde Jonker • Sanne Gersonius • Bob van Strijen • Sabrina van Noort • Nina van Rijen
16.45	17.30	Docenten BA Wereldgodsdiensten <ul style="list-style-type: none"> • Prof. dr. A.F. de Jong • Drs. M. Davidsen • Dr. E.M. de Boer • Dr. U. Ryad • Dr. W. Hofstee • Dr. N. Mohkamsing
17.30	18.15	Alumni <ul style="list-style-type: none"> • Sjoerd van der Vijver (onderwijs)

		<ul style="list-style-type: none"> • Khadidja Kadrouch-Outmany (promovenda FSW Leiden) • Said Amrani (Imam / onderwijs) • Jurjen Donkers – werkzoekende
18.15	19.00	Intern overleg commissie BA Wereldgodsdiensten
woensdag	27 maart	
8.45	9.30	Intern overleg commissie
9.30	10.15	Studenten MA Theology and Religious Studies <ul style="list-style-type: none"> • Tieke Jansen • Stephanie Nikolaidis • Tolga Jeker • Wenda den Hollander • Simone Kleppe
10.15	11.00	Docenten MA Theology and Religious Studies <ul style="list-style-type: none"> • Prof. dr. A.F. de Jong • Prof. dr. E.G.E. van der Wall • Prof. dr. J.K. Zangenberg • Dr. M.M.I. Ghaly
11.00	12.00	Intern overleg commissie MA Theology and Religious Studies
12.00	12.45	Examencommissieleden + studieadviseur <ul style="list-style-type: none"> • Prof. dr. J. Frishman (voorzitter) • Dr. U. Ryad • Dr. E.P. den Boer (stuco)
12.45	13.30	Lunch
13.30	14.30	Opleidingscommissie <ul style="list-style-type: none"> • Dr. H.W. Sneller (voorzitter) • Prof. dr. R.B. ter Haar Romeny • M. Valk • C. van Beveren
14.30	15.00	Intern overleg commissie
15.00	15.45	Management <ul style="list-style-type: none"> • Prof. dr. mr. Maurits Berger (opleidingsvoorzitter) • Prof. dr. Wim van den Doel (decaan) • Prof. dr. Heleen Murre-van der Berg (port. Onderwijs) • Drs. Jolande Riel (port. Bedrijfsvoering) • Emma Kastelein (assessor) • Sanne Arens (beleidsmedewerker)
15.45	16.45	Inlooppreekuur
16.45	17.45	Intern overleg commissie: vaststellen voorlopige bevindingen
17.45	18.00	Openbare presentatie voorlopige bevindingen, gevolgd door borrel Locatie: Brasserie Faculty Club, Academiegebouw

Bijlage 7: Bestudeerde afstudeerscripties en documenten

Voor het bezoek heeft de commissie de afstudeerscripties bestudeerd van de studenten met de volgende studentnummers:

Bacheloropleiding Godgeleerdheid

1044 1065 1088 1107 1121
1062 1070 1098 1108 1124
1064 1086 1106 1110 1128

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

1041 1058 1089 1100 1113
1049 1071 1090 1101 1130
1055 1075 1094 1109 1135

Bacheloropleiding Islamitische Theologie/ Islamstudies

887 1004 1037 1104
888 1033 1084
902 1034 1092

Masteropleiding Theology and Religious Studies

908 1040 1059 1077 1087
1010 1042 1072 1079 1103
1022 1043 1076 1081 1117

Tijdens het bezoek heeft de commissie onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels als *hard copies* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Studenttevredenheidsonderzoekresultaten;
- Medewerkerstevredenheidsonderzoek;
- Samenvatting arbeidsmarktonderzoek;
- Facultaire nota “Studiesucces en onderwijsorganisatie”;
- Regels en richtlijnen examencommissies;
- Onderwijs- en examenreglementen van de verschillende programma’s;
- Recente verslagen Opleidingscommissie en Examencommissie;
- Gids voor de Onderwijskwaliteitszorg in de Faculteit der Geesteswetenschappen;
- Cursusbeschrijvingen;
- Werkboek studievervaardigheden en scriptiehandleiding 2012-2013;
- Inge vulde beoordelingsformulieren BA-eindwerkstuk en Master’s Thesis;
- Documenten waaraan de opleiding in de kritische reflecties refereert;
- Alumni-enquête;
- Materiaal over de studievereniging;
- Jaarverslagen, facultaire sociale jaarverslagen;
- Voorlichtingsmateriaal.

Van een aantal vakken heeft de commissie expliciet al het beschikbare materiaal (handboeken en syllabi, studiehandleidingen, toetsmaterialen, vakevaluaties, enz.) opgevraagd en bekeken:

Bacheloropleiding Godeleerdheid

- (1) Sociaalwetenschappelijke benaderingen van godsdienst en geloof
- (1) Godsdienstwijsbegeerte
- (2) Hebreeuws 2
- (2) Godsdienstsociologie
- (3) Exegese Oude Testament 3
- (3) Exegese Nieuwe Testament 2

Bacheloropleiding Wereldgodsdiensten

- (1) Inleiding antieke godsdiensten
- (1) Jodendom: inleiding
- (2) Methoden en technieken 2: veldwerk
- (2) Topics in Buddhist studies
- (3) Nieuwe religieuze bewegingen
- (3) Sanskriet

Bacheloropleiding Islamitische Theologie/Islamstudies

- (1) Kerncurriculum godsdienstwetenschap
- (1) Introduction to the study of Islam 2
- (2) Rituelen en symbolen van de Islam
- (2) Islamitische teksten / Koran
- (3) Modern Islamic Theology
- (3) Grondslagen van het Islamitische Recht

Masteropleiding Theology and Religious Studies

Religious Studies
Comparative Religion
Religion and Politics

Bijlage 8: Onafhankelijkheidsverklaringen

ONAFHANKELIJKHEIDS- EN GEHEIMHOUDINGSVERKLARING

INDIENEN VOORAFGAAND AAN DE OPLEIDINGSBEOORDELING

ONDERGETEKENDE

NAAM: Diek Hutsebaut

PRIVÉ ADRES: Kraaijen 14
B-2993 Kersbergen
België

IS ALS DESKUNDIGE / SECRETARIS GEVRAAGD VOOR HET BEOORDELEN VAN DE OPLEIDING:

Theologie & Religiewetenschappen

AANGEVRAAGD DOOR DE INSTELLING:

UU, UvT, UL, TUA, RUG,
RU, TUgKr, VU, PThU

VERKLAART HIERBIJ GEEN (FAMILIE)RELATIES OF BANDEN MET BOVENGENOEMDE INSTELLING TE ONDERHOUDEN, ALS PRIVÉPERSOON, ONDERZOEKER / DOCENT, BEROEPSBEOEFENAAR OF ALS ADVISEUR, DIE EEN VOLSTREKT ONAFHANKELIJKE OORDEELSVORMING OVER DE KWALITEIT VAN DE OPLEIDING TEN POSITIEVE OF TEN NEGATIEVE Zouden kunnen beïnvloeden;

VERKLAART HIERBIJ ZODANIGE RELATIES OF BANDEN MET DE INSTELLING DE AFGELOPEN VIJF JAAR NIET GEHAD TE HEBBEN;

VERKLAART STRIKTE GEHEIMHOUDING TE BETRACHTEN VAN AL HETGEEN IN VERBAND MET DE BEOORDELING AAN HEM/HAAR BEKEND IS GEWORDEN EN WORDT, VOOR ZOVER DE OPLEIDING, DE INSTELLING OF DE NVAO HIER REDELIJKERWIJS AANSpraak OP KUNNEN MAKEN.

VERKLAART HIERBIJ OP DE HOOGTE TE ZIJN VAN DE NVAO GEDRAGSCODE.

PLAATS: Leiden DATUM: 27.03.2013

HANDETEKENING:

2

ONAFHANKELIJKHEIDS- EN GEHEIMHOUDINGSVERKLARING

INDIENEN VOORAFGAAND AAN DE OPLEIDINGSBEOORDELING

ONDERGETEKENDE

NAAM: Esra Delahaye

PRIVÉ ADRES: St. Ignatiusstraat 237
4817 KK Breda

IS ALS DESKUNDIGE / SECRETARIS GEVRAAGD VOOR HET BEOORDELEN VAN DE OPLEIDING:

Theologie & Religiewetenschappen

AANGEVRAAGD DOOR DE INSTELLING:

UL, TUA, TUgKr, PThU

VERKLAART HIERBIJ GEEN (FAMILIE)RELATIES OF BANDEN MET BOVENGENOEMDE INSTELLING TE ONDERHOUDEN, ALS PRIVÉPERSOON, ONDERZOEKER / DOCENT, BEROEPSBEOEFENAAR OF ALS ADVISEUR, DIE EEN VOLSTREKT ONAFHANKELIJKE OORDEELSVORMING OVER DE KWALITEIT VAN DE OPLEIDING TEN POSITIEVE OF TEN NEGATIEVE Zouden kunnen beïnvloeden;

VERKLAART HIERBIJ ZODANIGE RELATIES OF BANDEN MET DE INSTELLING DE AFGELOPEN VIJF JAAR NIET GEHAD TE HEBBEN;

VERKLAART STRIKTE GEHEIMHOUDING TE BETRACHTEN VAN AL HETGEEN IN VERBAND MET DE BEOORDELING AAN HEM/HAAR BEKEND IS GEWORDEN EN WORDT, VOOR ZOVER DE OPLEIDING, DE INSTELLING OF DE NVAO HIER REDELIJKERWIJS AANSpraak OP KUNNEN MAKEN.

VERKLAART HIERBIJ OP DE HOOGTE TE ZIJN VAN DE NVAO GEDRAGSCODE.

PLAATS: Leiden DATUM: 27.03.2013

HANDETEKENING:

2

ONAFHANKELIJKHEIDS- EN GEHEIMHOUDINGSVERKLARING
INDIENEN VOORAFGAAND AAN DE OPLEIDINGSBEOORDELING

ONDERGETEKENDE

NAAM: Stepan WildPRIVÉ ADRES: Kalfhansstraat 5
53173 Boon
Duitschland

IS ALS DESKUNDIGE / SECRETARIS GEVRAAGD VOOR HET BEOORDELEN VAN DE OPLEIDING:

Theologie & Religiewetenschappen

AANGEVRAAGD DOOR DE INSTELLING:

Universiteit Leiden
Vrije Universiteit Amsterdam

VERKLAART HIERBIJ GEEN (FAMILIE)RELATIES OF BANDEN MET BOVENGENOEMDE INSTELLING TE ONDERHOUDEN, ALS PRIVÉPERSOON, ONDERZOEKER / DOCENT, BEROEPSBEOEFENAAR OF ALS ADVISEUR, DIE EEN VOLSTREKT ONAFHANKELIJKE OORDEELSVORMING OVER DE KWALITEIT VAN DE OPLEIDING TEN POSITIEVE OF TEN NEGATIEVE Zouden KUNNEN BEÏNVOEDEN;

1

VERKLAART HIERBIJ ZODANIGE RELATIES OF BANDEN MET DE INSTELLING DE AFGELOPEN VIJF JAAR NIET GEHAD TE HEBBEN;

VERKLAART STRIKTE GEHEIMHOUDING TE BETRACHTEN VAN AL HETGEEN IN VERBAND MET DE BEOORDELING AAN HEM/HAAR BEKEND IS GEWORDEN EN WORDT, VOOR ZOVER DE OPLEIDING, DE INSTELLING OF DE NVAO HIER REDELIJKERWIJS AANSPRAAK OP KUNNEN MAKEN.

VERKLAART HIERBIJ OP DE HOOGTE TE ZIJN VAN DE NVAO GEDRAGSCODE.

PLAATS: Leiden DATUM: 25.03.13

HANDTEKENING:

ONAFHANKELIJKHEIDS- EN GEHEIMHOUDINGSVERKLARING
INDIENEN VOORAFGAAND AAN DE OPLEIDINGSBEOORDELING

ONDERGETEKENDE

NAAM: Gibart TigelaarPRIVÉ ADRES: Memorieaan 3
6226 DB
Maarssen

IS ALS DESKUNDIGE / SECRETARIS GEVRAAGD VOOR HET BEOORDELEN VAN DE OPLEIDING:

Dr Theologie & Religiewetenschappen

AANGEVRAAGD DOOR DE INSTELLING:

U, T, UL, TUA, RUG, VU,
PTHU

VERKLAART HIERBIJ GEEN (FAMILIE)RELATIES OF BANDEN MET BOVENGENOEMDE INSTELLING TE ONDERHOUDEN, ALS PRIVÉPERSOON, ONDERZOEKER / DOCENT, BEROEPSBEOEFENAAR OF ALS ADVISEUR, DIE EEN VOLSTREKT ONAFHANKELIJKE OORDEELSVORMING OVER DE KWALITEIT VAN DE OPLEIDING TEN POSITIEVE OF TEN NEGATIEVE Zouden KUNNEN BEÏNVOEDEN;

1

VERKLAART HIERBIJ ZODANIGE RELATIES OF BANDEN MET DE INSTELLING DE AFGELOPEN VIJF JAAR NIET GEHAD TE HEBBEN;

VERKLAART STRIKTE GEHEIMHOUDING TE BETRACHTEN VAN AL HETGEEN IN VERBAND MET DE BEOORDELING AAN HEM/HAAR BEKEND IS GEWORDEN EN WORDT, VOOR ZOVER DE OPLEIDING, DE INSTELLING OF DE NVAO HIER REDELIJKERWIJS AANSPRAAK OP KUNNEN MAKEN.

VERKLAART HIERBIJ OP DE HOOGTE TE ZIJN VAN DE NVAO GEDRAGSCODE.

PLAATS: Leiden DATUM: 27.03.2013

HANDTEKENING:

2

ONAFHANKELIJKHEIDS- EN GEHEIMHOUDINGSVERKLARING

INDIENEN VOORAFGAAND AAN DE OPLEIDINGSBEOORDELING

ONDERGETEKENDE

NAAM: S. VellegenPRIVÉ ADRES: Boschweertoord 11
3991 ~~NS~~ ^{XL} HoutenIS ALS DESKUNDIGE / ~~SECRETARIS~~ GEVRAAGD VOOR HET BEOORDELEN VAN DE OPLEIDING:Theologie en Religiewetenschappen

AANGEVRAAGD DOOR DE INSTELLING:

UU, UL, RU, VU

VERKLAART HIERBIJ GEEN (FAMILIE)RELATIES OF BANDEN MET BOVENGENOEMDE INSTELLING TE ONDERHOUDEN, ALS PRIVÉPERSOON, ONDERZOEKER / DOCENT, BEROEPSBEOEFENAAR OF ALS ADVISEUR, DIE EEN VOLSTREKT ONAFHANKELIJKE OORDEELSVORMING OVER DE KWALITEIT VAN DE OPLEIDING TEN POSITIEVE OF TEN NEGATIEVE Zouden KUNNEN BEINVLOEDEN;

1

ONAFHANKELIJKHEIDS- EN GEHEIMHOUDINGSVERKLARING

INDIENEN VOORAFGAAND AAN DE OPLEIDINGSBEOORDELING

ONDERGETEKENDE

NAAM: Peter NissenPRIVÉ ADRES: Berg en Dalweg 296
6522 CN NijmegenIS ALS DESKUNDIGE / ~~SECRETARIS~~ GEVRAAGD VOOR HET BEOORDELEN VAN DE OPLEIDING:Theologie en Religiewetenschappen

AANGEVRAAGD DOOR DE INSTELLING:

UL, TU, KU, VU, PThU

VERKLAART HIERBIJ GEEN (FAMILIE)RELATIES OF BANDEN MET BOVENGENOEMDE INSTELLING TE ONDERHOUDEN, ALS PRIVÉPERSOON, ONDERZOEKER / DOCENT, BEROEPSBEOEFENAAR OF ALS ADVISEUR, DIE EEN VOLSTREKT ONAFHANKELIJKE OORDEELSVORMING OVER DE KWALITEIT VAN DE OPLEIDING TEN POSITIEVE OF TEN NEGATIEVE Zouden KUNNEN BEINVLOEDEN;

1

VERKLAART HIERBIJ ZODANIGE RELATIES OF BANDEN MET DE INSTELLING DE AFGELOPEN VIJF JAAR NIET GEHAD TE HEBBEN;

VERKLAART STRIKTE GEHEIMHOUDING TE BETRACHTEN VAN AL HETGEEN IN VERBAND MET DE BEOORDELING AAN HEM/HAAR BEKEND IS GEWORDEN EN WORDT, VOOR ZOVER DE OPLEIDING, DE INSTELLING OF DE NVAO HIER REDELIJKERWIJS AANSPRAAK OP KUNNEN MAKEN.

VERKLAART HIERBIJ OP DE HOOGTE TE ZIJN VAN DE NVAO GEDRAGSCODE.

PLAATS: Houten DATUM: 20-11-2012

HANDTEKENING:

VERKLAART HIERBIJ ZODANIGE RELATIES OF BANDEN MET DE INSTELLING DE AFGELOPEN VIJF JAAR NIET GEHAD TE HEBBEN;

VERKLAART STRIKTE GEHEIMHOUDING TE BETRACHTEN VAN AL HETGEEN IN VERBAND MET DE BEOORDELING AAN HEM/HAAR BEKEND IS GEWORDEN EN WORDT, VOOR ZOVER DE OPLEIDING, DE INSTELLING OF DE NVAO HIER REDELIJKERWIJS AANSPRAAK OP KUNNEN MAKEN.

VERKLAART HIERBIJ OP DE HOOGTE TE ZIJN VAN DE NVAO GEDRAGSCODE.

PLAATS: Leiden DATUM: 27.03.2013

HANDTEKENING:

2

ONAFHANKELIJKHEIDS- EN GEHEIMHOUDINGSVERKLARING

INDIENEN VOORAFGAAND AAN DE OPLEIDINGSBEOORDELING

ONDERGETEKENDE

NAAM: Henk WittePRIVÉ ADRES: De Renselg
5051 DA Goirke

IS ALS DESKUNDIGE / SECRETARIS GEVRAAGD VOOR HET BEOORDELEN VAN DE OPLEIDING:

Theologie & Religiewetenschappen

AANGEVRAAGD DOOR DE INSTELLING:

UL, TUA, TU3K, RU, RUG,
VU, PThU

VERKLAART HIERBIJ GEEN (FAMILIE)RELATIES OF BANDEN MET BOVENGENOEMDE INSTELLING TE ONDERHOUDEN, ALS PRIVÉPERSOON, ONDERZOEKER / DOCENT, BEROEPSBEOEFENAAR OF ALS ADVISEUR, DIE EEN VOLSTREKT ONAFHANKELIJKE OORDEELSVORMING OVER DE KWALITEIT VAN DE OPLEIDING TEN POSITIEVE OF TEN NEGATIEVE Zouden kunnen beïnvloeden;

1

VERKLAART HIERBIJ ZODANIGE RELATIES OF BANDEN MET DE INSTELLING DE AFGELOPEN VIJF JAAR NIET GEHAD TE HEBBEN;

VERKLAART STRIKTE GEHEIMHOUDING TE BETRACHTEN VAN AL HETGEEN IN VERBAND MET DE BEOORDELING AAN HEM/HAAR BEKEND IS GEWORDEN EN WORDT, VOOR ZOVER DE OPLEIDING, DE INSTELLING OF DE NVAO HIER REDELIJKERWIJS AANSPRAAK OP KUNNEN MAKEN.

VERKLAART HIERBIJ OP DE HOOGTE TE ZIJN VAN DE NVAO GEDRAGSCODE.

PLAATS: Leiden DATUM: 25.03.2013HANDTEKENING:

2

ONAFHANKELIJKHEIDS- EN GEHEIMHOUDINGSVERKLARING

INDIENEN VOORAFGAAND AAN DE OPLEIDINGSBEOORDELING

ONDERGETEKENDE

NAAM: MARK DELMARTINOPRIVÉ ADRES: DIANAAN 15
B-2600 ANTWERPEN

IS ALS DESKUNDIGE / SECRETARIS GEVRAAGD VOOR HET BEOORDELEN VAN DE OPLEIDING:

THEOLOGIE & RELIGIEWETENSCHAPPEN

AANGEVRAAGD DOOR DE INSTELLING:

U.LEIDEN, RUGRONINGEN, WANSTERDAH,
PROT. THEOLOG. UNIVERSITEIT

VERKLAART HIERBIJ GEEN (FAMILIE)RELATIES OF BANDEN MET BOVENGENOEMDE INSTELLING TE ONDERHOUDEN, ALS PRIVÉPERSOON, ONDERZOEKER / DOCENT, BEROEPSBEOEFENAAR OF ALS ADVISEUR, DIE EEN VOLSTREKT ONAFHANKELIJKE OORDEELSVORMING OVER DE KWALITEIT VAN DE OPLEIDING TEN POSITIEVE OF TEN NEGATIEVE Zouden kunnen beïnvloeden;

1

VERKLAART HIERBIJ ZODANIGE RELATIES OF BANDEN MET DE INSTELLING DE AFGELOPEN VIJF JAAR NIET GEHAD TE HEBBEN;

VERKLAART STRIKTE GEHEIMHOUDING TE BETRACHTEN VAN AL HETGEEN IN VERBAND MET DE BEOORDELING AAN HEM/HAAR BEKEND IS GEWORDEN EN WORDT, VOOR ZOVER DE OPLEIDING, DE INSTELLING OF DE NVAO HIER REDELIJKERWIJS AANSPRAAK OP KUNNEN MAKEN.

VERKLAART HIERBIJ OP DE HOOGTE TE ZIJN VAN DE NVAO GEDRAGSCODE.

PLAATS: ANTWERPEN DATUM: 25.03.2013HANDTEKENING: